

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2012

Martina Kramerová

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Diplomová práce

Martina Kramerová

**POHŘEBNÍ STAVBY VYBRANÝCH KMENŮ SEVERNÍ
AFRIKY V ČASOVÉM HORIZONTU 4. ST. PŘ. KR. AŽ 5.
ST. PO KR.**

**THE BURIAL STRUCTURES OF THE CHOSEN TRIBES OF
THE NORTH AFRICA WITHIN A PERIOD FROM 4TH
CENTURY B. C. TO 5TH CENTURY A. D.**

Praha, 2012

vedoucí práce: PhDr. Ladislav Stančo, PhD.

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala vedoucímu své práce PhDr. Ladislavu Stančovi, PhD., ale také Doc. PhDr. Jiřímu Musilovi, PhD., Doc. PhDr. Ivě Ondřejové, CSc., Prof. PhDr. Janu Bouzkovi, DrSc. a Doc. PhDr. Václavu Markovi, CSc., kteří mi cennými radami a připomínkami pomohli při psaní této diplomky. Zároveň bych ráda poděkovala svým rodičům, rodině a přátelům za podporu při mém studiu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Doudleběch nad Orlicí, dne 15. 8. 2012

podpis: Martina Kramerová

Anotace

Tato diplomová práce se zabývá pohřební architekturou vybraných berberských kmenů, severní Afriky, jmenovitě Garamantů a Numidů, v časovém horizontu 4. st. př. Kr. až 5. st. po Kr. Nejprve je stručně představen kmen Garamantů a jeho historie. Po tomto úvodu už se práce zaměřuje především na garamantské pohřbívání a jeho architekturu. Jsou zde velice podrobně popsány jednotlivé typy hrobek a především konkrétní památky se svými proporcemi či výzdobou. Další důležitá část práce je věnována kmeni Numidů. Je v ní popsána jeho historie, typy pohřebních staveb a konkrétní monumenty. V práci se také stručně objevují zmínky o národech a stavebách, které funerální stavby a architekturu kmenů oblasti severní Afriky ovlivnily, a také informace o památkách, pro něž se tyto hrobky naopak staly vzorem.

Klíčová slova

architektura, pohřbívání, Berbeři, severní Afrika, hrobky

Abstract

This diploma thesis examines the burial architecture of selected Berber tribes of Northern Africa, namely the Garamantian and Numidian ones, within a period from 4th century B. C. to 5th century A. D. First, the Garamantian tribe and its history is introduced. Afterwards I focus on garamantian burial customs and architecture. Further I describe each types of tombs and individual monuments , their proportions and decoration. The other important part is devoted to the Numidian tribe. Again, its history, types of burial structures and individual important monuments are described in detail. In this diploma thesis there is also a mention about tribes and monuments which influenced funeral structures and architecture of tribes in North Africa and also about buildings which were the models for these tombs.

Keywords

architecture, burial customs, Berbers, north Africa, tombs

Obsah:

ÚVOD	6
1 GARAMANTI	9
1.1 Původ a historické prameny	10
1.2 Historický přehled	11
1.3 Archeologické výzkumy garamantské oblasti	12
2 GARAMANTSKÉ HROBKY A JEJICH TYPY	15
2.1 Pyramidální hrobky	16
2.2 Mohylové pohřební stavby	18
2.3 Mauzolea	21
2.3.1 Tuwash	21
2.3.2 Watwat	22
2.3.3 Mauzoleum Al-Fugar	23
2.4 Garamantská pohřebiště	23
2.4.1 Královské pohřebiště Garama	23
2.4.2 Saniat bin Huwayidi	27
2.4.3 Taqallit, Al-Hattia, Al-Charaig	28
3 NUMIDOVÉ	30
3.1 Obecný úvod	30
3.2 Historický vývoj	31
4 NUMIDSKÉ POHŘEBNÍ STAVBY	40
4.1 Pohřební tumuly	40
4.1.1 Medracenská hrobka	41
4.1.2 Tipasa	44
4.2 Věžovité hrobky	46
4.2.1 Sabratha	48
4.2.2 Siga	49
4.2.3 Dougga	52
4.2.4 Es Súmaa	53
5 POZDNĚ ANTICKÉ A RANĚ STŘEDOVĚKÉ HROBKY OVLIVNĚNÉ NUMIDSKÝMI FUNERÁLNÍMI STAVBAMI	58
5.1 Pozdně římské stavby	58
5.1.1 Mauzoleum Bir er-Uaar	58

5.1.2	Jižní pohřebiště v Ghirze	59
5.1.3	Lokality Maktar a Kasserine.....	61
5.2	Džedary	62
5.2.1	Džedar A	63
ZÁVĚR		66
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY		68
SEZNAM VYOBRAZENÍ V PŘÍLOZE.....		77
PŘÍLOHY		85

ÚVOD

Římské impérium bylo po celá staletí největší hybnou silou Středomoří a přilehlých i vzdálenějších oblastí nejen z hlediska vojenských výpadů, ale také díky vlastní svěbytné kultuře, politice a umění. Při válečných taženích i obchodních a objevných cestách se Římané střetávali s různými etniky, jejichž zvyky a obyčeje pak do značné míry pomáhaly utvářet zásadní rysy kdysi tak mocné říše. Ve stínu silného a nezdolného státního útvaru, jakým Řím bezpochyby byl, se však vyvíjely i tyto jiné národy, jež společně s impériem tvořily dějiny. Mezi ně je třeba počítat odbojné a statečné Kartágince, divoké a nespoutané Garamanty či loajální a vychytralé Numidy.

Oproti klasickému Řecku, římské Itálii či tradičnímu Blízkému východu nebyla oblast západní části severní Afriky a kultura zdejších kmenů, například již zmíněných Numidů či Garamantů, nikdy tak zevrubně a detailně archeologicky zkoumána. Přesto se zde nacházejí skvostné památky, které si zaslouží stejnou pozornost jako etruské chrámy nebo egyptské pyramidy. Jedná se především o numidské pohřební stavby, silně ovlivněné punskými trendy, ale také o pozdější římské hrobky architektonicky vycházející z obou prvně jmenovaných příkladů. Svým vzhledem a konstrukcí zaujmou i některé typy garamantských hrobek, které byly vystavěny také pod vlivem příchozích i domorodých prvků.

Numidové, kteří žili převážně v oblasti dnešního Alžírska, se vyznačovali hlavně čilým obchodem s Kartágem a pozdějšími silnými vazbami na římské impérium. Bohatství a prosperita, již se země vyznačovala za vlády Masinissy nebo Juby II., přinesla dostatek odvahy a prostředků na výstavbu monumentálních a honosných hrobek, které zároveň působí velice kosmopolitně, protože se zde mísí punské, numidské, egyptské, maloasijské i jiné prvky.¹ Medracenská hrobka nebo hrobky na lokalitách Sabratha a Siga jsou toho jasným důkazem. Hrobové monumenty byly koncipovány jako masivní tumuly, vizuálně podobné egyptským pyramidám a prvotně inspirované staršími domorodými pohřebními stavbami, nebo jako věžovité útvary s víceúhelníkovými bázemi, osázené dórskými či iónskými sloupy a sochami lidí i zvířat, ovlivněné hlavně jedním ze starověkých divů světa - mauzoleem v Halikarnássu postaveným řeckými architekty Satyrem a Pýtheem v letech 353-350 př. Kr.² Nejstarší tumuly se datují na přelom 3. a 2. st. př. Kr. a mezi jejich nejlepší příklady patří alžírská Tipasa a Medracenská hrobka v tomtéž státě.³ Obdobné typy staveb, jež na své

¹Winter, 2006, str. 94

²Clayton, Price, 1988, str. 100-103

³Horn, Rüger, 1979, str. 132-142

antické předchůdce v mnohém navazují, se objevují dokonce i v raném středověku jako tzv. džedary.⁴ Z 5. st. po Kr. lze jako příklad uvést hrobku Súk el-Gúr v Maroku, ze 7. st. po Kr. pohřební monument na alžírské lokalitě Tiaret.⁵ Častějším a oblíbenějším typem však byly již zmíněné štíhlé a elegantní věžovité hrobky, hojně navrhované punskými architekty a stavěné na vyvýšených a dobře viditelných místech.⁶ Základem stavby vždy byla stupňovitá báze, z níž vystupovalo první patro lemované sloupy. Druhé patro bylo většinou bohatě zdobeno sochami či ornamenty a přecházelo v pyramidální útvar zakončující celou stavbu.⁷ V přízemí se mimo jiné nacházely i falešné dveře představující symbol vstupu zemřelého na onen svět.⁸ Schéma těchto vícepatrových pohřebních staveb bylo převzato ze syrských a maloasijských vzorů, jejichž znalost se do Numidie dostala ve 3. st. př. Kr. prostřednictvím umělců, kteří se sem přestěhovali z původní foinické domoviny.⁹ Zobrazení tohoto typu hrobky se navíc objevuje i na nástěnných malbách punské nekropole Džebel Mlezza, datované podle keramiky do 3. - 2. st. př. Kr.,¹⁰ což podtrhuje fakt, že už tehdy určitá forma těchto památek v severní Africe existovala. Nejstarším příkladem numidského věžovitého mauzolea je libyjská Sabratha z raného 2. st. př. Kr. Nejmladší z těchto staveb byla naopak hrobka Es Súmaa u vesnice El-Chrúb v Alžírsku.¹¹

Garamanti obývali vnitrozemskou oblast jižní části severní Afriky, která se z velké části nachází na území dnešní Libye. Příslušníci tohoto kmene byli známí především svou divokostí a neustálými konflikty se soudními etniky, později i s Římany. S přímořskými oblastmi pojil Garamanty hlavně obchod, jenž přinášel nejen různé suroviny, ale také kulturní impulsy. Díky těmto stykům si pak významní příslušníci tohoto berberského kmene vytvořili vlastní pohřební památky, které se svou krásou a zajímavou konstrukcí mohly rovnat i jiným a proslulejším funerálním stavbám té doby. Garamanti využívali několika různých způsobů, jak pohřbívat své mrtvé. Chudší obyvatelstvo si vystačilo s obyčejnými hroby, bohatší lidé a elita si nechávali stavět nákladnější a lepší pohřební místa. Pro tyto účely sloužily například pyramidální hrobky známé hlavně z pohřebiště Al-Hattia, menší patrová mauzolea, jež byla do velké míry ovlivněna pobřežními monumenty stejného charakteru nebo stupňovité stavby, které se našly v největším množství na královském pohřebišti v blízkosti Garamy.¹²

⁴Merrills, 2004, str. 79-82

⁵Horn, Rüger, 1979, str. 142-143

⁶tamtéž, 1979, str. 120

⁷Rehak, Younger, 2006, str. 47

⁸Horn, Rüger, 1979, str. 146

⁹tamtéž, str. 145

¹⁰Moscati, 1988, str. 502

¹¹Horn, Rüger, 1979, str. 149-170

¹²Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 278-300

Ve své diplomové práci jsem se proto zaměřila právě na funerální stavby výše uvedených berberských kmenů – Garamantů a Numidů. Pokusila jsem se především o přehledné rozdělení jednotlivých typů hrobek obou etnik, detailní popis konkrétních monumentů i kratší charakteristiku pozdějších pohřebních staveb, které byly těmi berberskými ovlivněny.

Úvodní kapitola této práce podává stručný přehled základních a zásadních informací o kmeni Garamantů, který představuje důležitou a nezanedbatelnou složku celé diplomky. Kromě lokalizace a původu tohoto etnika jsou zde zmíněny i historické prameny, jež se o něm zmiňují a archeologické práce, které byly prováděny v dané oblasti a měly význam pro další výzkum. Obsah této kapitoly doplňuje dějinný přehled zaměřený hlavně na vztahy s Římem. Následující oddíl je věnován garamantskému pohřbívání a jednotlivým typům funerálních monumentů, mezi něž patřily hlavně pyramidální stavby, stupňovité hrobky a mauzolea. Nechybí ani přehled pohřebišť, kde se výše zmíněné stavby nacházely nebo ještě nacházejí a příkladný popis výbavy některých hrobů. V další části práce, která je již zaměřena na Numidy, jsou popsány důležité mezníky dějin tohoto kmene a dění za vlády nejvýznamnějších panovníků, kteří dali numidskému etniku tvář. Nedílnou součástí kapitoly tvoří také stručný přehled informací o základních aspektech kmene Numidů. Pátá kapitola obsahuje rozdělení a charakteristiku numidských hrobových staveb. V několika podkapitolách jsou zevrubně a detailně popsány jednotlivé památky tumulové i věžovité povahy. Hlavní kostru obsahu celého tohoto oddílu představuje popis rozměrových parametrů, výzdobného stylu, vnitřního uspořádání a dalších náležitostí, například nálezového materiálu, rekonstrukčních prací a archeologických průzkumů. Poté se práce zabývá pohřebními stavbami, které byly ovlivněny numidskými hrobkami. Patří mezi ně především pozdně římské funerální monumenty a berberské džedary z raného středověku.

Celou práci ukončuje závěrečné shrnutí, jež obsahuje mimo jiné i krátké pojednání o tom, že oba popsané berberské kmeny měly ve starověkých dějinách důležitou roli, kterou odrážely mimo jiné právě monumentální a honosné pohřební stavby. Ať už to totiž bylo z hlediska politiky, válčení nebo umění, měli Garamanti a Numidové zásadní podíl jak na utváření své vlastní svébytné kultury, tak na formování jiných etnik. Zároveň byli mnohými národy sami ovlivněni, a proto byla jejich území oblastí míšení různorodých prvků a kulturních impulsů.

1 GARAMANTI

Garamanti patří do rozsáhlé skupiny berberských kmenů severní Afriky, k nimž se řadí například i Numidové či Tuaregové. Jejich území se rozkládalo především v oblasti Fezzanu na jihu dnešní Libye asi 1000 km od pobřeží Středozemního moře.¹³ Z jihozápadu bylo sevřeno pohořím Acacus a na jihovýchodě ohraničeno masivem Tibesti. Zahrnovalo i Wádí al-Hayat nebo Wádí Ashati a také oázu Zuila v Murzuqu.¹⁴

Garamanti nejprve žili jako kočovníci, později se usadili a začali se věnovat zemědělství (pěstovali třeba ječmen, pšenici a hroznové víno),¹⁵ pastevectví a chovu zvířat. Zejména díky archeologickým nálezům je známo, že zakládali vesnice a města s tržišti, opevněním a veřejnými prostory, na jejichž okrajích stavěli hrobky pro své mrtvé.¹⁶ Některé jejich stavby zřejmě ovlivnily i římskou architekturu této oblasti. Hlavním městem „říše“ se stala nejprve Zinhecra, později Garama. Pro život a práci Garamantů byl důležitý systém zavlažování prostřednictvím rozsáhlé sítě kanálů nazývaných foggara, který si sami vytvořili (obr. 1). Celkově tyto kanály protkávaly území o rozloze 20 tis. km² a jejich nejranější příklady se datují do 6. st. př. Kr.¹⁷ Pro Garamanty mělo význam i jejich obchodování s bohatými městy jiných kmenů (později Římanů) na pobřeží Středozemního moře, a kontrola karavanních stezek. Obchodovali se zlatem, solí, sklem, otroky či gemami a díky svým obchodním aktivitám vešli ve všeobecnou známost, předtím se o nich skoro nevědělo.¹⁸ Podle Strabóna bylo garamantské území zásobnicí pro kartáginský kámen, jehož přesná provenience ale není jasná. Další obchodní komoditou s tímto významným pobřežním městem mohli být otroci.¹⁹ Je také možné, že punští obchodníci putovali pro své zboží až do samotného Fezzanu, srdce území těchto Berberů. Vzájemné vztahy však byly zřejmě pouze obchodní a tvrzení o tom, že Garamanti posílali do Kartága pomocné válečné jednotky, jsou vyloučené.²⁰

Doba vlivu a trvání garamantské říše se datuje mezi léta 500 př. Kr.–300 po Kr.²¹ Ale již od 1.-2. st. po Kr. (mezník je zhruba rok 70 po Kr.) začíná její dlouhodobý úpadek zapříčiněný postupným selháváním zavlažovacího systému a stále většími problémy s Římany.

¹³Bowman., Wilson, 2011, str. 84

¹⁴Werner, Savage, 2004, str. 8-13

¹⁵Barker, Gilbertson, 2000, str. 171

¹⁶Bowman, Wilson, 2011, str. 86

¹⁷Werner, Savage, 2004, str. 8-13

¹⁸tamtéž, str. 8-13

¹⁹Law, 1967, str. 187

²⁰tamtéž, str. 187

²¹Werner, Savage, 2004, str. 8-13

1.1 Původ a historické prameny

Kmen Garamantů osídlil celou oblast severní Afriky společně s dalšími berberskými kmeny. Dodnes však není jasné, odkud toto etnikum na černý kontinent přišlo. Ve snaze zodpovědět tuto otázku došlo k rozvoji různých teorií. Mnozí arabští a berberští genealogové se spolu shodují na tom, že Berbeři přišli z Arabského poloostrova. Jejich názory se však rozcházejí v určení konkrétního místa jejich původu. Někteří zastávají stanovisko, že domovinou těchto kmenů byla původně oblast dnešního Jemenu. Jiní jsou přesvědčeni o tom, že osadníci přišli ještě odjinud, a to z Palestiny.²² Žádná z těchto domněnek ale není podepřena vědeckými doklady. Lingvistické výzkumy prokázaly, že berberský jazyk je semitského původu, což by také odkazovalo na domovinu na Blízkém východě.²³ Italští archeologové, stejně jako mnoho dalších, se domnívali, že Garamanti přišli z Foiníkie, Egypta nebo z nějaké jiné oblasti při Středozemním moři. Tento názor je však již poměrně zastaralý.

U Garamantů také nacházíme mnohé podobnosti s jinými kulturami – užívání pyramidálních hrobků a válečných vozů se podobá Egypťanům, stejně jako uctívání boha se psí hlavou, které je charakteristické pro dnešní kmeny v Mali. Mnoho současných archeologů a jiných odborníků usuzuje, že Garamanti a jejich předchůdci vytvořili skalní malby v pohoří Acacus i jinde napříč oblastí Fezzan a okolím. Malby zahrnují například scény lovu zvířat, nebo válečné vozy.²⁴ Také se uvažuje nad tím, že Garamanti byli přímými předky dnešních Tuaregů oblasti Sahary a Nigeru.²⁵ Od všech těchto indicií se při výzkumu dá, samozřejmě s rezervou, částečně odrazit. Dochováno bylo také několik garamantských nápisů psaných v berberském písmu tfinagh, které byly nalezeny například v hrobkách na amforách tmavě hnědé barvy.²⁶ Většina z nich však dodnes leží v muzeu v Germě a nebyla nikdy ani studována ani zkatalogizována. Jak již bylo zmíněno, existuje mnoho teorií, ale žádnou z nich nemůžeme s jistotou ani potvrdit, ani vyvrátit. Není známé ani to, jakým jménem kmen sám sebe nazýval. Označení Garamanti, které se používá, známe od Řeků a Římanů.²⁷

O Garamantech hovoří několik historických pramenů. Patří mezi ně hlavně díla Hérodota, Strabóna, Plinia staršího, Pomponia Mely nebo Tacita. Ještě půl století před Hérodotem se o nich zřejmě v některé ze svých prací zmínil Hékataios z Milétu.²⁸ Z jeho děl se však dochovaly pouze fragmenty a je tedy pravděpodobné, že spis týkající se jeho návštěvy

²²Laronde, 1986, str. 75

²³tamtéž, str. 75

²⁴Mattingly, 2004, str. 493

²⁵tamtéž, str. 493

²⁶Stokes, 2000, str. 113-114

²⁷Garon, 2011, str. 41

²⁸McCall, 1999, str. 197

libyjského pobřeží, který na Garamanty odkazuje, se nedochoval.²⁹ Hérodotos, od něhož máme první dochované zprávy, se zmiňuje o početnosti tohoto berberského kmene, a také o jejich způsobu lovu pomocí vozů tažených čtyřspřežími nebo prosolování půdy kvůli její lepší výživnosti.³⁰ Jeho údaje je však třeba brát spíše s rezervou. Zásadní informace o historii či geografii související s tímto kmenem nepřináší ani jeden z pozdějších římských autorů. Jejich práce se totiž užívají spíš pro lepší interpretaci Hérodota než pro vlastní obsah, takže ani jejich výpovědní hodnota nemá příliš velkou cenu. Plinius zahrnuje Garamanty do svého výčtu kmenů žijících mezi libyjským pobřežím a Saharou.³¹ U Tacita jsou popisováni jako nekontrolovatelné etnikum, které se zapojuje do všech bojů proti svým sousedům.³² Lukiános zase píše o jejich stylu života, prý bydleli ve stanech a lovíli opice.³³

1.2 Historický přehled

Důležité mezníky v dějinách Garamantů se odvíjely hlavně od jejich vztahů s obchodními partnery, nejprve s Kartáginci, později s Numidy a Římany. Vztahy s Římem byly velice rozporuplné. Na jedné straně mezi nimi fungoval intenzivní obchod, na druhé se střetávali v různých válečných konfliktech. Kartágo bylo po 2. punské válce příliš slabé na to, aby si udrželo emporia, a tak je získal nejprve Masinissa a později Římané. Díky tomu pak probíhaly již zmíněné rozsáhlé obchodní styky.³⁴ Římané díky nim mohli získávat zlato, sůl, slonovinu, otroky a exotická zvířata, třeba pštrosy a nosorožce, pro gladiátorské zápasy.³⁵ Pro Garamanty byl naopak důležitý přísun kovů, keramiky či olivového oleje.³⁶ Vzájemný obchod se udržel od 1. století až do zániku říše a svého vrcholu dosáhl ve 3. století.

První zásadní rozepře s Římem se objevily už v 1. st. př. Kr., kdy se Garamanti přidali na stranu numidského vládce Juby I., který se v bojích mezi Pompeiovci a Ceasarem přiklonil k prvně jmenovaným.³⁷ Po porážce byli mnozí Garamanti zajati a zabiti v amfiteátru ve městě Leptis Magna, v němž na tuto událost zřejmě poukazuje jedna ze zachovaných mozaik (obr. 2).³⁸ Římané si pak začali uvědomovat, že Garamanti by mohli být nebezpečnými protivníky

²⁹McCall, 1999, str. 197

³⁰Willeitner, 2001, str. 190-191

³¹tamtéž, str. 189

³²Werner, Savage, 2004, str. 8-13

³³tamtéž, str. 8-13

³⁴Law, 1967, str. 190

³⁵Werner, Savage, 2004, str. 8-13

³⁶Erskine, 2009, str. 267

³⁷Fage, 1978, str. 187

³⁸Birley, 1971, str. 17

a začali se snažit o zavedení míru a pořádku v celé severní Africe. Tyto snahy však vyvolaly pouze mnohé potyčky s místními kmeny, zřejmě i s Garamanty.³⁹

V roce 19 př. Kr. proti Garamantům vytáhl Lucius Cornelius Balbus a porazil je.⁴⁰ Tím zřejmě způsobil mnoho politických zvratů a také opuštění Zinhecry a přesun hlavního sídla do Garamy. I sem však Balbus pronikl a na nějakou dobu město obsadil. Nejednalo se ale o stálou okupaci, pouze o odvetný a zastrašující akt.⁴¹ Garamanti přesto nepřestali dělat Římanům problémy a v průběhu 1. st. po Kr. došlo ještě k dalším střetnutím, v nichž se příslušníci tohoto berberského kmene většinou přidávali k jiným kmenům, které s Římany bojovaly. V jedné bitvě například bojoval Publius Sulpicius Quirinius proti alianci Garamantů a Marmaridů z Kyrenaiky, datum této události je ale nejisté.⁴² V letech 22-24 po Kr. podporovali Garamanti rebela Tacfarina, po jehož smrti museli poslat do Říma delegaci, která sjednala potupný mír.⁴³ Ten však nebyl zcela dodržován, roku 69 po Kr. například intervenovali členové kmene na pobřeží, kde pomáhali městu Oea v bojích proti Leptis Magně a pustošili okolí. Brzy byli zastaveni Valeriem Festem a vzájemné konflikty na nějakou dobu utichly. O období, které následovalo, toho moc známo není, ale vztahy Říma a Garamantů se asi zlepšily. Konflikty ve 2. st. po Kr. jsou také do značné míry zahaleny tajemstvím.⁴⁴

Římané Garamanty ale neustále považovali za nebezpečné a dávali si na ně dobrý pozor. Na počátku 3. st. po Kr., konkrétně v roce 203 po Kr., se začal na popud císaře Septimia Severa stavět tzv. limes tripolitanus, který měl chránit římská města na pobřeží proti berberským kmenům, hlavně proti Garamantům (obr. 3).⁴⁵ Nezanedbatelnou součástí této fortifikační linie byly tři významné pevnosti - Ghadames, Gheriat al-Garbia a Bu Njem.⁴⁶

1.3 Archeologické výzkumy garamantské oblasti

První vykopávky prováděli v letech 1930-1935 italští archeologové. Další výzkum se uskutečnil v rozmezí let 1958-1979, a to pod vedením Angličana Danielse.⁴⁷ Od roku 1997 se kmenem Garamantů zabývá profesor Mattingly z univerzity v Leicesteru, která je společně s univerzitou Cambridge, muzeem v Germě a dalšími organizacemi součástí několika projektů

³⁹Law, 1967, str. 190

⁴⁰McCall, 1999, str. 198

⁴¹Law, 1967, str. 190

⁴²Willeitner, 2001, str. 188

⁴³Law, 1967, str. 191

⁴⁴tamtéž, str. 191

⁴⁵Fage, 1978, str. 201

⁴⁶Willeitner, 2001, str. 183-189

⁴⁷Laronde, 1986, str. 85

týkajících se výzkumu Sahary z hlediska antropologie, archeologie či historie.⁴⁸ Ještě v 90. letech vzniklo se souhlasem libyjské vlády resumé tohoto projektu, které přineslo mnoho nových poznatků, dat a analýz. Nově nabyté informace byly shrnuty do díla „The Archaeology of Fazzan“ sepsaného právě Mattinglym.⁴⁹ Díky těmto informacím byla vyvrácena domněnka, že Garamanti byli pouze primitivním rebelantským kmenem na okraji římského impéria.⁵⁰ Zatím poslední etapa výzkumu pod záštitou projektu „Desert migration project“ proběhla v roce 2010 za účasti čtyřiceti specialistů na archeologii, paleoantropologii a geografii z několika zemí světa. Kromě místních vědců z Libye se na objevných pracích podíleli i odborníci z Itálie, Německa, Nizozemska, Velké Británie, Tuniska, Španělska, Řecka a Kanady.⁵¹ V současné době se díky pádu libyjského diktátora Kaddáfího otevřely nové a lepší možnosti výzkumu, například se hodně se rozšířilo satelitní snímkování a vylepšily se podmínky různých kampaní. Kaddáfí totiž patřil k těm, kteří nepovažovali vykopávky za důležité, proto návrhy na různé práce a projekty „končily na jeho stole bez povšimnutí.“⁵² Díky již zmíněnému využití satelitů a leteckých fotografií se britskému týmu podařilo v nedávné době identifikovat asi sto fortifikovaných farem a vesnic, a několik měst s datací v rozmezí prvních pěti staletí našeho letopočtu.

Garamanti po sobě zanechali celkem osm velkých měst, vykopána jsou dosud pouze tři. Dvěma nejdůležitějšími městy byly Zinhecra a Garama. Zinhecra byla prvním velkým centrem garamantské říše, jehož počátky se datují až do 9. st. př. Kr.⁵³ Garama (dnešní Germa/Jerma) byla hlavním městem v době největšího rozkvětu říše. Lokalita se nachází asi 160 km od Sabhy v oblasti Fezzan, její založení je datováno do let 500-300 př. Kr., odkryta byla v 60. letech 20. století.⁵⁴ Novější nálezy organických materiálů ukázaly, že město vzniklo ve 4. st. př. Kr.⁵⁵ Při vykopávkách, které probíhaly především pod taktovkou Britů, bylo odhaleno několik zbytků staveb z doby římské⁵⁶ – třeba lázně, šest věží, čtvercové tržiště a především chrám z 1. st. po Kr. Práce byly ztíženy tím, že nad antickým osídlením se nacházela ještě středověká zástavba islámského charakteru (obr. 4).⁵⁷ Germa se kromě statutu hlavního města říše pyšnila také nálepkou důležitého obchodního centra, které převzalo

⁴⁸Werner, Savage, 2004, str. 8-13

⁴⁹tamtéž, str. 8-13

⁵⁰tamtéž, str. 8-13

⁵¹Mattingly, 2010, str. 85

⁵²Science daily, 2011

⁵³Werner, Savage, 2004, str. 8-13

⁵⁴tamtéž, str. 8-13

⁵⁵tamtéž, str. 8-13

⁵⁶Willeitner, 2001, str. 192-194

⁵⁷Werner, Savage, 2004, str. 8-13

kontrolu nad karavanami, a také spojnice mezi pobřežními přístavy a subsaharskou Afrikou.⁵⁸
Byla také místem, kde se mísily berberské, egyptské, kartáginské, řecké a římské vlivy.

⁵⁸Mcdougall, Scheele, 2012, str. 64

2 GARAMANTSKÉ HROBKY A JEJICH TYPY

Garamantské pohřební zvyklosti a tradice jsou známy poměrně dobře, a to především díky velkému množství zachovaných hrobů – nejméně sto dvacet tisíc.⁵⁹ Po zběžném prohlédnutí pěti tisíc z nich bylo několik desítek hrobek vybráno k detailnímu prozkoumání, které přineslo mnoho informací i přesto, že většina z nich byla vykradena.⁶⁰

Při pohřbívání Garamanti praktikovali inhumaci, tedy kostrový pohřeb. Zemřelí byli do hrobu uloženi ve skrčené poloze různého stupně skroucení na levý nebo pravý bok, výjimečně na záda (obr. 5).⁶¹ Někteří měli tělo skoro natažené, jiní byli naopak skrčeni natolik, že se jejich poloha podobala poloze plodu. Tato forma uložení mrtvých se v oblasti severozápadní Afriky užívala už od prehistorických dob, starověcí berbeři ji pak nenásilně přijali.⁶² Význam této pohřbívací pozice není dodnes jasně srozumitelný a nic jej dosud přesvědčivě nevysvětlilo. Tvrzení o tom, že Garamanti ji převzali od starších kultur stejného ražení – tedy od kultur věřících v posmrtný život a vstup mrtvého do nového života, jsou však vysoce pravděpodobná.⁶³ Některé hroby byly opatřeny dřevěnými podločkami, které se umísťovaly pod hlavy zemřelých. V antickém světě patřila tato „podložková“ tradice k mnoha dalším hojně rozšířeným a dlouhotrvajícím zvykům.⁶⁴ Těla zesnulých byla pokryta okrem a obklopena milodary, někdy i v podobě zvířat a lidských obětí.⁶⁵

Při současném bádání týkajícím se garamantských hrobek se stejně jako dříve berou v úvahu různé faktory, které pomáhají k získávání dalších poznatků. Důležitou roli hraje stupeň poničení, jemuž byly hrobky vystaveny v průběhu času, dále také lokální odlišnosti, sociální i etnická diferenciaci a četné variace v technice a materiálu staveb.⁶⁶

Garamanti pro pohřbívání svých zemřelých užívali velké množství způsobů. Nejstarší hroby sestávaly z jednoduchých kamenných mohyl nejčastěji cylindrického tvaru, vystavěných z neopracovaných kamenů a překrytých rovným stropem, které jsou prozkoumány například díky nálezům na lokalitě Fgeg.⁶⁷ Později se začaly stavět mohyly čtvercového nebo obdélného půdorysu se stupňovitou konstrukcí. Z těchto starších funerálních staveb se pak vyvinuly další typy, jež byly díky čilým obchodním a kulturním

⁵⁹Gearon, 2011, str. 42

⁶⁰Mattingly, Dore, Mirazón, 2008, str. 223-262

⁶¹Mokhtar, 1981, str. 438

⁶²Laronde, 1986, str. 99

⁶³tamtéž, str. 99

⁶⁴tamtéž, str. 99

⁶⁵Mokhtar, 1981, str. 438

⁶⁶Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 213

⁶⁷Laronde, 1986, str. 85

kontaktům obohaceny o nové zajímavé prvky. V časovém horizontu 4. st. př. Kr. až 5. st. po Kr. měly velké zastoupení hlavně pyramidální pohřební stavby (obr. 6), patrová mauzolea (obr. 7) a stupňovité mohylové hrobky (obr. 8).⁶⁸ Užívaly se i tzv. anténové a šachtové hroby osázené mnoha kameny, které ale nebyly tak monumentální.⁶⁹

Hrobky se na většině pohřebišť časově překrývají a datují se již od počátku starověku až do pozdní antiky. V době mezi lety 500–1 př. Kr. byly oblíbené hlavně pohřební stavby stupňovitého a sudovitěho vzezření.⁷⁰ Navíc se začala formovat pohřebiště vytvořená ze shluků hrobů. Klasické garamantské období časového horizontu 1-500 po Kr. je charakteristické množstvím pohřebišť, na nichž se nacházejí opět hlavně stupňovité a pyramidální hrobky s kvalitně vyrobenými obětními deskami i stélami.⁷¹ Ve Wádí al-Ajal jsou ty nejvýznamnější monumenty na jeho východní straně. Hřbitovy ze shluků hrobů, jež se začaly vytvářet v předchozím období, už byly v této časové etapě běžné. Nacházely se v blízkosti měst, aby posloužily elitním členům garamantské společnosti.⁷² Při pohřbívání byla důležitým faktorem zřejmě i víra v sílu a podporu zemřelých předků, kterou si žijící chtěli zajistit blízkostí pohřebišť.⁷³ Nejvýznamnějšími pohřebními lokalitami byly Al-Hattia a Al-Charaig ve Wádí al-Ajal, kde se nacházejí především dvoustupňové pyramidální hrobky a také mauzoleum Qasr al-Uatuat, dále pohřebiště u Zinchecry, hřbitov u královského města Garama, Saniat Bin Huwayidi a další.⁷⁴

2.1 Pyramidální hrobky

Pyramidální hrobky byly běžným a hojně rozšířeným typem garamantských pohřebních staveb, který se užíval především v 1.-4. po Kr., v menší míře i dříve (obr. 9).⁷⁵ Podle některých indicií je také možné, že tento způsob pohřbu je zachycen na nástěnných skalních malbách v Oua Tousine v Tassili, na nichž jsou vyobrazeny dvě postavy – jedna stojící a jedna sedící, pyramidální památka a zvíře, zřejmě určené k obětování.⁷⁶

Jednotlivé monumenty měly různé tvary a specifika, a i když se kvůli vykradačům, větrné erozi a působením dalších vnějších vlivů nedochovaly ve zcela originálním stavu, byly podle Evrarda, Mussové a Turmjana rozděleny do čtyř charakteristických skupin značících se čísly a

⁶⁸Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 278-291

⁶⁹tamtéž, str. 187-203

⁷⁰tamtéž, str. 218

⁷¹tamtéž, str. 219

⁷²tamtéž, str. 213

⁷³tamtéž, str. 235-238

⁷⁴Mattingly, 2010, str. 343

⁷⁵Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 194

⁷⁶Bayley, Litt, 1995, str. 13

písmeny jako 1, 2a, 2b a 2c.⁷⁷ Společnými znaky všech typů těchto staveb byla orientace směrem na východ, čtyřhranná základna, kruhová nebo pravoúhlá pohřební komora o hloubce kolem dvou metrů a také stavební materiál - kameny nebo cihly.⁷⁸ Z mnoha výzkumů bylo zjištěno, že některé z hrobek nemusely být postaveny na tradiční složitější platformě, ale jen na jednoduché základně.⁷⁹ Hledání důkazů potvrzujících tyto názory je však kvůli velkému množství navátého písku v okolí monumentů obtížné. Jediným místem, kde byla odkryta pouze tato jednoduchá platforma, je tak hrobka na pohřebišti Al-Charaig.⁸⁰ Pyramidální stavby se lišily také svou velikostí. Ty největší dosahovaly zhruba třímetrové výšky a pyšnily se základnami o rozměrech 4 x 4 m, menší mívaly strany o délce jednoho metru a na výšku měřily stejně tak.⁸¹ Nejprve byl zastáván všeobecný názor, že pyramidální hrobky byly součástí lokální tradice a že k pohřbívání se využívaly jen krátkou dobu jako experiment. Nové průzkumy ale ukázaly, že tyto typy funerálních staveb byly velice oblíbené a navíc hojně rozšířené.⁸²

První typ hrobky měl podobu jednoduché nestupňovité pyramidy ve tvaru rotačního kužele (obr. 10). Pohřební stavby spadající do skupiny 2a už byly o něco složitější (obr. 11). Sestávaly ze stěn, které se směrem nahoru nejprve mírně zužovaly a od určitého bodu ostřeji do tvaru pyramidy (obr. 12).⁸³ Ke třetímu typu hrobek, označovanému jako 2b, se řadí konstrukce vytvořené z lehce se zužujících stěn a velice nízké a široké pyramidky na vrcholu (obr. 13).⁸⁴ Do poslední skupiny 2c jsou zahrnuty stavby s konkávně prohnutými stěnami a obdobným zakončením jako u předchozího typu (obr. 14) v podobě nízkého a širokého útvaru ve formě pyramidy (obr. 15).⁸⁵

Garamantské pyramidální hrobky se nejlépe dochovaly ve Wádí al-Ajal, a to na pohřebištích Al-Hattia a Al-Charaig.⁸⁶ Všechny zdejší hrobky nevypadají jako pravé pyramidy s pravoúhlou základnou a strmě se svažujícími stranami, ale připomínají spíše obelisky nebo věžovité stavby známé z přímořských oblastí.⁸⁷ Přesto se označují tímto způsobem, který je velice dobře vystihuje. Kromě hrobek ve Wádí al-Ajal byly další pohřební stavby tohoto typu odkryty také v západní části Wádí Adschal v oblasti jižního Fezzanu.⁸⁸

⁷⁷Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 190

⁷⁸tamtéž, str. 192-193

⁷⁹tamtéž, str. 193

⁸⁰tamtéž, str. 193

⁸¹tamtéž, str. 194

⁸²tamtéž, str. 194

⁸³tamtéž, str. 190

⁸⁴tamtéž, str. 190

⁸⁵tamtéž, str. 190

⁸⁶Laronde, 1986, str. 85

⁸⁷Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 172

⁸⁸Bayley, Litt, 1995, str. 13

Přestože hrobky přežily tisíciletí od svého vzniku v celkem dobrém stavu, často je poměrně těžké od sebe jednotlivé skupiny rozeznat. Je to dáno především malými rozdíly v konstrukci a detailech, které navíc v průběhu staletí vlivem prostředí zcela nebo částečně vymizely.⁸⁹

Zajímavá otázka vyvstává nad tím, odkud se vzaly vzory, ze kterých se vycházelo při výstavbě těchto charakterově menších monumentů. V oblasti severozápadní Afriky totiž nenajdeme skoro žádné paralely, s nimiž by se daly pyramidální hrobky porovnat. Nejpravděpodobnější variantu tak představují teorie, že inspirací byla oblast na východ a jihovýchod od oblastí obývaných Garamanty, zřejmě území dnešního Egypta a Súdánu.⁹⁰ Impulsy se mohly šířit původně z Egypta, kde se pyramidální hrobky užívaly snad ve všech érách. Následně se jimi inspirovali příslušníci merojské kultury v Súdánu, kteří do tohoto typu funerálních staveb nechávali pohřbívat osoby z vyšších vrstev a jejich rodiny.⁹¹ Úpadek říše, jež si udržela význam v období 6. st. př. Kr. až 4. st. po Kr., mohl být spojnicí, díky níž se obliba pyramidálních hrobek dostala až ke Garamantům.⁹² Existují také názory, že původní obyvatelé Súdánu nebyli jen „přenašeči“ kultury, ale předci tohoto berberského kmene. Výzkum a porovnání merojských a garamantských památek nemůže tyto závěry plně potvrdit, protože obdobné stavby těchto národů se v jistých věcech liší, a to například v orientaci, merojské jsou orientované na západ nebo jihovýchod, garamantské výhradně na východ, nebo ve tvaru.⁹³ Hrobky nicméně ukazují na čilé kontakty mezi obyvateli Wádí al-Ajal a merojské říše. Studie dvou lebek z pohřebiště Al-Charaig provedená Sergim dala základy další domněnce - že pyramidální hrobky mohou být, s ohledem na antropologické aspekty, výsledkem příchodu cizí rasy, asi Egypťanů nebo Núbijců.⁹⁴ Toto tvrzení zatím nemůže být rozvíjeno v širším měřítku, je omezeno pouze nálezy z vykopávek na již zmíněné lokalitě Al-Charaig, které navíc přinesly velmi málo použitelného materiálu.⁹⁵ V každém případě je jasné, že u Garamantů se objevovaly silné tendence přejímat od svých sousedů architektonické i symbolické prvky.

2.2 Mohylové pohřební stavby

Další typ pohřebních staveb kmene Garamantů reprezentují mohylové hrobky, které byly po provedení různých výzkumů, měření a analýz rozděleny Evrardem, Mussovou a Turmjanem

⁸⁹Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 192-194

⁹⁰Laronde, 1986, str. 85

⁹¹tamtéž, str. 85

⁹²tamtéž, str. 85

⁹³tamtéž, str. 85

⁹⁴tamtéž, str. 86

⁹⁵tamtéž, str. 86

na pět základních skupin, jež se člení do dalších pododdílů.⁹⁶ Mohyly mohly být kruhové, oválné, čtvercové, obdélné nebo mnohostranné.⁹⁷ Některé svou konstrukcí připomínaly sudy, jiné stupňovité pyramidy, další sestávaly jen z obyčejných kamenných náspů.⁹⁸ Hlavní dělení bylo provedeno na základě tvarů, další členicí varianty jsou založeny na různorodosti použitého materiálu nebo počtu stupňů jednotlivých mastabových hrobek.⁹⁹

K prvnímu typu této rozsáhlé skupiny funerálních staveb menších rozměrů se řadí zcela jednoduché kamenné mohyly vytvořené z obyčejných kamenných náspů kuželovitého tvaru a kruhového půdorysu, jež se člení do čtyř kategorií.¹⁰⁰ Každá z nich má svou charakteristiku, rozdílnost je dána hlavně pečlivostí a kvalitou konstrukce. U této skupiny lze podle Evrarda, Mussové a Turmjana rozeznat čtyři typy - 1a, 1b, 1c a 1d.¹⁰¹ První z nich je typický tím, že měl podobu jednoduchého náspu z kupy kamení. Průměr stavby byl zhruba jeden až tři metry a výška mezi 40 cm a jedním metrem (obr. 16).¹⁰² Typ 1b se vyznačoval pečlivější konstrukcí. Kameny se navíc překrývaly tak, aby byl uvnitř vytvořen jakýsi centrální prostor, zřejmě na uložení zemřelého (obr. 17).¹⁰³ Jako třetí typ - 1c - se označují mohyly, které měly kolem vlastního náspu jakýsi rantl nebo obrubník.¹⁰⁴ Bývaly především kruhové a oválné (obr. 18). Posledním druhem jednoduchých mohyl je typ 1d. Jsou to tzv. kráterové mohyly, které byly vystavěny tak, aby uprostřed zbyla prohlubeň nebo jakási díra (obr. 19).¹⁰⁵ Tyto typy hrobek je poměrně obtížné rozeznat od těch, jež byly zasaženy vykradači, protože ty otvory mohou být právě jejich prací. Celkově se užívaly v poměrně dlouhém časovém horizontu a jejich pozůstatky byly nalezeny jak na roztroušených, tak i na shlukových pohřebištích. Největší koncentrací kráterových hrobů se pyšní lokalita Ghat.¹⁰⁶

Šachtové hroby spadající do druhé hlavní skupiny, byly také poměrně jednoduché. Sestávaly pouze z pohřebních jam kruhového nebo oválného půdorysu obložených kameny, někdy i bez nich.¹⁰⁷

Třetí kategorie hrobů se v odborné terminologii značí jako tzv. sudovité mohyly (typ 3a) a sudovité hrobky (typ 3b).¹⁰⁸ Tyto stavby měly konstrukci tvořenou vnějšími zdmi, která

⁹⁶Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 196

⁹⁷tamtéž, str. 196

⁹⁸tamtéž, str. 196

⁹⁹tamtéž, str. 196

¹⁰⁰tamtéž, str. 196

¹⁰¹tamtéž, str. 196

¹⁰²tamtéž, str. 196

¹⁰³tamtéž, str. 198

¹⁰⁴tamtéž, str. 198

¹⁰⁵tamtéž, str. 198

¹⁰⁶tamtéž, str. 198

¹⁰⁷tamtéž, str. 198

¹⁰⁸tamtéž, str. 198

byla vyplněna kamením, štěrkem a dalšími kamennými odštěpky.¹⁰⁹ Rozdíl mezi typem A a B byl dán výstavbou charakteristických zdí – u mohyl 3a totiž bývaly nižší. Hrobová komora těchto typů staveb se formovala do podoby šachty nebo jakési drobné cisty.¹¹⁰ Typ A se stavěl z různě velkých kamenů a jeho výška většinou nepřesahovala 60 cm (obr. 20).¹¹¹ Povrch býval rovný, a proto se dnes užívá název sudovitě. Druhý typ – B – měl opět plošně zarovnaný povrch, ale pevnější obvodovou zeď. Na výšku mívaly mohyly tohoto rázu 1 m a více (obr. 21).¹¹²

Do čtvrté skupiny patří v půdorysu čtvercové a obdélníkové mohyly a hrobky, jež se hodně podobají třetí kategorii. Jediný rozdíl mezi nimi se nachází v půdorysu, který byl u těchto staveb pravoúhlý.¹¹³ Mezi prvním typem A a druhým B byla rozdílnost opět v kvalitě zdiva a velikosti (obr. 22). Stavby označené jako A měly na výšku 60 cm a méně, hrobky B 1 m a více (obr. 23).¹¹⁴

Poslední, pátou skupinou, jsou dvou- i víceúhelníkové mohylové hrobky, jež svým dochovaným vzhledem připomínají pyramidky nebo mastaby naskládané na sebe.¹¹⁵ Mívají pravoúhlý nebo kruhový půdorys a byly vystavěny z kamenů a cihel. Sloužily zřejmě pro pohřbívání elitních členů garamantské společnosti a jejich využití zaznamenali jak klasičtí, tak moderní etnografové.¹¹⁶ Každá z jejich podskupin má svá specifika. Typ 5a zahrnuje dvoustupňové kruhové mohyly s vnitřní výplní (obr. 24). Hroby typu 5b se skládají z jednoho až tří stupňů, které se směrem nahoru snižují a zužují.¹¹⁷ Nejspodnější stupeň měl nejčastěji rozměry 2 x 2 nebo 3 x 3 m a výšku okolo 1 m a menší.¹¹⁸ Některé z těchto mohyl ojediněle dosahovaly i větších rozměrů, třeba délky 7 x 7 m a výšky až 1,5 m (obr. 25).¹¹⁹ Mohyly typu 5c se vyznačovaly víceúhelníkovým, třeba i oktagonálním půdorysem a dnes jsou poměrně vzácné (obr. 26).¹²⁰ Navíc je docela těžké je rozeznat od obyčejných kruhových staveb tohoto typu. Poslední kategorii stupňovitých hrobek představují mohyly oválné, časté na mnoha pohřebištích.¹²¹

¹⁰⁹Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 198

¹¹⁰Mattingly, Mashai, 1997, str. 198-199

¹¹¹Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 198-199

¹¹²tamtéž, str. 198-199

¹¹³tamtéž, str. 201

¹¹⁴tamtéž, str. 201

¹¹⁵tamtéž, str. 201

¹¹⁶Bayley, Litt, 1995, str. 13

¹¹⁷Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 201

¹¹⁸tamtéž, str. 201

¹¹⁹tamtéž, str. 201

¹²⁰tamtéž, str. 200

¹²¹tamtéž, str. 201

2.3 Mauzolea

Garamanti se nechávali pohřbívat také do honosných mauzoleí, která měla podobu štíhlých patrových budov z pečlivě opracovaných kamenných bloků a jádra tvořeného sutinami z různých materiálů.¹²² Struktura těchto památek byla inspirována a ovlivněna obdobnými stavbami na pobřeží Středoziemního moře, například v Tripolitáně,¹²³ a zahrnovala architektonické prvky, jakými jsou sloupy nebo pilastry, římsy, ozdobné lišty či štíty. Je pozoruhodné, že u mauzoleí a ani v jejich okolí nebyly nalezeny žádné pohřební komory. Proto je možné, že tyto věžovité monumenty mohly představovat pouze prázdné kenotafy nebo jakési pohřební chrámy vytvořené podle adaptace pravých funerálních staveb s architektonickými elementy.¹²⁴

Z většiny garamantských mauzoleí se dochovaly pouze zbytky, a proto je těžké se jejich výzkumem, zpracováním a možnými teoriemi jejich užití zabývat. Pravděpodobnost, že tyto stavby měly opravdu hrobový charakter, je však vysoká. Milodary, lidské ostatky a další náležitosti patřící k pohřbu totiž mohly být ukradeny, stejně jako artefakty z jiných hrobů obdobného i jiného typu.

2.3.1 Tuwash

Nejdůležitější příklady mauzoleí se nacházejí na lokalitě Tuwash, kde byly v bezprostřední několikametrové blízkosti vystavěny tři hrobky.¹²⁵

Z prvního z monumentů, konstruovaného na základně o rozměrech 8,1 x 6,2 m, se dochovala pouze jeho severní, jižní a západní strana do výšky 1,2 m.¹²⁶ Stavba byla složena z dobře opracovaných čelních bloků, které obklopovaly jádro vytvořené ze sutin různorodé povahy.¹²⁷ Na jednom z bloků v západní části hrobky byly vytesány značky, zřejmě pozůstatky dvou libyjských nápisů. Vykopávky na tomto místě přinesly pouze několik málo nálezů fragmentů z povrchu i jádra, část skleněného korálku a zbytek římsy.¹²⁸

Druhé mauzoleum se vypínalo k nebi ve vzdálenosti asi 50 m na sever od prvního a do dnešní doby z něj zbyly pouze kameny, v největší výšce na severovýchodní straně.¹²⁹ Hrobka

¹²²Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 189-190

¹²³tamtéž, str. 188

¹²⁴Mattingly, 2010, str. 370

¹²⁵Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 190

¹²⁶Mattingly, 2010, str. 370

¹²⁷Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 190

¹²⁸tamtéž, str. 190

¹²⁹Mattingly, 2010, str. 370

měla půdorys o stranách 7,9 a 6,1 m a byla sestavena ze sutinového jádra a kamenných bloků.¹³⁰

Třetí stavba, považovaná také za mauzoleum, byla umístěna asi 25 m na severozápad od zbylých dvou a měla být ze všech tří hrobek nejmenší. Od ostatních se navíc lišila jinou orientací, místo tradičním směrem východ – západ se klonila spíše směrem severozápad – jihozápad.¹³¹

2.3.2 Watwat

Mauzoleum Watwat bylo postaveno na čtvercové základně o rozměrech 3,25 x 2,4 m, která vytvářela spodní část tříschodového podia.¹³² Na ní byla umístěna cella o přibližné výšce 4 m a šířce 2 x 2 m, obklopená hlavicemi pilastrů nacházejícími se ve všech čtyřech rozích.¹³³ Hlavičky pilastrů byly buď iónské nebo korintské a nesly jednoduchý vlys a římsu.¹³⁴ Pozoruhodným rysem byla absence vlastních těl pilastrů. Patky a hlavičky tak jednoduše lehce vystupovaly ze zdí (obr. 27). Další fragmenty stavby poukazují na to, že tu byla také jakási předsíň podpíraná dvěma sloupy (obr. 28).

Co se týče velikosti představovalo watwatské mauzoleum nejmenší z nám známých staveb stejného typu. Dodnes se také řeší otázka, kdo zde byl pohřben.¹³⁵ Někteří vědci zastávali názor, že se jednalo o garamantský pohřeb. Jiní naopak prosazovali variantu pohřbu římského, který by znamenal unikátní příklad pronikání Římanů na Saharu.¹³⁶ Druhou verzi podpořily nálezy italské expedice, která odkryla asi metr od monumentu směrem na západ dva hroby datované do 1.–2. po Kr., jež obsahovaly římské amfory vyplněné lidskými kostmi.¹³⁷ Není však jasné, zda tyto pohřby mají souvislost s mauzoleem. Caputo se domníval, že hrobka mohla patřit nějakým obchodníkům negaramantského původu, čemuž by nasvědčovala zejména nepřítomnost pohřebních komor.¹³⁸ Jako smyšlenky také odsoudil zprávy a úvahy cestovatele Petragarniho. Ten se totiž ve svých zprávách zmiňoval o dedikačním nápisu určeném Cecillii Plautille, dceři římského prokonzula, který údajně viděl a podle nějž přisoudil Plautille vlastnictví watwatské pohřební stavby.¹³⁹ Dnes už je ovšem

¹³⁰Mattingly, 2010, str. 370

¹³¹tamtéž str. 370

¹³²Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 190

¹³³tamtéž, str. 189

¹³⁴Willeitner, 2001, str. 195

¹³⁵Laronde, 1986, str. 87

¹³⁶tamtéž, str. 87

¹³⁷tamtéž, str. 87

¹³⁸Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 190

¹³⁹tamtéž, str. 190

známo, že tento monument představuje jediný přeživší příklad z nejméně pěti obdobných staveb v oblasti Garamy, které byly dílem Garamantů.¹⁴⁰

2.3.3 Mauzoleum Al-Fugar

Mauzoleum Al-Fugar bylo identifikováno na okraji rozlehlého islámského hřbitova východně od Sidi Ali Jed Bah a dochovalo se zhruba do výšky tří metrů.¹⁴¹ Zásadní průzkum lokality proběhl v prosinci roku 1962.¹⁴² Vykopávky odhalily platformu o rozměrech 5,64 x 4,06 m, která nesla celou stavbu, vystavěnou z pískovcových bloků a sutin tvořících jádro hrobky.¹⁴³ Některé bloky měly na stěnách vytesané různé linie či značky a nápisy. Na západní straně byly pozůstatky kamenů, jež zřejmě tvořily cellu.¹⁴⁴ Její vnitřní část představující asi pohřební nebo kultovní místnost měla podobu úzké komory se vstupem na východní straně a dlážděnou podlahou. Nebyl tu však prostor, přes nějž by se do celly dostalo tělo zemřelého.¹⁴⁵ Je tedy možné, že ostatky byly pohřbeny při samotné výstavbě, aby se k nim už nikdo nedostal. Další možností o využití stavby je teorie, že mauzoleum v Al-Fugaru sloužilo jen jako kenotaf.¹⁴⁶

Asi o 100 m dál od této hrobky byly v roce 2007 rozsáhlou skupinou vědců odkryty kamenné bloky, zřejmě pozůstatky dalšího pohřebního monumentu, který byl však zcela zničen.¹⁴⁷

2.4 Garamantská pohřebiště

2.4.1 Královské pohřebiště Garama

Královský hřbitov nedaleko Garamy je asi nejvýznamnějším pohřebištěm, kde se při pochovávání zemřelých používaly výše popisované mohylové hrobky. Lokalita se rozkládá na jihozápadě Libye ve Wádí al Ajal asi 5 km na jih od města při karavanní stezce z Watwatu do Murzuqu a je lemována malým pohořím Hamadah (obr. 29).¹⁴⁸

Zdejší hroby byly poprvé zkoumány už v roce 1934, a to italskou expedicí.¹⁴⁹ V letech 1961 a 1963 tu se svým týmem kopal súdánský archeolog Ayoub a pohřebiště nazval

¹⁴⁰Laronde, 1986, str. 86

¹⁴¹tamtéž, str. 86

¹⁴²Mattingly, 2010, str. 370

¹⁴³tamtéž, str. 370

¹⁴⁴tamtéž, str. 370

¹⁴⁵tamtéž, str. 370

¹⁴⁶tamtéž, str. 370

¹⁴⁷tamtéž, str. 370

¹⁴⁸Bayley, Litt, 1995, str. 13

¹⁴⁹Galaty, Watkinson, 2004, str. 87

královským. Jedna část podle něj byla určena pro členy elity, možná dokonce pro krále, druhá pro jejich manželky a ženské příbuzné, snad pro královnyn¹⁵⁰ Ani dodnes však není zcela prokazatelné, jestli Ayoub posoudil hrobky správně. Nemůžeme s jistotou říct ani to, jestli bylo pohřebiště opravdu královské, natož potvrdit teorii, že v západní části hřbitova byli pohřbíváni muži a ve východní ženy. Většina hrobek totiž byla vykradena a poničena a nálezový materiál není nápomocný v míře potřebné pro vyvození závěrů, které by definitivně potvrdily identitu pohřbených osob. Později převzal výkopové práce profesor Daniels z univerzity v Newcastle, který se zasloužil o nálezy a dokumentaci v letech 1963 a 1965.¹⁵¹ Nejnovějším výzkumem Garamantů, a tedy i pohřebišti v Garamě, se zabývá profesor Mattingly z univerzity v Leicesteru.¹⁵²

Hrobky na zdejším královském pohřebišti, (jak je lokalita i přes nejasnosti okolo zadavatelů staveb konvenčně nazývána), byly zařazeny do skupiny stupňovitých funerálních staveb typu 5b a z hlediska datace zasazeny do časového horizontu 1.-6. st. po Kr. a plošně rozděleny do tří skupin.¹⁵³ Množství nálezů alexandrijského skla, římské keramiky, africké slonoviny či nádob z oblasti dnešního Tuniska potvrzuje to, že Garamanti byli mimo jiné přednostmi také výbornými obchodníky.¹⁵⁴ Jednotlivé stavby navíc ukazují propojení s libyjskou tradicí, sociální diferenciaci společnosti a náklonnost k vnějším inspirativním vlivům.¹⁵⁵

První skupina se skládá ze čtyř hrobek největších rozměrů, které byly postaveny na svazích Hamadu, izolované jednak od sebe, jednak od dalších dvou skupin.¹⁵⁶ Všechny byly konstruovány jako dvoustupňové mohylové hroby a v průběhu času hodně poničeny různými vykradači. O výzkum se tu pokoušeli jen Italové, kteří jeden z hrobů otevřeli, ale našli ho vykradený.¹⁵⁷

Druhé uskupení hrobek, tvořené pětadvaceti pohřebními stavbičkami severojižně orientovanými, se rozkládá asi 300 m od okraje Hamadu a 500 m od první skupiny.¹⁵⁸ Jednotlivé hrobky, postavené jako dvoustupňovité mohylové z kamenů spojovaných maltou, se mezi sebou liší ve velikosti. Standardní rozměry jsou podle výzkumu a měření z hlediska výšky desek 3 x 6,1 a 3,20 m.¹⁵⁹ Největší z monumentů se našel na jihu, nejmenší v severní

¹⁵⁰Mattingly, 2010, str. 359

¹⁵¹Ayoub, 1966-1967, str. 213

¹⁵²Werner, Savage, 2004, str. 8-13

¹⁵³Bayley, Litt, 1995, str. 13

¹⁵⁴Bradley, 2012, str. 172

¹⁵⁵Bayley, Litt, 1995, str. 13

¹⁵⁶tamtéž, str. 13

¹⁵⁷Ayoub, 1966-1967, str. 213

¹⁵⁸Bayley, Litt, 1995, str. 13

¹⁵⁹Ayoub, 1966-1967, str. 213

části lokality. Pohřební komory byly pravoúhlé nebo kruhové o hloubce kolem 4 m.¹⁶⁰ Pro uložení zemřelých se využíval tradiční inhumační typ pohřbu. Povrch staveb zdobila omítka a bílá malba. K východní části stavby se umísťovaly obětní desky, kamenné stély nebo symbolické posvátné rohy, což poukazuje na vytrvalou úctu k zemřelým a snahu jejich dobrého zaopatření do posmrtného života (obr. 30).¹⁶¹ Na základě závěrů z výzkumů byla tato část pohřebiště nejdůležitější, protože zde byli pochováváni mocnější a bohatší Garamanti. Ayoubovy domněnky o tom, že se jednalo o hroby nejvyšších garamantských představitelů, snad králů, se, jak již bylo zmíněno, nedají potvrdit. Některé z hrobů odkryly výše uvedené expedice.

Hrob 1 se nacházel nejjižněji a byl největší stavbou tohoto úseku. Dodnes se z něj dochovala pouze východní zeď, a to do výšky 1,5 m.¹⁶² Archeologové odkryli pohřební komoru vytvořenou z kamenů spojovaných maltou a datovali hrob do 4. st. po Kr.¹⁶³ Našli se tu dva kamenné rohy pomalované červenou barvou a fragmenty keramických misek nevalné kvality.¹⁶⁴ Další z hrobek byla umístěna asi 2 m od té první a byla také vykradena. Z nálezů, podle kterých byl hrob datován do 2. st. po Kr. je třeba zmínit berberským písmem popsaný oltář nalezený nedaleko hrobu, dále fragmenty skleněných pohárů, amfor či korálků.¹⁶⁵ Hrobka označovaná číslem 3 byla od druhé vzdálena pouze něco přes metr a patřila mezi rozměrově větší exempláře.¹⁶⁶ Od data svého vzniku byla hodně poničena a mnohokrát vykradena. Dodnes jsou viditelné pouze jižní a západní zeď, patrně se zdají být i zbytky omítky.¹⁶⁷ Hrobová komora měla udusanou hliněnou podlahu a našly se v ní fragmenty kvalitní červené keramiky, opět pomalované rohy, pak také velká obětní deska z núbijského pískovce o rozměrech 152 x 70 x 48 cm a s centrální prohlubní o velikosti 100 x 40 a hloubce 24 cm. Na jednom z rohů byl nápis v berberském písmu tifinagh.¹⁶⁸ Hrobku 4 postavili až o 12 m dál a následkem řádění vykradačů z ní zbyla de facto jen hromada kamení. Pohřební komora byla v hloubce tří metrů a v jejím severovýchodním rohu se našla lebka středozevního typu.¹⁶⁹ Kolem byly roztroušeny i další části kostry. Z nálezů je třeba zmínit malou zelenou misku fajjúmské nebo memfiské produkce, láhev zvanou chiara s otvorem pro odtok a víčkem, fragmenty amfory, skleněných nádob různých barev, keramiky s

¹⁶⁰Ayoub, 1966-1967, str. 213

¹⁶¹Bayley, Litt, 1995, str. 13

¹⁶²Ayoub, 1966-1967, str. 213-214

¹⁶³tamtéž, str. 213-214

¹⁶⁴tamtéž, str. 213-214

¹⁶⁵tamtéž, str. 214-215

¹⁶⁶Mattingly, 2010, str. 363

¹⁶⁷Ayoub, 1966-1967, str. 215

¹⁶⁸tamtéž, str. 215

¹⁶⁹tamtéž, str. 215

geometrickou dekorací a také zbytky vlněného rubáše. Datace podle tohoto získaného materiálu zasazuje stavbu do 1. st. po Kr.¹⁷⁰ Hrobka 5 byla oproti ostatním vcelku dobře zachována, platformy v severních a jižních rozích mohly sloužit k umístění obětních desek.¹⁷¹ I v této pohřební stavbě se našlo množství předmětů – zbytky stély z núbijského pískovce, fragmenty červené hlazené keramiky dekorované lístky, amfory s písmem tiffinagh, korálky, nádoby s geometrickými motivy v červené, zelené, modré a bílé barvě, zbytky kožešiny, lampy a lidského skeletu.¹⁷² U hrobu s číslem 14 došlo kvůli vykradačům k jeho kompletnímu poničení. Ve východním rohu pohřební komory byla nalezena hlava oddělená od těla, jehož pozůstatky zůstaly rozházené okolo.¹⁷³ Zajímavý nález znamenalo jistě i odkrytí drážkované stély s prohlubněmi pro všechny prsty kromě palce. Neví se, proč tam pro něj nebylo místo, ale zřejmě to mělo náboženské důvody.¹⁷⁴ Hrobka 25 je z této skupiny nejsevernější a zároveň nejmenší. Měla opět kruhový půdorys a jediný nález, jenž tu byl učiněn, představuje zelená berberská keramika s křížnými a tečkovanými vzory z 1 m hluboké pohřební komory.¹⁷⁵

Třetí skupina zahrnuje 96 rozlehlejších hrobek orientovaných ve směru severovýchod - jihozápad. Rozprostírají se na poměrně velké ploše a měly buď kruhový, nebo pravoúhlý půdorys.¹⁷⁶ V této části pohřebiště byly nalezeny pouze ženské kosti, a i když to není dobře prokazatelné, asi tu byly pohřbívány ženy vyšších garamantských vrstev, s největší pravděpodobností příbuzné mužů z hrobů druhé skupiny.¹⁷⁷

Hrobka 3 byla tradičně dvoustupňová, se spodním stupněm o výšce 2,1 a horním 1,9 m. Uvnitř se našly jen fragmenty různobarevného skla.¹⁷⁸ Hrobka 30 patřila ke stejnému typu jako „trojka“ a její pohřební komora dosahovala hloubky 1,8 m.¹⁷⁹ Uvnitř byla pohřbena starší žena. Z její výbavy se zachoval například 10 cm vysoký pohárek zdobený geometrickými motivy ve žluté, červené, zelené a modré barvě.¹⁸⁰ Kousek od hrobu se nacházela obětní deska s mnoha otvory, asi pro obětiny.¹⁸¹ Jeden z dalších hrobů byl kruhového tvaru s hrobovou komorou hlubokou 50 cm. Tělo ženy, kterou zde pohřbili, bylo hodně poničené.¹⁸² Hrobka

¹⁷⁰ Ayoub, 1966-1967, str. 215

¹⁷¹ tamtéž, str. 216

¹⁷² tamtéž, str. 216-217

¹⁷³ Mattingly, 2010, str. 364

¹⁷⁴ Ayoub, 1966-1967, str. 217

¹⁷⁵ tamtéž, str. 217

¹⁷⁶ Bayley, Litt, 1995, str. 13

¹⁷⁷ Mattingly, 2010, str. 359

¹⁷⁸ Ayoub, 1966-1967, str. 217

¹⁷⁹ tamtéž, str. 218

¹⁸⁰ Mattingly, 2010, str. 366

¹⁸¹ Ayoub, 1966-1967, str. 218

¹⁸² tamtéž, str. 218

číslo 95 měla taktéž kruhovou konstrukci a patřila k menším stavbám. Průměr horní části byl pouhých 75 a hloubka komory 50 cm.¹⁸³

Později byl na farmě Mahdy Bena Howidyho učiněn zajímavý objev, a to čtvrtá část garamského pohřebiště, ze kterého se dochovaly jen ruiny, těžko viditelné na povrchu.¹⁸⁴ Pouze jedna ze zdejších stupňovitých hrobek byla pravoúhlá, ostatní měly kruhový půdorys.¹⁸⁵

2.4.2 Saniat bin Huwayidi

Saniat bin Huwayidi, nejproslulejší garamantské pohřebiště vzdálené asi 2 km od moderní jiholibyjské Jarmy, bylo zkoumáno mnoha expedicemi.¹⁸⁶ První vykopávky proběhly v roce 1962 pod vedením Ayoubu, který se zaměřil na severozápadní stranu lokality a oficiálně odkryl 13 kruhových a 1 pravoúhlou hrobku.¹⁸⁷ Ve skutečnosti se mu však podařilo prozkoumat daleko větší počet pohřebních staveb, většinou s bohatou výbavou. Ayoub sepsal o svých nálezech společně s dalšími členy Department of Antiquities brožurku s předběžnými informacemi. Ta ale byla z hlediska stratigrafie poměrně nekvalitní a obsahovala mnoho nesrovnalostí.¹⁸⁸ Po Ayoubovi pracovali na Saniat bin Huwayidi krátce Francouzi. O jejich výpravě toho ale víme málo a výsledky jejich snažení, které ani nebylo pořádně publikováno, jsou plné nepřesností a mlhavých údajů. Nejsystematičtější vykopávky z hlediska datace provedl Daniels, který vedl průzkum v letech 1973-1977. Oproti svým předchůdcům však našel hroby spíše vykradené. Další exkavační práce provedl Ziegert, a to až v roce 1995.¹⁸⁹ Dokumentace jeho nálezů, fotografie a další materiály jsou uloženy v muzeu města Jarma a poukazují na to, že zdejší hrobky měly opravdu velký význam.¹⁹⁰ Z celkové plochy pohřebiště bylo během několika (výše uvedených i neuvedených) výzkumů v posledních padesáti letech odkryto pouze 10%. V letech 1999 a 2008 pak na lokalitě konečně proběhly záchranné práce.¹⁹¹

¹⁸³ Ayoub, 1966-1967, str. 218

¹⁸⁴ Bayley, Litt, 1995, str. 13

¹⁸⁵ tamtéž, str. 13

¹⁸⁶ Mattingly, 2010, str. 213

¹⁸⁷ tamtéž, str. 213

¹⁸⁸ tamtéž, str. 214-215

¹⁸⁹ tamtéž, str. 215-217

¹⁹⁰ Willeitner, 2001, str. 194

¹⁹¹ Mattingly, str. 2010, str. 217

Hrobky, jež podstoupily různé analýzy a zkoumání, měly čtvercové, kruhové nebo obdélné půdorysy. Ze stupňovitých památek tu byly zastoupeny typ 5a a 5b. Většina staveb byla doplněna stélami a obětními deskami.¹⁹²

2.4.3 *Taqallit, Al-Hattia, Al-Charaig*

Pohřebiště Taqallit dostalo svůj název podle vrcholu horského hřbetu, který se od něj nachází asi 400 m severozápadním směrem.¹⁹³ Lokalita byla plošně rozdělena na dvě části, z nichž více než polovinu rozlohy zaujímají pozůstatky monumentálních hrobek se stupňovitou strukturou (obr. 31).¹⁹⁴ Skupina C na západní straně pohřebiště zahrnuje hlavně šachtové hroby, skupina B výhradně již zmíněné stupňovité funerální stavby. V menší míře jsou tu zastoupeny i pyramidální hrobky.¹⁹⁵

První průzkumy provedl Caputo, který odkryl tři hrobky na východní straně lokality. V roce 1959 byla provedena jakási revize jeho odkryvů, jež nepřinesla žádné nové zásadní poznatky. Modernější vykopávky probíhaly až v roce 2000, ale došlo při nich k velkému poničení lokality.¹⁹⁶ Archeologické práce pak byly znovu obnoveny v roce 2009 pod vedením Mattinglyho z univerzity v Leicesteru a zařazeny do projektu nazvaného Desert migration project.¹⁹⁷ Monumentální hrobky stupňovité povahy, kterých bylo na pohřebišti Taqallit asi 150, měly převážně pravoúhlý nebo kruhový půdorys a dvou nebo třístupňovou strukturu.¹⁹⁸ Velikost bází se pohybovala od 2,5 x 2,5 do 3,8 x 3,7m, výška základových stupňů měřila zhruba 1,5 m, ostatní měly zhruba 60 cm.¹⁹⁹ Tyto monumenty byly stavěny z menších kamenů, větší kusy se užívaly ke zpevnění rohů. Podle nálezů expedice z roku 2000 se soudí, že hrobky byly i omítnuty.²⁰⁰

Lokalita Al-Hattia se pyšní velkým polem se stovkami pyramidálních hrobek. Některé z nich jsou dobře zachovalé, jiné byly vlivem prostředí (například eroze) rozdrobeny a hodně poničeny. Letecké snímky z naleziště navíc ukázaly další skryté stavby, které navíc podpořily fakt, že pyramidální hrobky byly běžné a neužívaly se jen v omezené míře (obr. 32).²⁰¹ Zdejší stavby byly vystavěny výhradně z cihel a v 60. letech 20. století prodělaly vybrané z nich

¹⁹²Mattingly, 2010, str. 218

¹⁹³tamtéž, str. 343

¹⁹⁴tamtéž, str. 343

¹⁹⁵tamtéž, str. 343

¹⁹⁶tamtéž, str. 343

¹⁹⁷Mattingly, Dore, Mirazón, 2008, str. 223-262

¹⁹⁸Mattingly, 2010, str. 343

¹⁹⁹tamtéž, str. 343

²⁰⁰tamtéž, str. 344

²⁰¹Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 194

dokonce rekonstrukci.²⁰² Absence kamenných bloků při výstavbě byla dána tím, že Al-Hattia se nachází v oblasti, kde je nejbližší vhodné místo pro těžbu kamene vzdálené 3 km.²⁰³ Převoz toho materiálu by tak způsobil zbytečnou ztrátu času i další problémy.

Další významnou lokalitou s pyramidálními typy hrobek je Al-Charaig v jihozápadní Libyi, kde se nachází nejméně 155 pohřebních staveb o dvou až třímetrové výšce, které měly vnější část vytvořenou z cihel a vnitřní jádro z kamenných bloků.²⁰⁴ Využití kamenů bylo dáno tím, že v těsné blízkosti pohřebiště byly početné zdroje pro těžbu, díky nimž se materiál získával velmi jednoduše a jeho převoz nezabral mnoho času.²⁰⁵ Většina zdejších hrobek byla datována do doby kolem roku 340 po Kr. Pozdější výzkumy přesunuly dataci jejich vzniku do ranějšího období (obr. 33).²⁰⁶

²⁰²Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 193

²⁰³tamtéž, str. 194

²⁰⁴tamtéž, str. 194

²⁰⁵tamtéž, str. 194

²⁰⁶Bayley, Litt, 1995, str. 13

3 NUMIDOVÉ

3.1 Obecný úvod

Numidové se podobně jako Garamanti řadí ke skupině berberských kmenů, které přišly z neznámé domoviny a osídlily území celé severní Afriky. Ani z mnoha různých výzkumů není dodnes jasné, odkud tato etnika do oblasti, které se dnes říká také Maghreb, přišla.²⁰⁷ Bádáním se zabývali a zabývají mnozí arabští a berberští genealogové, jejich poznatky se ale často liší. Jediný zachytný bod představují lingvistické průzkumy, které prokázaly, že jazyk severoafrických berberů je semitského původu.²⁰⁸ Nejpravděpodobnější je tak teorie, která umisťuje domovinu těchto kmenů do oblasti Blízkého východu.²⁰⁹ Pro určení bližší lokalizace zatím nebyly nalezeny žádné indicie, existují pouze četné teorie.

Příslušníci numidských kmenů nejprve žili v samostatných skupinách, postupem času však došlo k seskupení a sjednocení jednotlivých kmenových svazů a z oblasti, kde tato větve berberského etnika žila, se stalo království.²¹⁰ Jak již bylo zmíněno, území, které Numidům patřilo, se nacházelo v oblasti střední části severní Afriky. Konkrétně zasahovalo území několika dnešních států, a to Alžírsko, Tunisko, Maroko a Libye. Ze severu ho omývaly vody Středozemního moře, na jihu bylo ohraničeno Saharskou pouští. Říše se původně rozkládala mezi řekami Tusca a Ampsaga v dnešním severním Alžírsku,²¹¹ ale prostřednictvím různých válečných konfliktů se její rozsah rozšířil až do oblasti Tripolitánie, starověké Mauretánie a původních kartáginských držav, tedy i na území Libye, Maroka a Tuniska. Proto najdeme stopy po tomto berberském národě ve většině moderních severoafrických států.

Svůj název Numidové získali díky Římanům, kteří je označovali jako nomády – nomadoi, v latině Numidie, a vytvořili tak základy pro jejich všeobecně známé pojmenování.²¹² Samotný název Numidia pak poprvé použil ve 3. st. př. Kr. historik Polybios a označil tak území na západ od Kartága.²¹³ Další historikové té doby se s tímto názvem ztotožnili a užívali ho také. Jako Numidii ale označovali území celého Maghrebu, což je oblast západně od Nilu a severně od Sahary zahrnující kromě Maroka, Tuniska, Libye a Alžírsko částečně také Mauritánii a Západní Saharu. Nejvýznamnější a nejdůležitějšími městy

²⁰⁷Laronde, 1986, str. 75

²⁰⁸tamtéž, str. 75

²⁰⁹tamtéž, str. 75

²¹⁰Horn, Rüger, 1979, str. 45-46

²¹¹Marek, Oliva, Charvát, 2008, str. 309

²¹²tamtéž, str. 309

²¹³tamtéž, str. 199

byly pro Numidy Cirta, Dougga nebo Capsa, v době římské nadvlády k nim patřily Theveste, Hippo Regius, nebo Lambaesis.²¹⁴

Oblast se díky blízkosti Kartága vyvíjela pod silným punským vlivem – kulturním, politickým i náboženským, což se odrazilo mimo jiné i ve funerální architektuře²¹⁵. Důležité byly i vztahy s římským impériem, které se často měnily v závislosti na tom, jaký panovník zrovna vládl a jaké byly jeho cíle. Zasluhou antických historiků a spisovatelů je máme dobře zdokumentované, a proto je relativně jednoduché se v nich orientovat.

3.2 Historický vývoj

Numidské dějiny jako takové jsou poměrně složité a komplikované. Kříží se tu mnoho dějinných a historických linií, které se kryjí nebo běží za sebou. Proto je dost těžké nastínit a rekonstruovat jednotlivé události a propojit je tak, aby vznikl přehledný popis dějin.²¹⁶ Nejdůležitější mezníky a fáze historie numidských kmenů se navíc nedají získat z jejich vlastních pramenů, ale musí se čerpat především ze spisů a zmínek jejich protivníků. Proto jsou zásadní znalosti o tomto etniku známy pouze v bodech.²¹⁷

Po příchodu do severní Afriky ještě v prehistorické době žili Numidové dlouhá staletí v uzavřených společenstvích. Ve 3. st. př. Kr. se pak vydělily říše dvou nejsilnějších kmenů.²¹⁸ Zatímco Massylové vládli ve východní části numidského území a jejich hlavním městem byla Cirta, příslušníci kmene Masaeisylů zabírali jeho západní polovinu s centrem v Size.²¹⁹ Mezi oběma stranami panovalo poměrně velké nepřátelství, jež bylo dáno dávnou a tradiční rivalitou. Na jedné straně stál Syphax (obr. 34), o němž se zmiňuje například Liviovo dílo „Ab urbe condita“, na druhé Gaia, a později jeho syn Masinissa, nejvýraznější postava numidských dějin (obr. 35).²²⁰ Oba vládci proti sobě vedli rozsáhlé boje a rozdílně si vedli i na mezinárodním poli.

Syphax byl prvním doloženým náčelníkem numidského kmene Masaeisylů, který nejpozději v průběhu 1. punské války zformoval svá území do vlastního kmenového svazu.²²¹ V poslední třetině 3. st. př. Kr. zabíral tento „státní“ útvar území mezi řekami Muluchou na západě a Ampsagou na východě. Jako hlavní město byla ustanovena Siga v oblasti

²¹⁴Fage, 1978, str. 183-184

²¹⁵Walsh, 1965, str. 152

²¹⁶Horn, Rüger, 1979, str. 43

²¹⁷tamtéž, str. 43

²¹⁸Marek, Oliva, Charvát, 2008, str. 309

²¹⁹Storm, 2001, str. 27-28

²²⁰Horn, Rüger, 1979, str. 47

²²¹tamtéž, str. 46

dnešníTafny, jež sloužila Syphaxovi i jako sídelní město.²²² Zatím bohužel nevíme, jaké události předcházely vzniku tohoto kmenového svazu. Jisté je však to, že zřejmě nesouvisely s Římem, který etnikům v této oblasti ještě nevěnoval příliš velkou pozornost, a ani s Kartágem, jež mělo plné ruce práce v bojích proti impériu.²²³ Syphaxova moc postupně nabírala na síle a intenzitě. V době, kdy se odehrávala první polovina 2. punské války, se proto o pomoc Masaeisylů ucházeli Římané i Kartáginci. Obě strany poslaly do Sigy své vyslance, aby si jejich prostřednictvím naklonily mocného vládce a vyjednaly jeho spolupráci.²²⁴ To se nakonec podařilo Římanům a Syphax se k nim přidal. Kartáginci proto ihned začali vést další jednání, a to s největším nepřítelem Masaeisylů vládcem Gaiou z kmene Massylů.²²⁵ Společně pak porazili Syphaxe, ale jejich výhra skoro nic neznamena a neměla dlouhé trvání.²²⁶ Masaeisylský vládce získal brzy své území zpět a ke konci 3. st. př. Kr. se navíc dostal na vrchol své moci, ke kterému mu pomohly hlavně náhodné okolnosti. Jednou z nich bylo úmrtí Gaia v roce 206 př. Kr. a následné tahanice o trůn, ve kterých až později zvítězil jeho syn Masinissa.²²⁷

Jak již bylo řečeno, tak zatímco Syphax se pyšnil dobrými vztahy s Římem a podporoval ho v 2. punské válce, Masinissův otec Gaia byl na straně Kartága.²²⁸ Později se ale karty obrátily, a zatímco Syphax přestal Římanům pomáhat, Masinisa se po smrti svého otce přidal k Římanům a po jejich boku se v roce 202 př. Kr. účastnil bitvy u Zamy, kterou Řím definitivně potvrdil své vítězství v celé válce.²²⁹ Jeho vychytralost a vládcovské schopnosti mu u mocnějšího partnera zajistily obrovskou přízeň a rozšíření území až do oblasti Tripolitánie. Na ustavené poměry si stěžoval Syphaxův syn Vermina, který se ještě za života svého otce účastnil bojů na konci 2. punské války.²³⁰ Liviova zpráva dokonce hovoří o tom, že v roce 200 př. Kr. byli do Říma posláni vyslanci, již měli Verminu očistit v očích senátu a omluvit jeho chování.²³¹ Senátoři se však shodli na tom, že masaeisylský princ a následník je stále nepřítelem a zarazili tak veškeré jeho snahy o zpětné získání jeho části numidské říše.²³²

Masinissovi se naopak po mnoha bojích s místními kmenovými vůdci a náčelníky podařilo spojit Numidii v jednu říši pod jeho nadvládou. V době jeho panování v letech 202-148 př. Kr. se země silně helenizovala, udržovala dobré vztahy s Římem a posilovala

²²²Storm E., 2001, str. 28

²²³Shillington, 2005, str. 250

²²⁴Horn, Rüger, 1979, str. 46

²²⁵Naylor, 2009, str. 40-41

²²⁶tamtéž, str. 40-41

²²⁷Horn, Rüger, 1979, str. 47

²²⁸Naylor, 2009, str. 40-41

²²⁹Marek, Oliva, str. 309

²³⁰Horn, Rüger, 1979, str. 50

²³¹Fage, 1978, str. 182

²³²tamtéž, str. 182

vzájemné vazby.²³³ Došlo také k velkému rozvoji a rozkvětu měst a říše se stala velmi významným středomořským státem. Země prosperovala především díky zemědělství a obchodu, které hojně podporovali jak Masinissa, tak jeho pozdější nástupce Micipsa.²³⁴ Nejvýznamnějším artiklem bylo obilí - hlavně ječmen, které se vyváželo ve velkém.²³⁵ Menší měrou do státní pokladny přibývaly peníze za prodej divokých zvířat a exotických ptáků Římanům, nebo za slonovinu a citrusové dřevo s velkým odbytištěm v oblasti Egeidy a Itálie.²³⁶ Dovozní položky naopak tvořilo víno pro bohatší numidské rodiny z Egeidy a Itálie, nebo lampy a vázy z Řecka.²³⁷ Tato časová etapa měla také zásadní význam i pro pohřební architekturu. Numidie byla otevřena novým kulturním vlivům, jež se objevily díky příchodu umělců z oblasti Blízkého východu. Značné cizokrajné impulsy přenášela i relativně blízká a kosmopolitní Alexandrie. Numidští vládci se navíc odjakživa snažili ve všem vyrovnat Římu – svému mocnějšímu a věhlasnějšímu partnerovi. Proto začali stavět honosné a nákladné hrobky inspirované novými a zajímavými prvky.

Masinissa se neustále snažil zvětšovat své území, a to i na úkor Kartága. V jeho okolí se totiž nacházely úrodné roviny a pobřežní města v oblasti Malé Syrty byla díky čilému obchodování velmi bohatá. Jak víme z mnoha pramenů, byly v 90. letech 2. st. př. Kr. do Afriky vyslány jakési římské komise, které měly vzniklý problém s nelegálním zabíráním kartáginského území vyřešit a urovnat vzájemné spory mezi Numidy a Puny.²³⁸ Masinissa se nejprve držel na kartáginských hranicích, jež byly dány smlouvou z roku 201 př. Kr.,²³⁹ později ale začal postupovat až na vlastní území punského velkoměsta a jeho držav. V roce 193 př. Kr. se v menším konfliktu utkal se Scipiem Africanem. Nevíme přesně, proč tato šarvátka proběhla, ale nejspíš se jednalo o to, že Masinissa opět porušil nějaké stanovy z právoplatné smlouvy.²⁴⁰ Zanedlouho se římský senát musel vypořádat s další stížností ze strany Kartága, tentokrát kvůli zabrání sedmdesáti kartáginských osad, jehož se nedopustil nikdo jiný než vládce numidské říše.²⁴¹ Od senátu přišlo opět jenom upozornění, protože numidská říše představovala pro Řím stálého a dobrého spojence. Masinissa navíc v zabraných emporiích vybíral tribut, který mu zajišťoval ještě větší bohatství a naditou státní pokladnu.²⁴²

²³³Naylor, 2009, str. 40-41

²³⁴Horn, Rüger, 1979, str. 57

²³⁵Walsh, 1965, str. 152

²³⁶tamtéž, str. 155

²³⁷tamtéž, str. 155

²³⁸Horn, Rüger, 1979, str. 51-54

²³⁹Storm, 2001, str. 62

²⁴⁰Horn, Rüger, 1979, str. 51-54

²⁴¹Mckenna, 2010, str. 19

²⁴²Page, 1978, str. 173-175

Ke konci svého života tento numidský vládce vyprovokoval Kartágince naposledy, když znovu zabral některá jejich území. Kartágo se rozhodlo jednat a podle Appiána vykazali jeho přední politici z města dokonce jakousi pronomidskou skupinu.²⁴³ Následně došlo ke vzájemné válce, která podnítila Římany k úvahám nad likvidací Kartága a pomohla tak rozpoutat poslední punskou válku, jež měla za následek definitivní zničení tohoto významného afrického města v západním Středomoří.²⁴⁴ Až příliš pozdě si pak numidský vládce uvědomil, že významně a až příliš mnoho dopomohl Římanům k šíření vlivu do severní Afriky. Po jeho smrti bylo numidské území rozděleno Scipiem Africanem mezi právoplatné dědice. Těmi byli jeho nejstarší synové Micipsa, Gulussa a Mastanabal.²⁴⁵ Všichni tři pokračovali v otcových šlépějích a ve zbytku 3. punské války pomáhali Římu. Po jejím skončení se Římanům podařilo rozdělit vládu v Numidii mezi tyto tři vládce tak, aby to bylo výhodné i pro impérium. Princové se tak nepodělili o území, ale o významné funkce.²⁴⁶ Nejstarší Micipsa byl jmenován nejvyšším správcem města Cirty a zdejšího královského paláce, prostřední Gulussa se stal vůdcem celého vojska a nejmladší Mastanabal byl uveden do pozice nejvyššího soudce.²⁴⁷ Po brzké smrti obou bratrů se samostatným vládcem celé Numidie stal Micipsa (obr. 36). Na jednom libyjsko-punském nápise nalezeném ve zbytcích chrámu v Duze a datovaném do let 140/139 př. Kr. byl totiž uveden už jako jediný panovník.²⁴⁸

Za jeho vlády, která se nesla v pokračování tradice po otci, došlo k ještě většímu kulturnímu, zemědělskému a obchodnímu progresu, protože se do říše přestěhovali utečenci ze zničeného Kartága.²⁴⁹ Navíc přišli umělci, učenci a obchodníci z Řecka i odjinud. Z Cirty se stala významná a bohatá kolonie s výbornými podmínkami pro život. Na architekturu i běžný život stále hodně působilo Kartágo. V hlavním numidském městě to bylo viditelné hlavně na veřejných stavbách nebo na náboženských praktikách.²⁵⁰ Na lokalitě Simitthus, což je dnešní Chemtou, vznikla okázale působící krásná svatyně vyzdobená dórskými a korintskými sloupy, egyptizujícími prvky či vlysem s vyobrazením Masinissova vítězství nad Kartágem (obr. 37).²⁵¹ Je hodně pravděpodobné, že svatyně vznikla mimo jiné i k uctění a památce právě Micipsova otce.²⁵² Vztahy s Římem se ještě vylepšily, když Micipsa poslal

²⁴³Horn, Rüger, 1979, str. 51-54

²⁴⁴tamtéž, str. 51-54

²⁴⁵Hildinger, 2002, str. 64

²⁴⁶Horn, Rüger, 1979, str. 57

²⁴⁷tamtéž, str. 57

²⁴⁸tamtéž, str. 57

²⁴⁹Crook, Lintott, 1994, str. 27-28

²⁵⁰Walsh, 1965, str. 152

²⁵¹Horn, Rüger, 1979, str. 175

²⁵²tamtéž, str. 120

Římanům pomocné složky lučištníků i jiných vojáků, při jejich dobývání Numantie v letech 133-134 př. Kr.²⁵³ Velitelem těchto oddílů, které se spojily s armádou Scipia Aemiliana a po osmi měsících dosáhly svého cíle, byl Jugurtha, syn Mastanabala.²⁵⁴

Micipsa zemřel po úspěšné třicetileté vládě v roce 118 př. Kr. a byl údajně pohřben do královské hrobky Es Súmaa v blízkosti dnešní vesnice El Chrúb.²⁵⁵ Po jeho skonu došlo koncem 2. st. př. Kr. ke zhoršení vztahů s Římem a oslabení celé Numidie. Bylo to za vlády Masinissova vnuka Jugurthy, který se původně těšil z přátelských kontaktů s řadou římských aristokratů, jež navázal jako velitel numidského pomocného oddílu při již zmíněném obléhání Numantie.²⁵⁶ Pro svou odvahu a zdatnost si získal nejen sympatie svého lidu, ale i jiných významných osobností doby, například váženého římského občana Scipia Aemiliana.²⁵⁷ Ten ho pro jeho viditelné kvality velice vychvaloval, a to i před samotným Micipsou, který ho pod velkým vlivem kladných referencí na jeho osobu a také kvůli zesnulému bratrovi v roce 120 př. Kr. adoptoval a přidal ke svým synům Adherbalovi a Hiempsalovi jako svého dalšího legitimního dědice (obr. 38).²⁵⁸ Tím mu dopomohl k zajímavé politické kariéře, jež měla brzy následovat.

Po Micipsově smrti proběhlo mezi následníky první jednání o rozdělení moci, území a dalším uspořádání. Došlo při něm však ke konfliktu, kdy Hiempsal urazil Jugurthu a znemožnil tak další dohody.²⁵⁹ Nedávno adoptovaný nevlastní bratr se pak nešťítel, (stejně jako ani jiní významní muži v historii Numidie), použít tvrdé prostředky k dosažení svých cílů. Nejdřív nechal prostřednictvím svého pobočníka zavraždit Hiempsala, a pak se začal o říši přetahovat s Adherbalem, kterého v jediné bitvě porazil.²⁶⁰ Adherbal se vydal do Říma, kde prosil o pomoc.²⁶¹ Jugurtha ale poslal na Apeninský poloostrov své vyslance, kterým se pomocí tučných úplatků podařilo zajistit podporu skupiny senátorů, jež se ho ve sporu zastávala.²⁶² Ani zkorumpovaní státníci nedokázali zastavit komisi, která vyhlásila mezi oběma znesvářenými stranami jakýsi mír a rozdělila numidské území mezi oba zbylé Micipsovy následníky.²⁶³ Adherbalovi připadla chudší a horší polovina – východní Numidie. Jugurtha obdržel díky dalším chytrým zákulisním tahům lepší a bohatší západní část říše.²⁶⁴

²⁵³Hildinger, 2002, str. 64-65

²⁵⁴tamtéž, str. 64-65

²⁵⁵Hooper, 1979, str. 180

²⁵⁶Marek, Oliva, Charvát, 2008, str. 199

²⁵⁷Horn, Rüger, 1979, str. 59

²⁵⁸Hooper, 1979, str. 179

²⁵⁹Horn, Rüger, 1979, str. 59

²⁶⁰tamtéž, str. 59

²⁶¹Hooper F. A., 1979, str. 180

²⁶²tamtéž, str. 180

²⁶³Horn, Rüger, 1979, str. 59

²⁶⁴Marek, Oliva, Charvát, 2008, str. 199

Křehké příměří netrvalo dlouho a už v roce 112 př. Kr. proběhly další nové nepřátelské akce. Jugurthovi se podařilo díky dobrým vojenským schopnostem obklíčit Adherbala v Cirtě a mořit město hladem.²⁶⁵ Obléhání trvalo měsíce a vládce východní části Numidie se marně snažil získat pomoc od Římanů.²⁶⁶ Do Afriky byla sice vyslána jakási delegace římského senátu, ale ta se brzy vrátila zpět do Říma s pouhými planými sliby o zajištění pomoci.²⁶⁷ Zavraždění Adherbala už ale způsobilo v hlavním městě říše rozhořčení a byla odsouhlasena válka proti panovníkovi západní Numidie.²⁶⁸ Když se však vojsko vedené Luciem Calpurniem Bestiem dostalo do Afriky, Jugurtha ho uplatil a dohodl výhodnou mírovou smlouvu.²⁶⁹ Za své činy byl ale předvolán do Říma, aby se zde zodpovídal. Na své návštěvě však Jugurtha sprovodil ze světa svého bratrance a syna Gulussy Massivu a musel z města utéct.²⁷⁰ Válce, která se odehrála v letech 111-105 př. Kr., už se nedalo zabránit. Navíc znamenala definitivní tečku za dobrými vztahy mezi oběma říšemi.²⁷¹ Historické prameny o této události neinformují příliš podrobně, ale víme, že Jugurtha dokázal vybojovat několik vítězství proti Spuriovi Postumiovi Albinovi a jeho bratrovi Aulovi, kteří si počínali v bitvách poměrně vlažně, ustrašeně a váhavě.²⁷² V roce 109 př. Kr. převzal vojsko Quintus Caecilius Metellus, jehož legátem byl Gaius Marius.²⁷³ Římanům se ani poté příliš vojensky nedařilo, a tak nabídli spojenectví mauretánskému vládci Bocchovi, tchánovi Jugurthy, který s ním až do té doby spolupracoval.²⁷⁴ Bocchus se nechal zlákat výhodnou nabídkou. Jeho zrada „zlomila Jugurthovi „vaz“, dopomohla impériu po dlouhých tahanicích k vítězství v celé válce a jemu samotnému k zisku části numidského území.²⁷⁵ Jugurtha byl zajat a odvezen do Říma, kde ho vedli v triumfálním průvodu městem. Smrti se dočkal v římském vězení, kam byl po vítězném slavnostním aktu umístěn.²⁷⁶

Zbytku numidské říše, která se nezačlenila do Mauretánie, začal vládnout Gauda, poslední potomek z rodiny prvního velkého vládce Masinissy.²⁷⁷ O období jeho panování nemáme moc informací, ale zřejmě řádně dodržoval dohody ujednané s Římem.²⁷⁸ Záznamy z časového horizontu 1. pol. 1. st. př. Kr. jsou stejně tak dost mlhavé, pokud se nějakým

²⁶⁵Fage, 1978, str. 185-186

²⁶⁶tamtéž, str. 185-186

²⁶⁷Horn, Rüger, 1979, str. 59

²⁶⁸Hooper, 1979, str. 180-181

²⁶⁹tamtéž, str. 181

²⁷⁰Hildinger, 2002, str. 75-76

²⁷¹Bengtson, 1967, str. 176-177

²⁷²tamtéž, str. 176-177

²⁷³Marek, Oliva, Charvát, str. 200

²⁷⁴Crook, 1994, str. 30

²⁷⁵Hooper, 1979, str. 188

²⁷⁶Marek, Oliva, Charvát, 2008, str. 200

²⁷⁷Naylor, 2009, str. 42

²⁷⁸tamtéž, str. 42

způsobem netýkají impéria.²⁷⁹ Západní část Numidie ovládaná mauretánskými vládci si žila také vlastním životem. Po smrti Boccha v roce 81 př. Kr. byla rozdělena. Jednu polovinu získal Bogud, ve druhé usedli na trůn Iphthas a Askalis.²⁸⁰ Celkově o těchto panovnících nemáme dostatek hlubších informací a můžeme čerpat jen ze skrovných zpráv antických autorů nebo i jiných dokumentů.²⁸¹

Numidie se pak zapojila do římského dění zase v době interních bojů mezi dvěma velkými osobnostmi Říma - Pompeiem a Caesarem.²⁸² Po skonu Hiempsala II., který byl díky svému spojení s Pompeiem znovu nastolen jako vládce Numidie, nastoupil na trůn jeho syn Juba I.²⁸³ Tento muž panující v letech 60-46 př. Kr. pokračoval v udržování stejných politických pout jako jeho otec.²⁸⁴ Přátelství s Pompeiem bylo posíleno i po Jubově návštěvě Říma, kde se mimo jiné setkal i s největším rivalem svého spojence, samotným Caesarem. Vzájemné setkání vyústilo na Jubově straně k nenávisti, protože ho mocný Říman urazil.²⁸⁵ Numidskému vládci se také dostalo významného titulu, když mu senátoři stranící Pompeiovi udělili titul rex a potvrdili vzájemné spojení. Sekce senátorů, která byla věrná Caesarovi, prohlásila Jubu za nepřítele státu a stejným titulem obdařila mauretánské vládce Boccha II. a Boguda.²⁸⁶ V roce 49 př. Kr. poslal Caesar do Afriky vojenskou jednotku, jež se střetla s Numidany v jedné potyčce a byla poražena. Později dorazil i samotný Caesar.²⁸⁷ Zvítězil nad Pompeiem a jeho přívrženci nejprve v bitvě u Farsálu, jež se odehrála roku 48 př. Kr. a po níž Pompeius utekl do Egypta, kde ho domorodci zabili, čímž prokázali Caesarovi loajalitu.²⁸⁸ Později se mu s pomocí jeho mauretánských spojenců podařilo porazit Jubu a zbylé Pompeiovce v bitvě u Thapsu roku 46 př. Kr.²⁸⁹ Numidský vládce pak spáchal sebevraždu, jeho syn byl odvezen do Říma a veden v triumfálním průvodu.²⁹⁰

Následkem těchto událostí ztratila numidská říše svoji samostatnost a roku 46 př. Kr. se stala součástí římského impéria.²⁹¹ Jubovu jedinému synovi a nástupci Jubovi II. se dostalo římské výchovy a řeckého vzdělání. Naučil se řecky a latinsky, získal poznatky o umění válčit i spravovat zemi, přijal římské občanství a celkově dospěl ve velice inteligentního a také

²⁷⁹Horn, Rüger, 1979, str. 63

²⁸⁰tamtéž, str. 67

²⁸¹tamtéž, str. 67-68

²⁸²Fage, 1978, str. 187

²⁸³tamtéž, str. 187

²⁸⁴Marek, Oliva, Charvát, 2008, str. 517

²⁸⁵Horn, Rüger, 1979, str. 65

²⁸⁶tamtéž, str. 66

²⁸⁷Mackay, 2004, str. 154-155

²⁸⁸tamtéž, str. 154-155

²⁸⁹Mckenna, 2010, str. 20

²⁹⁰Ehret, 2002, str. 223

²⁹¹Marek, Oliva, Charvát, 2008, str. 310

romanizovaného člověka.²⁹² Už od dětství, kdy ho Caesar přivedl do Říma, se přátelil s Augustem, který ho v letech 29-27 př. Kr. znovu nastolil jako vládce Numidie (obr. 39).²⁹³ Juba II. si vzal za manželku Kleopatru Selené, dceru Kleopatry VII. a Marka Antonia, a postupně obnovil zašlou slávu své země.²⁹⁴ Podporoval rozvoj vědy, kultury a umění, zaštiťoval výzkum historie a nechal razit vlastní mince.²⁹⁵ Několik literárních děl z oblasti historie, geografie, gramatiky či divadla napsal dokonce sám. Z jeho prací se však dochovaly pouze fragmenty.²⁹⁶ Za hlavní město byl stanoven Jol/Caesarea, který se stal důležitým centrem obchodu, kultury a umění. Do velice dobré kondice se opět dostal právě obchod – Numidie získala kontakty s celým Středomořím, mimo jiné částečně i s Itálií a Hispánií.²⁹⁷

Po kampani v Hispánii byl Juba II. v roce 25 př. Kr. ustanoven i vládcem sousední Mauretánie, jež po smrti posledního krále Boccha II. zůstala bez následníka.²⁹⁸ Říše se tak rozšířila o další území, čímž dosáhla asi největší rozlohy ve své historii. Pro Řím navíc nepředstavovala hrozbu, protože byla jeho loajálním spojencem, spolehlivým přítelem a významným klientem.²⁹⁹

Po své smrti v roce 23 po Kr. byl Juba II. i se svou ženou zřejmě pochován do královského mauzolea v blízkosti Tipasy.³⁰⁰ Jako právoplatný dědic nastoupil na trůn jeho syn Ptolemaios, který od roku 21 po Kr. až do smrti svého otce v roce 23 po Kr. panoval jako jeho spoluvladař (obr. 40).³⁰¹ V prvních letech to neměl jednoduché, protože musel bojovat proti rebelovi Tacfarinovi, jehož se mu ale podařilo porazit. O politických a válečných záležitostech v následující době, kdy byl Ptolemaios u moci, toho moc nevíme. Zřejmě ale šel ve šlépějích svého otce a používal k panování stejné metody.³⁰² V roce 40 po Kr. byl z neznámých důvodů na příkaz římského císaře Caliguly popraven.³⁰³ O něco později, po potlačení povstání Maurů, byly zřízeny z Numidie a Mauretánie na rozkaz císaře Claudia dvě provincie – Mauretania Tingitana na západě s hlavním městem Tingis a Mauretania Caesarensis na východě s centrem v Caesareii.³⁰⁴

²⁹²Horn, Rüger, 1979, str. 69

²⁹³Ehret, 2002, str. 223

²⁹⁴Roller, 2010, str. 154-155

²⁹⁵Tyldesley, 2008, str. 201-202

²⁹⁶Fage, 1978, str. 190

²⁹⁷Horn, Rüger, 1979, str. 69-72

²⁹⁸Bowman, Champlin, Lintott, 1996, str. 168

²⁹⁹tamtéž, str. 168

³⁰⁰Marek, Oliva, Charvát, 2008, str. 277

³⁰¹Horn, Rüger., 1979, str. 73

³⁰²Roller, 2010, str. 155-156

³⁰³Mckenna, 2010, str. 20

³⁰⁴tamtéž, str. 20

Později se už v Numidii neobjevil nikdo tak významný, jako byli Masinissa či Juba II., aby se zapsal do dějin a zajistil zemi samostatnost. Říše tak v průběhu dalších staletí římské nadvlády spadala pod různé provincie. Za Caliguly byla součástí Africy proconsularis,³⁰⁵ v době Septimia Severa se stala samostatnou provincií Numidia a za panování Diokleciána patřila do diecéze Africa s hlavním městem v Cirtě.³⁰⁶

³⁰⁵Marek, Oliva, Charvát, 2008, str. 310

³⁰⁶tamtéž, str. 310

4 NUMIDSKÉ POHŘEBNÍ STAVBY

Nejpozoruhodnějším aspektem numidské kultury a historie je bezpochyby monumentální pohřební architektura, která nalézá své předlohy a inspiraci v lýckých pilířových hrobkách nebo semitských stavbách funerálního charakteru.³⁰⁷ S těmito převzatými prvky se navíc mísí helénistické vlivy přicházející hlavně z důležitých městských center jižní části Středozemního moře, jakými byly Alexandrie nebo Kyrené. Numidské pohřební monumenty tak představují jakési spojení a kombinaci vlastní severoafrické architektury s řeckými, maloasijskými či syrskými elementy.³⁰⁸ Tyto vlivy se začaly stýkat právě v helénistické době, kdy vznikly dobré podmínky pro šíření rozličných kulturních proudů z různých částí tehdy známého světa.³⁰⁹

Numidové nestavěli místa odpočinku pro své zemřelé na náhodných, ale na vybraných místech, nejčastěji na hřebenech hor a pahorků, aby byly vidět daleko do krajiny.³¹⁰ Jak již bylo zmíněno výše, v jejich architektuře se dají rozlišit dva druhy pohřebních staveb. Patří mezi ně mohutné tumuly a štíhlé věžovité hrobky. Oba typy těchto monumentů byly určeny především pro elitní členy numidské společnosti a s největší pravděpodobností ve velké míře ovlivnily pozdější stavby funerálního charakteru na území severní Afriky i jinde.³¹¹ Prvně jmenované tumuly se staly vzorem pro některé raně středověké berberské pohřební stavby, věžovité hrobky zase byly předlohou pro římské hrobové monumenty jak na území Afriky, tak i v oblasti dnešní jižní Francie, možná i jiných antických římských provincií.³¹²

4.1 Pohřební tumuly

Prvním typem monumentálních numidských hrobek byly již zmíněné pohřební tumuly, berbery nazývané baziny, arabsky pojmenované jako redžemy.³¹³ Numidové je využívali pro ukládání zemřelých už od konce neolitu, takže patřili k mnoha dalším kmenům, které uplatňovaly tento způsob pohřbu rozšířený příčně přes Saharu až k Nigeru a podélně k Nilu.³¹⁴

³⁰⁷Winter, 2006, str. 93

³⁰⁸tamtéž, str. 94

³⁰⁹tamtéž, str. 93

³¹⁰Horn, Rüger, 1979, str. 120

³¹¹tamtéž, str. 132

³¹²Winter, 2006, str. 95

³¹³Storm, 2001, str. 170

³¹⁴tamtéž, str. 170

Původně se jako tumuly označovaly kupy a skrumáže různého materiálu, například zeminy či různě tvarovaných velkých kamenů kladených na sucho. Jejich hlavním úkolem bylo pouhé zakrytí mrtvoly.³¹⁵ Zpočátku u nich neexistovaly pohřební komory, později se však začaly objevovat a měly různou konstrukci. Postupem času se tumulové hrobky vyvinuly v mohutné monumentální stavby tvořené kamenným soklem, cylindrickým tělem a stupňovitým pyramidálním útvarem na vrcholu, které byly zdobeny dóorskými či iónskými sloupy, egyptskými římsami a sochami.

Mladší a vývojově pokročilejší tumuly, datované především do 3.-1. st. př. Kr., měly již samostatnou pohřební komoru, jež se nacházela v jádru stavby.³¹⁶ Dalo se do ní vstoupit přes dlouhý spojovací koridor, nebo byla zcela uzavřena a zvenčí nepřístupná.³¹⁷ Nejvýznamnějšími příklady numidských tumulů jsou Medracenská hrobka v pohoří Aurés (obr. 41) a monument v blízkosti antického města Tipasa (obr. 42). Obě stavby leží na území dnešního Alžírsko a představují asi nejhezčí stavby numidské funerální architektury, které se dochovaly v poměrně dobrém stavu. Jak již bylo zmíněno, konstrukce těchto staveb v pozdější době ovlivnily raně středověké berberské hrobky, tzv. džedary (obr. 43).³¹⁸

4.1.1 Medracenská hrobka

Medracenská hrobka je nejstarším známým příkladem numidské monumentální architektury. Byla postavena pro některého z numidských vládců, který se chtěl jako všichni ostatní ve všem vyrovnat mocným helénistickým panovníkům, mimo jiné i v honosnosti a kráse staveb.³¹⁹

První vědecký průzkum provedli v letech 1849-1850 plukovník Carbuccio a kapitán Collineau, kteří odkryli vstup do hrobky.³²⁰ V roce 1853 byla památka popsána architektem Beckerem, jenž navíc poopravil některé již zjištěné údaje a zkritizoval práci Carbuccia.³²¹ Další vykopávky, organizované Archeologickou společností z Alžíru, proběhly od 21. 4. do 18. 6. roku 1873 a jejich hlavním organizátorem a ředitelem byl francouzský inženýr Bauchelet.³²² Až do roku 1969 pak žádný významný výzkum ani exkavace nebyly

³¹⁵Storm, 2001, str. 170

³¹⁶tamtéž, str. 170

³¹⁷Mackendrick, 1980, str. 190-192

³¹⁸Horn, Rüger, 1979, str. 142-143

³¹⁹tamtéž, str. 132

³²⁰Camps, 1973, str. 475

³²¹tamtéž, str. 475-477

³²²tamtéž, str. 475-477

uskutečněny a Medracenská hrobka se stala především velmi oblíbeným místem návštěv různých spisovatelů 19. a 20. století, kteří ji mnohokrát popsali ve svých dílech.³²³

Samotná stavba leží na území dnešního severovýchodního Alžírsko v severní části pohoří Aurés na vysokém návrší mezi horami Džebel Azrem a Džebel Tafraout. Tato oblast, vzdálená asi 40 km od dnešní Batny a 100 km od Constantine, patřila ve starověku numidskému kmeni Massylů a měl by zde být pohřben nějaký jeho významný příslušník.

Hrobka byla konstruována jako mohutný kvádrový tumulus cylindrického tvaru o obvodu základny 184,8 m a průměru 58,8 m (obr. 44).³²⁴ Vnější část stavby byla sestavena z pravidelně opracovaných kamenných kvádrů, které obklopovaly jádro tvořené zdi z nepravidelných řad nasucho pokládaných kamenů. Nepravidelné řady byly využity proto, aby se zdi přizpůsobily nerovnému povrchu. Kameny pak byly pospojovány kovovými spojkami a dřevěnými trámy.³²⁵ Spodní část stavby sestávala z kamenných bloků velkých rozměrů a byla osázena šedesáti polosloupky dórského řádu o výšce 2,65 m, které nesly místo tradiční dórské trámové vazby egyptizující architrávy s vybouleným profilem (obr. 45).³²⁶

Horní část monumentu představoval útvar v podobě kruhové stupňovité pyramidy složené ze třidvaceti schodů o výšce 0,58 m.³²⁷ Na samotném vrcholku ve výšce 18,5 m byla posazena 11,4 m široká kruhová platforma, jež podle nejnovějších výzkumů sloužila jako báze pro nějaké monumentální sochařské dílo nebo pro další strmý pyramidální útvar.³²⁸ Do nitra stavby vedly troje falešné dveře s egyptizujícími architrávy, které byly umístěny ve spodní části hrobky a neměly žádný přístup k pohřební komoře (obr. 46).³²⁹

Ve výšce třetího schodu horní stupňovité pyramidy se nacházel poměrně dobře skrytý pravý vstup do hrobky. Byl opatřen kamennými padacími dveřmi, které se daly sklápět. Za vchodem se táhl 17 m dlouhý koridor orientovaný směrem na východ a vedoucí do pohřební komory ukrývající se za mohutnými dřevěnými dveřmi.³³⁰ Zdi chodby byly oštukovány a poté opatřeny dřevěnými cedrovými trámy, podlaha obsahovala jakýsi potěr červené barvy.³³¹ Samotná pohřební komora o rozměrech 3,30 x 1,45 x 1,59 m a uschovaná za dvojími kamennými dveřmi byla orientovaná na východ, obložena nasucho pokládanými nepravidelnými kameny a vybavena dvěma úzkými kamennými lavicemi o výšce 30 cm, na

³²³Martínez, 2006, str. 49-50

³²⁴Horn, Rüger, 1979, str. 132-133

³²⁵tamtéž, str. 134-135

³²⁶tamtéž, str. 133-134

³²⁷Camps, 1973, str. 479

³²⁸Mackendrick, 1980, str. 190-191

³²⁹Winter, 2006, str. 94

³³⁰Horn, Rüger, 1979, str. 450

³³¹Camps, 1973, str. 496-499

kterých byly umístěny pohřební urny.³³² Camps se domníval, že k lavicím patřily i dřevěné desky, jež měly sloužit jako podložky a chránit urny proti nepříznivým vlivům prostředí, například před vlhkostí. Tato teorie je ale dost pochybná a navíc k ní nebyly nalezeny žádné materiály, které by ji mohly podpořit. Stopy po požáru v pohřební komoře i přístupovém koridoru zase podle Campse ukazují na žárové magické praktiky.³³³

Ke stavbě náležel ještě přístavek o hloubce 14 a šířce 25 m, který fungoval jako oltář, místnost pro kult či jakási inkubační komora.³³⁴ Tento prvek ale známe až z pozdějších numidských pohřebních staveb. Byl tu objeven i znak v podobě jakéhosi trojúhelníku, kterému Lézine přisuzoval úzký vztah se stélami 6. a 5. st. př. Kr. nalezenými v kartáginském tofétu.³³⁵ Na nich jsou znázorněny dveře do nau a Lézine byl toho názoru, že nesloužily jen jako dekorace, ale že měly zároveň znamenat i odkaz na sakrální charakter stavby³³⁶. Pro kultické využití hovoří i nález fragmentu kamenné ruky obarvené okrem, která byla původně zřejmě součástí nějaké sochy.³³⁷ Díky poznatkům různých výzkumníků a expedicí vznikly podklady pro rekonstrukci hrobky, o niž se v 70. letech zasloužili Rakob a di Carlo (obr. 47).³³⁸

Datace hrobky proběhla na základě různých analýz. Vykopávky přinesly jen velmi malé množství použitelného materiálu. Stopy po vykradačích v podobě zbytků dřevěného talíře, kožených kousků oblečení či splétaných šňůr a lan byly spíše na škodu než k užitku.³³⁹ Ze starověkých předmětů se kromě dřevěných spojek a trámů uchovalo jen několik kousků keramiky. Podle radiokarbonové metody, která byla použita na dřevěné fragmenty nalezené uvnitř stavby, se tumulus datuje do 3. st. př. Kr.³⁴⁰ Tento odhad se však neslučuje s dobou vlády dynastie Massylů, pro které měl být monument postaven, a ani s historickými událostmi v Numidii, jež předcházely vládě Masinissy.³⁴¹ Dobrým datačním materiálem nejsou ani dórské polosloupky obsahující starší sicilské prvky, protože u helénisticko-numidských staveb této oblasti bylo charakteristické užívání starších i novějších stavebních prvků současně. Na egyptizujících elementech, také hojně používaných numidskými architekty, je ale zase vidět jakýsi časový vývoj.³⁴² Hlubší studie architektonických znaků má přesto velký význam, protože představuje daleko lepší způsob odhadu vzniku hrobky než průzkum dřevěných a

³³²Gsell, 1901, str. 67

³³³tamtéž, str. 67

³³⁴Horn, Rüger, 1979, str. 134

³³⁵Camps, 1973, str. 490

³³⁶Storm, 2001, str. 179

³³⁷tamtéž, str. 178

³³⁸Horn, Rüger, 1979, str. 450

³³⁹Camps, 1973, str. 504

³⁴⁰Horn, Rüger, 1979, str. 138

³⁴¹Mackendrick, 1980, str. 191

³⁴²Horn, Rüger, 1979, str. 135-138

jiných fragmentů, kterých se našlo velmi málo a jež nejsou zcela hodnověrným materiálem. Důležitou a nezanedbatelnou roli hrají i dějinné události a záznamy o nich, které se dají různě porovnávat.

Asi nejlepší spojení mezi historickými prameny a výstavbou Medracenské hrobky představuje zpráva o postavení monumentu v jádru země Massylů po vítězství Masinissy nad jeho velkým rivalem Syphaxem.³⁴³ Tím by měla být právě Medracenská hrobka. Nejpravděpodobnější datace, nezávislá na tom, jestli byla hrobka postavena pro Masinissova otce Gaia,³⁴⁴ samotného Masinissu nebo pro někoho jiného, zasazuje monument do konce 3. nebo do počátku 2. st. př. Kr.³⁴⁵

4.1.2 Tipasa

Další příklad numidské pohřební stavby tumulového typu představuje královská hrobka v blízkosti antického města Tipasa nacházející se na 271 m vysokém horském hřbetě západně od alžírského hlavního města Alžíru.³⁴⁶ Dříve byl tento monument označován jako „Hrobka křesťanské ženy“, protože Arabové, již přišli do Afriky, označovali všechno jako křesťanské.³⁴⁷ Později se zjistilo, že tento název byl chybný. Proto se dnes užívá pojmenování podle antického města Tipasa, které stojí v její blízkosti.

Za několik století své existence přežila stavba mnoho destrukčních zásahů – jak důsledkem přírodních podmínek, tak vlivem lidského faktoru. V roce 1555 byla vyrabována a měla být i srovnána se zemí. Muži alžírského paši Salaha Raise však nebyli schopni rozkaz splnit, protože se na ně podle legendy vrhlo hejno včel.³⁴⁸ Na konci 18. století se o zničení hrobky neúspěšně pokoušel Baba Mohammed, který se ji snažil ostřelovat pomocí děl. V letech 1855-1856 proběhly na žádost Napoleona III. výkopové práce vedené Berbruggerem, díky nimž byl odhalen pravý vchod do hrobky.³⁴⁹ Od této doby je památka chráněna, v roce 1982 byla navíc přidána na seznam UNESCO.³⁵⁰ Jednu dobu sloužila také jako základna francouzské armády. Špatná údržba a zásahy různých vandalů, (kteří mimo jiné odstranili nebo ukradli většinu hlavic sloupů), ale ničí monument dodnes. Proto byla Tipasa v roce 2002 zařazena ještě do seznamu chráněných staveb v ohrožení.³⁵¹

³⁴³Horn, Rüger, 1979, str. 138

³⁴⁴Raven, 1993, str. 15

³⁴⁵Winter, 2006, str. 94

³⁴⁶Mackendrick, 1980, str. 192

³⁴⁷Christofle, 1951, str. 31

³⁴⁸Berbrugger, 1867, str. 34

³⁴⁹tamtéž, str. 56

³⁵⁰<http://whc.unesco.org/en/news/178>

³⁵¹tamtéž

Základnu mohutného tumulu vystavěného z pečlivě opracovaných pískovcových kamenných bloků tvoří čtvercový sokl o šířce stran 63,4 m a třístupňové podium nesoucí spodní část stavby cylindrického tvaru a kruhového půdorysu o průměru 60,9 a obvodu 185,5 m (obr. 48).³⁵² Spodní část stavby byla osazena šedesáti polosloupů iónského řádu s jednoduchými překlady ve stejném stylu.³⁵³ Patky polosloupů sestávaly z atticko-iónských bází a neměly plinthu (obr. 49). Hlavice kromě typických iónských volut krášlily také lišty s pásy květů.³⁵⁴ Jejich vzhled se dochoval jenom díky kresbám anglického cestovatele Bruce, protože později byly odstraněny nebo ukradeny.³⁵⁵ Mezi sloupoví byly pravidelně rozmístěny čtvery falešné dveře o výšce 6,9 m a opatřeny bohatě členěnými architrávy zdobenými vejcovci a fasciemi (obr. 50).³⁵⁶ Tyto dveře navíc vyznačovaly osy celé stavby. K východní straně tumulu byla přidružena jakási menší budova o délce 16 m a šířce 6 m. Ta je dnes dochovaná pouze v základech a mohla sloužit jako kultovní prostor, zřejmě jako pohřební oltář.³⁵⁷ Horní část stavby o výšce 32,4 m a celkovém objemu 80 tis. m³ měla podobu stupňovité pyramidy kuželovitého tvaru složené z třiatřiceti stupňů o výšce 58 cm.³⁵⁸

Vstup do pohřební komory, původně uzavřený posuvnou kamennou deskou, se nacházel pod jedněmi z falešných dveří, a to na východní straně stavby.³⁵⁹ Za nimi začínala nízká chodba vedoucí do 3,2 m vysokého, 2,52 m širokého a 5,33 m dlouhého vestibulu, který byl nazýván podle reliéfně vytesané výzdoby s vyobrazením lva a lvice jako „vestibul lvů“.³⁶⁰ Odtud se pak po sedmi schodech vcházelo do dalšího koridoru, který se táhl po obvodu celé stavby a ústil jak do předsíně a vlastní pohřební komory, tak zpátky do vstupního vestibulu. Tato vnitřní kruhová chodba o délce 141, šířce 2 a výšce 2,4 m vytvářela jakousi galerii, jíž se muselo procházet.³⁶¹ Proto zde bylo umístěno 51 výklenků s lampami zajišťujícími osvětlení.³⁶² Pohřební komora o rozměrech 4,04 x 3,06 x 3,43 m a s představenou menší předsíní byla vsazena do samotného jádra stavby a obsahovala urny s ostatky zemřelých postavené na přístěnných kamenných lavicích. Do stěn byly navíc vytesány tři níky.³⁶³ Stejně

³⁵²Horn, Rüger, 1979, str. 138-140

³⁵³Mackendrick, 1980, str. 192

³⁵⁴Horn, Rüger, 1979, str. 140

³⁵⁵Berbrugger, 1867, str. 47-48

³⁵⁶Horn, Rüger, 1979, str. 143

³⁵⁷tamtéž, str. 143

³⁵⁸tamtéž, str. 143

³⁵⁹Christofle, 1951, str. 13

³⁶⁰Mackendrick, 1980, str. 192

³⁶¹Horn, Rüger, 1979, str. 452

³⁶²Mackendrick, 1980, str. 192

³⁶³tamtéž, str. 192

jako u Medracenské hrobky provedli přední odborníci Rakob a di Carlo rekonstrukci i této pohřební památky (obr. 51).³⁶⁴

Datace hrobky v Tipase je dosud nejistá. Absence egyptizujících prvků, které jsou typické pro numidské stavby 2. st. př. Kr. alespoň vylučuje toto časové rozmezí jednoho století. S přesností se nedá říct ani to, pro koho byl monument určen. Jeho výstavba se tradičně přisuzuje Jubovi II., králi Numudie a Mauretánie a jeho manželce Kleopatře Selené, dceři slavné Kleopatry VII. a římského triumvira Marka Antonia.³⁶⁵ Proti této teorii ovšem hovoří fakt, že architektonické prvky stavby, například iónské hlavice a detaily překladů, se dají porovnat s pozdně helénistickými stavbami Kampánie a střední Itálie, čímž zařazují vznik tumulu do doby okolo 1. pol. 1. st. př. Kr., což se neslučuje s dobou vlády Juby II., který panoval v letech 25 př. Kr.–23 po Kr.³⁶⁶ Podle zpráv římského autora Pomponia Mely, žijícího v době vlády římského císaře Klaudia, mělo mauzoleum sloužit nějaké královské rodině žijící v Jolu/Caesareii, možná potomkům již zmíněného královského páru Juby II. a Kleopatry Selené.³⁶⁷ Jako nejpravděpodobnější se jeví stanovisko, jež jako zadavatele stavby označuje mauretánského krále Boccha II. vládnoucího v letech 49-38 př. Kr.³⁶⁸

4.2 Věžovité hrobky

Druhým typem pohřebních staveb užívaných bohatšími příslušníky kmene Numidů k pochovávaní svých zemřelých, jsou honosné věžovité hrobky, které představují velice důležitou složku numidské monumentální architektury a zároveň patří k nejrozšířenějšímu typu funerálních staveb severní Afriky v době sjednocené Numidie a pozdější etapě římské nadvlády.³⁶⁹

Byly stavěny na dobře viditelných a vysoce položených místech a konstruovány jako několikapatrové úzké a elegantní stavby se čtvercovým nebo vícestranným půdorysem. Horní část hrobek zpravidla tvořil útvar v podobě pyramidy.³⁷⁰ Výzdoba sestávala z dórských či iónských sloupů, egyptizujících architrávů nebo falešných dveří či oken.³⁷¹ Nechyběly ani sochařské dekorace, například kamenní lvi, sochy kúroi a další.

³⁶⁴Horn, Rüger, 1979, str. 452

³⁶⁵Mackendrick, 1980, str. 192

³⁶⁶tamtéž, str. 192

³⁶⁷Berbrugger, 1867, str. 15-18

³⁶⁸Mackendrick, 1980, str. 192

³⁶⁹Rehak, Younger, 2006, str. 47

³⁷⁰tamtéž, str. 47

³⁷¹Horn, Rüger, 1979, str. 145-146

O výstavbu těchto hrobek se starali především punští architekti, kteří se do severní Afriky začali stěhovat zřejmě ve 3. st. př. Kr. z Foiníkie a přinesli tak do této oblasti znalost maloasijských či syrských prvků, již pak využili při konstrukci svých i numidských funerálních monumentů.³⁷² Dobu jejich příchodu právě ve 3. st. př. Kr. dokládají hlavně nástěnné malby s vyobrazením tohoto typu hrobek z punské lokality Džebel Mlezza nacházející se v Tunisku, která se na základě nálezů a analýzy keramiky zasazuje do pozdního 3. nebo raného 2. st. př. Kr. (obr. 52).³⁷³ Kromě již zmíněných maloasijských a syrských elementů se u numidských pohřebních staveb uplatnily také prvky řecké architektury i domorodé tradice.

Jako velká inspirace posloužila především jedna konkrétní stavba, díky své kráse a nápadité konstrukci zařazená mezi sedm divů starověkého světa - mauzoleum v Halikarnássu (obr. 53). To se nachází v dnešním městě Bodrumu v jihozápadním Turecku a bylo postaveno v letech 353-350 př. Kr. pro Mausola, perského satrapu a vládce Kárie.³⁷⁴ O jeho vznik se zasloužila Mausolova sestra a manželka Artemisia II., jež dala příkaz k jeho vystavění. Autory konstrukce byli řečtí architekti Satyros a Pýtheos. Bohatou sochařskou výzdobu, zahrnující například skulptury bohů a bohyní, bojovníků či basreliéfy s vyobrazením bojů Lapithů s kentaury nebo Řeků s Amazonkami, vytvořili Bryaxis, Leochares, Timotheus a Skopás.³⁷⁵ Monument sestával z několikastupňové platformy a obdélného spodního patra s rovnými stěnami, na němž stál chrám s šestatřiceti iónskými sloupy.³⁷⁶ Celá stavba byla korunována pyramidálním útvarem zakončeným bází pro sousoší představující Mausola a Artemisii jedoucí na voze taženém koňským čtyřspřežím (obr. 54).³⁷⁷ Vliv halikarnásského mauzolea je u berberských věžovitých hrobek jasně patrný, ať už využitím věžovité konstrukce, pyramidálního zakončení nebo výzdobných řeckých prvků.

Věžovité monumenty numidského charakteru pak ve velké míře ovlivnily další stavby, zejména římské hrobky v severní Africe, které byly v hojné míře stavěny ve věžovité podobě a zdobeny obdobnými exotickými prvky.³⁷⁸ Jako příklad je možné zmínit tuniský Maktar (obr. 55) nebo pohřební stavby v libyjské Ghirze (obr. 56). V době císařství se tento typ hrobek dostal dokonce i do římských provincií v oblasti Rýna a na území dnešní Francie.³⁷⁹

³⁷²Horn, Rüger, 1979, str. 145

³⁷³Moscatti, 1988, str. 502

³⁷⁴Clayton, Price, 1988, str. 100

³⁷⁵tamtéž, str. 102-103

³⁷⁶Kuiper, 2011, str. 177

³⁷⁷tamtéž, str. 177

³⁷⁸Horn, Rüger, 1979, str. 170-171

³⁷⁹Winter, 2006, str. 95

4.2.1 Sabratha

V oblasti libyjského kraje Tripolitána nedaleko antického města Sabratha, které bylo založeno Foiničany a jež později ovládali i Numidové a Římané, se nachází nejstarší příklad věžovité hrobky v Africe, tzv. pískovcové mauzoleum B, označované také jako mauzoleum Besa nebo Bisa (obr. 57).³⁸⁰ Bes byl egyptským bohem plodnosti a jeho spojení s touto stavbou je zřejmě dáno velkým vlivem Egypta a jeho architektury, umění a náboženství na Puny a numidské kmeny.³⁸¹ Styl, v němž byla hrobka postavena, by se dal zařadit do jakési barokní fáze helénistické architektury smíšené s punskými prvky s datací do konce 3. nebo počátku 2. st. př. Kr.³⁸²

Stavba se skládala ze tří pater, na výšku měřila přibližně 24 m a měla šestiúhelníkový půdorys s prohýbanými nebo spíše prolamovanými stranami.³⁸³ Spodní část tvořila pětistupňová platforma, která byla základem celého monumentu. Na ní bylo postaveno první patro, v rozích dekorované třemi iónskými kanelovanými sloupy s hlavicemi a abaky zdobenými stylizovanými palmetami.³⁸⁴ Na východní straně hrobky se nacházely falešné dveře v egyptském stylu osázené třemi iónskými polosloupky s bohatě zdobeným trámovím. Spojovací článek mezi prvním a druhým patrem představovala egyptská konkávní římsa.³⁸⁵ Druhé patro, které vytvářelo jakýsi krk stavby, bylo opatřeno pozoruhodnou sochařskou výzdobou. Na vlastních úzkých podstavcích v rozích byly umístěny tři sochy sedících lvů.³⁸⁶ Těla lvů nesla konzoly, které fungovaly jako podstavce pro další volně stojící sochy, a to tři egyptských kúroi vysokých kolem tří metrů.³⁸⁷ Ti se od klasických řeckých lišili tím, že byli oblečení, přes boky a stehna měli bederní roušku.³⁸⁸ Každá strana tohoto patra byla navíc doplněna iónskými pilastry s kypersko-foinickými hlavicemi, mezi něž byly opět umístěny stylizované palmety.³⁸⁹ Spodní okraj patra v oblasti mezi pilastry zdobily ještě reliéfy, zřejmě s vyobrazením paviánů s korunami symbolizujícími slunce.³⁹⁰ Celou konstrukci ukončoval hladký a strmý pyramidální útvar ve tvaru jehlanu posazený na další egyptské konkávní

³⁸⁰Winter, 2006, str. 93

³⁸¹Frankfurter, 1998, str. 121

³⁸²Horn, Rüger, 1979, str. 146

³⁸³Winter, 2006, str. 93

³⁸⁴Horn, Rüger, 1979, str. 147

³⁸⁵Winter, 2006, str. 93

³⁸⁶tamtéž, str. 93

³⁸⁷Horn, Rüger, 1979, str. 146-149

³⁸⁸Winter, 2006, str. 93

³⁸⁹tamtéž, str. 93

³⁹⁰Horn, Rüger, 1979, str. 146

římse.(obr. 58)³⁹¹ Uvnitř hrobky nebyla žádná pohřební komora, prostory pro ukládání mrtvých se nacházely v blízkém okolí samotné stavby.³⁹²

Mauzoleum bylo postupem času ničeno špatnými přírodními podmínkami, v 6. století z ní dokonce Byzantinci začali získávat kámen pro svou potřebu, určitých škod se jistě dopustili i Arabové.³⁹³ Od 20. let 20. století byl monument rekonstruován libyjskými architekty, proto se dodnes dochoval v poměrně dobrém, i když ne zcela originálním stavu. Pozůstatky pravých soch a některé další nalezené části výzdoby se totiž nacházejí v punském muzeu, které bylo zřízeno v roce 1994.³⁹⁴

4.2.2 Siga

Monumentální hrobka věžovitého charakteru krásila krajinu také u města Siga, které stálo zhruba ve stejné oblasti jako Sabratha, a to v Tripolitáně na území dnešní Libye (obr. 59).³⁹⁵ Na zdejší lokalitě sídlil mocný Syphax z numidského rodu Masaeisylů, největší rival vůdce kmene Massylů Gaia a později i jeho syna Masinissy.

Mauzoleum zvané dnes Beni Rhenane bylo postaveno na 221 m vysokém pahorku nazývaném Džebel Skúna v blízkosti řeky Tafny a mělo šestiúhelníkový půdorys se třemi rovnými a třemi zevnitř zakřivenými stranami (obr. 60).³⁹⁶ Hodně tak připomínalo o něco méně starší pískovcové mauzoleum B u Sabrathy. Lišilo se však redukovanou formou a strukturou barokizující platformy.³⁹⁷ Základnu celé stavby, která v původní podobě sestávala ze tří pater a měřila přibližně 30 m, tvořila třístupňová báze. Jednotlivá patra od sebe oddělovaly mohutné římsy.³⁹⁸ Na zakřivených stranách druhého „poschodí“ byly umístěny troje falešné dveře lemované iónskými polosloupky. Třetí patro, opatřené kromě dělicí egyptizující římsy také třístupňovou podstavou, neslo útvar v podobě pyramidy, který zakončoval celou stavbu.³⁹⁹

V hrobce nebyla nalezená žádná klasická pohřební komora. K pochování mrtvých a jejich milodarů sloužilo deset podzemních místností konstruovaných podle stejného modelu o výšce 2,60 a šířce 2 m.⁴⁰⁰ Pohřební komory navíc ústily do tří šachet vytesaných do skály a

³⁹¹Willeitner, 2001, str. 94-95

³⁹²tamtéž, str. 95

³⁹³tamtéž, str. 94-95

³⁹⁴tamtéž, str. 92

³⁹⁵Mackendrick, 1980, str. 193

³⁹⁶Akerraz, Ruggeri, Siraj, Vismara, 2004, str. 2582-2583

³⁹⁷Horn, Rüger, 1979, str. 149

³⁹⁸Storm, 2001, str. 134-135

³⁹⁹Martínez, 2006, str. 170

⁴⁰⁰Akerraz, Ruggeri, Siraj, Vismara, 2004, str. 2584

orientovaných na sever, jih a východ.⁴⁰¹ Jako stavební materiál posloužil vysoce porézní travertin, který se těžil v blízkosti Sigy.⁴⁰² Jednotlivé kamenné bloky nebyly pospojovány klasickým způsobem helénistické doby, tedy dřevěnými nebo kovovými hmoždinkami, ale překvapivě jakousi směsicí sádry, vápna a vulkanického materiálu. Tato směs byla velice odolná a zajišťovala pevnost. V horních patrech byla stavba navíc doplněna o cedrové trámy s drážkami o rozměrech 16 x 11 cm, které vyztužovaly a zpevňovaly celou konstrukci.⁴⁰³ Ve východní části hrobky se nacházelo místo určené ke kultu, žádný oltář tu však nebyl nalezen.

První průzkum hrobky proběhl v letech 1960-1961 pod vedením Vuillemot.⁴⁰⁴ Byly při něm odkryty pohřební komory obsahující velké množství suti a několik fragmentů keramiky. Našlo se také mnoho zbytků architektonických prvků jako například kanelované kamenné bloky a fragmenty římsy či deseti polosloupů s iónskými hlavicemi.⁴⁰⁵ Ostatní věci byly ukradeny. Vuillemot při výzkumu rozpoznal mimo jiné i stopy systematické destrukce, na kterou upozornily třeba rozházené lidské ostatky a zbytky keramiky. Nejprve byly zřejmě zničeny interiéry pohřebních komor i s hodnotnými milodary a poté se vše zasypalo směsicí kamení a zeminy.⁴⁰⁶ Nenapravitelné škody utrpěl při neznámém běsnění i exteriér stavby. Vcelku logicky se předpokládá, že hrobka byla zničena na příkaz někoho z dynastie Massylů, buď samotného Masinissy nebo jeho syna Micipsy.⁴⁰⁷

Velký význam měl i nález dvou kamenných hlav – jedné mužské a jedné ženské – v bezprostřední blízkosti mauzolea. Obě byly vytvořeny z vysoce porézního místního vápence, a opatřeny štukem, bohužel však byly také značně poškozeny. Mužská socha o výšce 20 a šířce 15,5 cm byla nalezena v suti na severovýchodní straně hrobky při exkavacích v roce 1977.(obr. 61)⁴⁰⁸ Datuje se do počátku 2. st. př. Kr. a představuje zřejmě portrét vousatého muže s klenutým obočím, očima umístěnými poměrně blízko od sebe, rovným nosem a malými ústy.⁴⁰⁹ Diadém a věnec ve vlasech, ztělesňující královské atributy, jež se objevují i na mincích Masinissy a Verminy, podporují teorii o tom, že tato busta mohla být královským portrétem.⁴¹⁰ Tato možná interpretace se však nedá s jistotou ani potvrdit ani vyvrátit, a to kvůli jejímu špatnému dochování a jím způsobené nemožnosti lepšího prozkoumání. Hlavě totiž chybí její zadní část, kus levé strany obličeje a pravé ucho. Pravá část tváře je hodně

⁴⁰¹ Akerraz, Ruggeri, Siraj, Vismara, 2004, str. 2584

⁴⁰² Horn, Rüger, 1979, str. 150

⁴⁰³ tamtéž, str. 153

⁴⁰⁴ Akerraz, Ruggeri, Siraj, Vismara, 2004, str. 2583-2584

⁴⁰⁵ tamtéž, str. 2584

⁴⁰⁶ tamtéž, str. 2584

⁴⁰⁷ tamtéž, str. 2589

⁴⁰⁸ Horn, Rüger, 1979, str. 458

⁴⁰⁹ tamtéž, str. 458

⁴¹⁰ tamtéž, str. 458

odřená a na čele, kořeni nosu a zbytku levé tváře jsou díry.⁴¹¹ Důležitou roli v interpretaci hraje také to, že významní vládcové by si pro svůj portrét určitě vybrali lepší materiál, než obyčejný místní vápenec, například nějaký ušlechtlejší druh kamene nebo kov. Hlava byla zřejmě použita k dekoraci stavby.

Druhá fragmentární skulptura, identifikovaná také jako hlava, ale ženská, byla vytvořena přibližně v životní velikosti o rozměrech 31,5 x 22 cm (obr. 62).⁴¹² Měla oči mandlovitého tvaru, odulá oční víčka, rovný nos a rty zkřivené v jakémsi úšklebku. Lehce vlnité dlouhé vlasy byly skryty pod závojem, který spadl přes šíji a ramena. Čelo bylo lemováno kratšími lokny.⁴¹³ Hlavě chybí zadní části, pravá půlka obličeje a brada. Vuillemot, jenž fragment vykopával, se domníval, že jde o pozůstatek zdobného akroteria. Rakob si naopak myslel, že tato hlava byla bustou z horní části mauzolea.⁴¹⁴ Špatný stav dochování ani tady nedovoluje hlubší analýzu. Ani jedna z teorií proto nemůže být uznána a beze zbytku přijata, druhá z nich je ovšem pravděpodobnější. Umístění hlavy na monumentu je také sporné. S jistotou se dá říct pouze to, že to bylo realistické dílo, asi portrét jedné z pohřbených osob, vytvořené stejně jako mužská hlava podle parametrů numidské plastiky nejzápadnější části říše.⁴¹⁵ Rekonstrukcí celé hrobky, pro kterou byly zásadní především vykopávky v letech 1977-1978, se zabýval zejména Rakob. O její realizaci se pak postaral di Carlo.⁴¹⁶

Analýza a datace nalezené keramiky i další jiné indicie vyloučily, že by antičtí řemeslníci postavili monument v Size na příkaz Syphaxe. Přední badatelé zabývající se touto problematikou, například Rakob, Lipinski a Lancel, tak brzy přijali teorii o tom, že monument v Size sloužil jako místo posledního odpočinku pro Syphaxova syna Verminu a jeho blízké.⁴¹⁷ Posledně jmenovaný navíc obnovil dohady o tom, že hrobka mohla patřit přece jenom Syphaxovi. Veškeré názory, které se vyjádřily kladně pro hrob Verminy, však byly pošlapány výroky Campse, jenž se je snažil vyvrátit a datovat hrobku místo do počátku 2. st. př. Kr. spíše na konec tohoto století.⁴¹⁸ Jeho úvahy byly sice dost odvážné, ale zároveň vnesly do množství všech dalších lepších i horších domněnek jakési osvěžení. Nejpravděpodobnější ale stále zůstává přesvědčení, že monument byl opravdu určen Verminovi a jeho rodině.⁴¹⁹

⁴¹¹Horn, Rüger, 1979, str. 458

⁴¹²tamtéž, str. 460

⁴¹³tamtéž, str. 460

⁴¹⁴tamtéž, str. 460

⁴¹⁵tamtéž, str. 460

⁴¹⁶tamtéž, str. 460

⁴¹⁷Akerraz, Ruggeri, Siraj, Vismara, 2004, str. 2589

⁴¹⁸tamtéž, str. 2589-2590

⁴¹⁹Mackendrick, 1980, str. 193

4.2.3 Dougga

Další z numidských mauzoleí se nacházelo v severním Tunisku nedaleko antického města Dougga, které bylo založeno už v 6. st. př. Kr.⁴²⁰ Zdejší pohřební monument dosahující výšky 21 m byl postaven koncem 3. nebo na počátku 2. st. př. Kr. a koncipován jako třípatrová stavba věžovitého tvaru lemovaná sochami a sloupy (obr. 63).⁴²¹

Základ stavby tvořilo pětistupňové kamenné podium čtvercového tvaru o výšce 9,14 m, které neslo celý monument.⁴²² První patro, vysoké 5,74 m, sestávalo z pečlivě opracovaných kamenných kvádrů obklopujících vlastní jádro z neotesaných balvanů.⁴²³ Po krajích bylo patro lemováno pilastry s aiolskými hlavicemi a volutami v podobě lotosových květů (obr. 64).⁴²⁴ Na všech stranách byla umístěna falešná okna. Pouze okna v severní a východní části sloužila jako vstup a byla proto uzavřena velkými kamennými deskami. Spojovací část mezi prvními dvěma patry představoval opět sokl, tentokrát třístupňový.⁴²⁵

Druhé patro bylo postaveno do výšky 7,72 m a opatřeno iónskými sloupy s egyptským kladím.⁴²⁶ Stupňovitá báze pro nejstíhlejší třetí patro byla v rozích přerušena podstavci, na nichž byly umístěny jezdecké sochy.⁴²⁷ Z nich se dochovaly pouze dvě, a to jen fragmentárně. Na stěnách patra mezi sochami byly navíc vytesány nízké mělké reliéfy s vyobrazením čtyřspřeží v archaizujícím stylu. Vozy a jezdci na koních představovali smuteční průvod na počest zemřelého (obr. 65).⁴²⁸

I třetí patro bylo stejně jako předchozí dvě v rozích lemováno pilastry s aiolskými hlavicemi, které podpíraly egyptské kladí.⁴²⁹ Stavba byla ukončena útvarem v podobě pyramidy o výšce 3,75 m,⁴³⁰ osázené po všech svých čtyřech stranách sochami okřídlených ženských postav s jakousi koulí v levé ruce.⁴³¹ Zřejmě to měly být Sirény, symbolizující vyšší nebeské sféry a vystupující často jako „nositelky“ duší zemřelých.⁴³² Ani tyto sochy se nezachovaly v příliš dobrém stavu. Vrchol pyramidy pak zdobila socha sedícího lva, jež ztělesňovala slunce a nebeské výšiny.⁴³³ Tato poslední skulptura se našla až při rekonstrukci

⁴²⁰<http://whc.unesco.org/en/list/794>

⁴²¹Golfetto, 1961, str. 51

⁴²²Horn, Rüger, 1979, str. 156

⁴²³Winter, 2006, str. 93

⁴²⁴Poinssot, 1958, str. 58

⁴²⁵Winter, 2006, str. 93-94

⁴²⁶tamtéž, str. 93-94

⁴²⁷Golfetto, 1961, str. 51

⁴²⁸Poinssot, 1958, str. 58-59

⁴²⁹tamtéž, str. 58

⁴³⁰Winter, 2006, str. 94

⁴³¹Golfetto, 1961, str. 51

⁴³²tamtéž, str. 51

⁴³³Poinssot, 1958, str. 58

monumentu u paty stavby. Vlastní pohřební komora ležela uvnitř nejspodnějšího soklu a tělo, které v ní bylo nalezeno, není dosud identifikováno.⁴³⁴ K pohřební stavbě pravděpodobně náležel i nějaký oltář nebo budova pro kult zemřelého. Jelikož však nebylo okolí hrobky důkladně prozkoumáno, není možné to tvrdit s jistotou.⁴³⁵

Důležitou součástí mauzolea byl i dvojjazyčný libyjsko-punský nápis umístěný na fasádě ve východní části stavby, který vyjmenovává řemeslníky podílející se na výstavbě. Je tu uveden Ateban, což byl podle některých vědců architekt stavby a podle jiných zemřelý, pro něhož byla hrobka určena.⁴³⁶ Pak jsou tu zaznamenána jména vedoucího stavby, tří řemeslníků a dvou kovářů, všechna výhradně numidská.⁴³⁷ Nápis je dnes umístěn v Britském muzeu v Londýně a datuje se do 2. st. př. Kr.⁴³⁸ Monument se v poměrně dobrém stavu dochoval až do 16. století, s menšími destrukcemi až do poloviny století 19. V roce 1842 však došlo k rozsáhlému poničení, a to vinou anglického konzula působícího v Tunisu, sira Thomase Reada.⁴³⁹ Při odstraňování hrobového nápisu, ke kterému dal Read příkaz, se totiž najatí dělníci dopustili nenávratných škod.⁴⁴⁰

Dodnes není zcela jasné, pro koho byla hrobka postavena. Podle jedné teorie měla sloužit jako místo posledního odpočinku Atebanovi, synovi Jepmatatha a vnukovi Palua, významných numidských členů elity v době vlády Masinissy.⁴⁴¹ Někteří vědci si naopak myslí, že nositel jména Ateban byl pouze architektem této pohřební stavby. Ferron se snažil prosadit myšlenku, že monument Dougga by mohl být pouze jakýmsi kenotafem numidského vládce Masinissy.⁴⁴²

Pro rané dějiny severní Afriky má věžovitá hrobka v Duze i přes všechny nevyjasněné otázky ohledně jejího vzniku a majitelů velký význam, protože reprezentuje jediný dochovaný doklad práce punských architektů na tuniské půdě, a zároveň je unikátním příkladem stavby využívající k výzdobě smíšené helénistické, archaické, egyptské, řecké a orientální prvky.⁴⁴³

4.2.4 Es Súmaa

Es Súmaa je nejmladším příkladem věžovitého mauzolea, které patří mezi charakteristické stavby numidské pohřební architektury. Hrobka, z níž se do současnosti dochovala pouze

⁴³⁴Horn, Rüger, 1979, str. 156

⁴³⁵Poinssot, 1958, str. 59

⁴³⁶Winter, 2006, str. 93

⁴³⁷Horn, Rüger, 1979, str. 157-158

⁴³⁸tamtéž, str. 157

⁴³⁹Poinssot, Salomonson, 1959, str. 148

⁴⁴⁰tamtéž, str. 148

⁴⁴¹Golfetto, 1961, str. 51

⁴⁴²Horn, Rüger, 1979, str. 157

⁴⁴³Poinssot, 1958, str. 59

šestimetrová ruina, se nachází v severovýchodním Alžírsku v blízkosti vesničky El Chrúb ve vzdálenosti 14 km od královské rezidence Cirta/Konstantine. Byla postavena na vrcholku hory a za hezkého viditelného počasí mohli její siluetu obdivovat obyvatelé nedalekého města i vzdálenějšího pohoří Chettabah (obr. 66).⁴⁴⁴

Základ stavby, která se skládala ze tří pater a dosahovala výšky kolem třiceti metrů, tvořil čtvercový sokl o stranové délce 10,56 a výšce 2,8 m, z něž vycházelo třístupňové podium s profilovanou bází opatřenou římsou.⁴⁴⁵ V prvním patře byly umístěny čtyři souměrně uspořádané falešné dveře po stranách lemované štíty kruhového tvaru a v horní části opatřené profilovanými římsami. Nad nimi se vypínalo další podium se soklem v podobě kýmatu a mohutnou římsou o celkové výšce 2,05 m.⁴⁴⁶ Druhé patro sestávalo z dvanácti dórských sloupů tvořících jakýsi tholos s mohutnými abaky a nízkými echiny, které dosahovaly výšky přes 4 m a na každé ze čtyř stran nesly architráv, vlys a štít.⁴⁴⁷ Původní počet sloupů se zjistil z nálezů čtyřiašedesáti fragmentů a jejich určení.⁴⁴⁸ Stavba byla ukončena třetím patrem v podobě strmého pyramidálního útvaru o výšce 9 m, který byl podle mnohých domněnek korunován nadživotní bronzovou sochou, jejíž fragmenty se našly v 19. století (obr. 67).⁴⁴⁹

V oblasti základového soklu se nacházela na východ orientovaná malá klenutá pohřební komora s rozměry 2 x 1 x 0,9 m, do které nevedla žádná chodba. Proto se usuzuje, že musela být vytvořena přímo při výstavbě (obr. 68).⁴⁵⁰ Vnitřní obsah odolal nájezdům vykradačů hrobů a zůstal neporušený. Komoru v roce 1915 objevil Bonnell a našel zde mimo jiné pohřební výbavu umístěnou na kamenné desce v severozápadním rohu.⁴⁵¹ V jižním rohu leželo několik poničených amfor.⁴⁵² Při výzkumných pracích však nebyl nález dostatečně zdokumentován a následně došlo k jeho zničení, takže o něm nevíme skoro nic. Informace lze čerpat pouze z Bonnellových popisů, kreseb a kresebných rekonstrukcí nalezených předmětů.⁴⁵³ Fragmenty, které nepodlehly zkáze se navíc dochovaly ve velmi malém množství a ve špatném stavu, takže jejich další analýza a průzkum nejsou dost dobře možné.⁴⁵⁴

Mezi nejvýznamnější artefakty, jež byly v hrobce objeveny, patřily stříbrné nádoby, bronzové zbraně nebo již zmíněné keramické amfory. Z nádob se tu nacházely různé misky

⁴⁴⁴Horn, Rüger, 1979, str. 462

⁴⁴⁵tamtéž, str. 462

⁴⁴⁶tamtéž, str. 462

⁴⁴⁷tamtéž, str. 165

⁴⁴⁸Storm, 2001, str. 181

⁴⁴⁹Horn, Rüger, 1979, str. 462

⁴⁵⁰Mackendrick, 1980, str. 190

⁴⁵¹Storm, 2001, str. 180

⁴⁵²tamtéž, str. 180

⁴⁵³tamtéž, str. 180

⁴⁵⁴tamtéž, str. 181-184

zdobené pozlacenými medailony s hlavami psů a srdců nebo stříbrný zvoncovitý kratér na mísení vína (obr. 69).⁴⁵⁵ Nejlépe dochovaným kouskem jedné z misek byl medailon označovaný jako Poseidónův. Bůh tu byl znázorněn jako sedící postava s rozevlátými vlasy a mohutný trojzubcem v levé ruce (obr. 70).⁴⁵⁶ Díky dobře viditelným uměleckým znakům se dala u tohoto díla poměrně přesně odhadnout doba jeho vzniku. Například jeho frontalita představuje pádný argument pro dataci do pol. 2. st. př. Kr.⁴⁵⁷ Dalšími důležitými nálezy byly zbytky zbraní, výzbroje a výstroje, konkrétně helma, pancíř a hroty kopí.⁴⁵⁸ Bronzová helma se dochovala v šesti větších fragmentech, takže Bonnell mohl provést stejně jako u jiných předmětů její kresebnou rekonstrukci.⁴⁵⁹ Tato ochranná pokrývka hlavy kónického tvaru s plastickými oušky původně vážila asi 585 g a na výšku měřila kolem 25 cm. Dodnes z ní zbylo už jen patnáct malých kousků.⁴⁶⁰ Dva fragmenty hodně zkorodovaného železného pancíře prošly mnoha obnovovacími pracemi, všechny pokusy o restauraci ale byly marné. Další průzkumy a porovnání s nálezy na jiných lokalitách ukázaly, že tento typ pancíře neměl v celé severní Africe žádnou paralelu.⁴⁶¹ Pohřební výbava obsahovala také meč a kopí, ze kterých se dochovaly hlavně kvalitní štíhlé hroty (obr. 71)⁴⁶²

Ostatky zemřelých byly uloženy v urnách, tři z nich se při objevení komory nacházely v neporušeném stavu, pět jich bylo poničených.⁴⁶³ Četné keramické amfory v různém stavu dochování byly rhodské a italské provenience.⁴⁶⁴ Bonnell se také pokusil popsat vnitřní část hrobky. Přestože byla jeho charakteristika kusá a nedostatečná, posloužila jako základ pro pozdější rekonstrukční práce.⁴⁶⁵

Monument prozkoumal v roce 1915 také Ravoisié, který provedl i rekonstrukci, jež byla dokončena v roce 1916.⁴⁶⁶ V letech 1932-1935 došlo k obnovení soklu, a to z původních antických kamenů, které byly doplněny moderními.⁴⁶⁷ Dalšími renovačními pracemi se zabývali Rakob a di Carlo. Stavba však mohla být z důvodu špatné statiky znovu vystavěna jen do minimální výšky (obr. 72). V roce 1976 byly fragmenty nálezů z komory, které nepodlehly úplnému zničení, převezeny z muzea v alžírském Constantine do Bonnu. Zde byly

⁴⁵⁵Storm, 2001, str. 180

⁴⁵⁶Horn, Rüger, 1979, str. 287

⁴⁵⁷tamtéž, str. 287

⁴⁵⁸Mackendrick, 1980, str. 194

⁴⁵⁹Storm, 2001, str. 184

⁴⁶⁰Horn, Rüger, 1979, str. 305

⁴⁶¹tamtéž, str. 305

⁴⁶²tamtéž, str. 305

⁴⁶³Mackendrick, 1980, str. 190

⁴⁶⁴tamtéž, str. 190

⁴⁶⁵Storm, 2001, str. 180-184

⁴⁶⁶tamtéž, str. 180

⁴⁶⁷tamtéž, str. 180

provedeny restaurační a konzervační práce, jež trvaly zhruba tři a půl roku.⁴⁶⁸ Většina objektů byla v dezolátním stavu a zasažena korozí. Analýzy proto zpočátku vedly k jejich špatnému pojmenování a určení, správných výsledků se dosáhlo postupně. Jednotlivé fragmentární předměty prošly fotografickou, kresebnou a radiografickou dokumentací, následně pak různými chemickými i fyzikálními analýzami. Celkově se na projektu podílelo několik desítek vědců a jejich pomocníků.⁴⁶⁹

V hrobce bylo nalezeno také přibližně dvě stě fragmentů kraniálních a postkraniálních kostí, které nesou známky žáru. Velikost jednotlivých úlomků se pohybuje mezi 0,02 cm² a 15 cm², některé z nich byly ohněm zasaženy ve velké míře, některé skoro vůbec.⁴⁷⁰ Podle těchto indicií se vědci snažili zjistit, jak bylo tělo spáleno a v jaké poloze byl zemřelý uložen. Fragmenty týlní kosti a některé části páteře nesoucí známky značného spálení by odpovídaly umístění mrtvého do polohy na zádech. Proti této teorii hovoří některé další části páteře, u kterých se nevyskytují vůbec žádné známky žáru.⁴⁷¹

Z mozkové části lebky tzv. neurokrania se dochovalo patnáct kostních fragmentů. Čtyři větší úlomky patřily ke kosti týlní (os occipitale), na jednom z nich jsou dokonce zbytky švů. Další dva kousky náležely kosti temenní. Zbýlých osm pozůstatků nelze blíže určit.⁴⁷² Z obličejové části lebky mohly být s přesností identifikovány pouze tři kostní fragmenty. První z nich patřil k párovým výběžkům klínové kosti, které se nacházejí v dolní části lebky a v latinské terminologii se označují jako processuspterygoidus. Další úlomek pocházel z pravého ramene dolní čelisti (ramusmandibulae), poslední byl součástí těla čelisti (corpusmandibulae).⁴⁷³

Kromě kostí lebky se dochovaly i některé další kosti. Patří mezi ně devět fragmentů z páteře a tři z žeber, sedm úlomků z pletence ramenního, tři kůstky původně patřící ke kosti pažní, čtyři z kosti stehenní. Dochoval se i jediný kousek z kosti holenní, tři úlomky kosti křížové a pět střípků pánevní kosti.⁴⁷⁴ Na základě výzkumu nalezeného kosterního materiálu proběhly pokusy o určení věku a pohlaví osoby, která byla v hrobce pochována. K dobrým ukazatelům pro určení pohlaví by jistě patřila velikost a tvar nadočnicových oblouků (arcussuperciliares) a tzv. glabelly, plošky nad kořenem nosu, ale tyto části lebky se bohužel

⁴⁶⁸Horn, Rüger, 1979, str. 345

⁴⁶⁹tamtéž, str. 345

⁴⁷⁰tamtéž, str. 379

⁴⁷¹tamtéž, str. 379

⁴⁷²tamtéž, str. 379

⁴⁷³tamtéž, str. 379-380

⁴⁷⁴tamtéž, str. 380

nedochovaly.⁴⁷⁵ Vědci identifikovali pouze malý fragment levého horního okraje očníce, který byl ale silně poničen ohněm, což zamezilo jeho hlubší analýze.⁴⁷⁶

K odhalení pohlaví nepomohlo ani určení síly kostí, jež funguje také jako dobrý poznávací činitel. Pro odhad věku zemřelého posloužily zbytky lebečních švů – věčitého (sutura coronalis), šípového (sutura sagittalis) a lambdového (sutura lambdoidea). Úlomky šípového švu byly šedesátkrát zvětšeny a postoupeny průzkumu, který ukázal, že neznámý pohřbený zemřel ve věku kolem dvaceti let. Vyšší stáří vyvrátily nálezy tenkostěnných záprstních kůstek patřící mladému člověku.⁴⁷⁷ Analýza lambdového švu a osteoporóza v obratlích naopak odkazují na vyšší věk, kolem šedesáti. Asi nejpravděpodobnějším vysvětlením je tak názor, že zde byla pohřbena dvě těla.⁴⁷⁸

Podle různých indicií se soudí, že monument Es Súmaa byl postaven pro numidského vládce Masinissu nebo jeho syna Micipsu.⁴⁷⁹ Tato teorie je hodně pravděpodobná, ale nedá se zcela jistě prokázat. Velkou měrou posloužily k dataci nalezené amfory, jejichž výzkum zasadil hrobku do období let 130-110 př. Kr.⁴⁸⁰ Určení stáří pomohla i analýza některých stříbrných a bronzových nádob, která vystavila terminus ante quem pro vznik hrobky jako rok 118 př. Kr.⁴⁸¹ Datace amfor se ovšem neshoduje s určením ostatních pohřebních předmětů, a proto také není zcela kvalitním zdrojem. Z hlediska srovnání architektonických prvků hrobky s jinými stavbami numidské architektury by Es Súmaa se svým ojedinělým dórským sloupovým odpovídala svatyni Simmithus/Chemtou, která se datuje právě do doby vlády Micipsy.⁴⁸² Jemu byla hrobka nakonec připsána, a to po dlouhém bádání a srovnávání charakteru architektury, kostních nálezů a typů a značek na amforách. K monumentu byl přiřazen i nápis, ve kterém je Micipsa zmíněn.

⁴⁷⁵Horn, Rüger, 1979, str. 380

⁴⁷⁶tamtéž, str. 380

⁴⁷⁷tamtéž, str. 380-381

⁴⁷⁸tamtéž, str. 381

⁴⁷⁹Raven, 1993, str. 15

⁴⁸⁰Horn, Rüger, 1979, str. 343

⁴⁸¹tamtéž, str. 300

⁴⁸²tamtéž, str. 287

5 POZDNĚ ANTICKÉ A RANĚ STŘEDOVĚKÉ HROBKY OVLIVNĚNÉ NUMIDSKÝMI FUNERÁLNÍMI STAVBAMI

Numidská pohřební architektura v mnoha směrech ovlivnila pozdější stavby funerálního charakteru na území severní Afriky. Věžovité hrobky platily za vzory pro římské monumenty prvních staletí našeho letopočtu. Jejich stopa je patrná především u mauzolea Bir er-Uaar v oblasti dnešní Libye, na skupině hrobek na jižním pohřebišti v Ghirze, a konečně i na tuniských monumentech v Maktaru a Kasserine. Pro raně středověké berberské džedary, jež svou konstrukcí také starší antické stavby nápadně připomínají, se staly inspirací naopak tumuly.

5.1 Pozdně římské stavby

5.1.1 *Mauzoleum Bir er-Uaar*

Asi nejhezčím příkladem z římských hrobek, jež vykazují silné vlivy svých numidských předchůdců, je mauzoleum Bir er-Uaar v pohoří Džebel Garian, které se nachází cca 75 km na jihovýchod od města Garian na území dnešní Libye (obr. 73). Tato pozoruhodná stavba zároveň představuje jeden z nejlepších příkladů monumentální architektury v Tripolitáně. Především podle nálezů architektonických prvků se hrobka datuje do 3. st. po Kr.⁴⁸³

Základním prvkem celé stavby, postavené z pravidelně opracovaných kamenných bloků, byla 2,5 metru vysoká platforma čtvercového půdorysu o délce strany 4,64 m, jež nesla štíhlou třípatrovou konstrukci a v horní i dolní části byla opatřena římsou.⁴⁸⁴ První patro, vyzdobené různými architektonickými prvky, dosahovalo výšky 4,54 m.⁴⁸⁵ Do každého rohu byl umístěn pilastr s atticko-iónskou bází a korintskou hlavicí (obr. 74). Mezi nimi se ještě na každé straně nacházely další dvě samostatné hlavice, které nesly busty zemřelých proložené lunetami se zdobením ve tvaru mušle.⁴⁸⁶ Falešné dveře, zasazené mezi sloupy do jedné ze stran v tomto patře, měly lemování v podobě složité a velice pěkně propracované římsy. Nad ní byla tabula ansata s pohřebním nápisem.⁴⁸⁷ Po stranách dveří doplňovaly výzdobu klípea s portréty zemřelých, zřejmě muže a ženy, pochovaných v tomto monumentu. Rozhraní prvního

⁴⁸³ Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 147-150

⁴⁸⁴ tamtéž, str. 147

⁴⁸⁵ tamtéž, str. 147-150

⁴⁸⁶ tamtéž, str. 147-150

⁴⁸⁷ tamtéž, str. 147-150

a druhého patra tvořil vlys s rámečky vyplněnými rozetami a bohatě dekorovaná římsa s perlovcem či vejcovcem.⁴⁸⁸

Druhé patro bylo sestaveno z volně stojících korintských sloupů, kterých bylo na každé straně pět a celkově šestnáct. Společně pak vytvářely portikus nesoucí římsu a vlys se spirálovou výzdobou.⁴⁸⁹ Třetí patro mělo kruhovou základnu o třech nízkých stupních, jež byla vystavěna jako podium pro tholos složený z osmi sloupů korintského řádu. Na kamenných deskách pod bázemi sloupů byly umístěny portréty ženských postav ve vysokém reliéfu, nad sloupy architráv a římsa zdobená obrácenými oblouky a s rozetami.⁴⁹⁰ Posledně jmenovaná dekorace se asi vyvinula ze vzoru iónského řádu, konkrétně z kýmatu s vejcovcem.

Celou stavbu ukončovala ornamentálně dekorovaná kónická střecha v podobě pyramidky o výšce 1,48 m, na níž byla posazena korintská hlavice s akantovými lístky.⁴⁹¹ Pohřební komora se nacházela pod spodní římsou pódia a přístup k ní byl zřejmě ukryt tak, aby se sem nedostali návštěvníci z řad náhodných zlodějů či vykradačů. Kromě stěny naproti vchodu byly všechny ostatní vnitřní zdi komory opatřeny níkami.⁴⁹²

Do současnosti se z monumentu Bin er-Uaar dochovalo pouze podium, které však má jednu stranu popraskanou a poničenou, a první patro (obr. 75). Druhé patro bylo částečně rekonstruováno díky fragmentárním nálezům jejích architektonických prvků v okolí ruiny. Třetí patro se obnovy nedočkalo, protože jeho nalezené zbytky nebyly dostatečné k tomu, aby bylo restaurováno v co nejvěrohodnější podobě (obr. 76).⁴⁹³

5.1.2 Jižní pohřebiště v Ghirze

Punské a numidské prvky ovlivnily také římské funerální stavby v libyjské Ghirze. Lokalita se nachází v oblasti Tripolitány asi 250 km od Tripolisu na pomezí Wádí Ghirza a Wádí Zemzen. V době pozdní antiky platila za rušné a vzkvétající město, ve kterém žilo velké množství Římanů.⁴⁹⁴ Ti byli také majiteli honosných hrobek na dvou přilehlých pohřebištích, označovaných jako jižní a severní. Každý ze dvou nejvýznamnějších klanů si zabral jeden z těchto hřbitovů.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 147-150

⁴⁸⁹tamtéž, str. 147-150

⁴⁹⁰tamtéž, str. 147-150

⁴⁹¹tamtéž, str. 147-150

⁴⁹²tamtéž, str. 147-150

⁴⁹³tamtéž, str. 147-150

⁴⁹⁴Toynbee, 1971, str. 176

⁴⁹⁵Mackendrick, 1980, str. 175

Inspiraci punskými a numidskými mauzolei vykazují pozůstatky sedmi štíhlých věžovitých monumentů na prvně jmenovaném jižním pohřebišti, jež bylo zřízeno asi 2 km západně od města (obr. 77).⁴⁹⁶ Zdejší hrobky byly konstruovány podle stejných principů, a proto vizuálně působily hodně identicky. Měly jednoduchou nebo stupňovitou základnu čtvercového půdorysu, nejčastěji o délce strany 1,5 m, dosahovaly výšky tří pater a jejich vrcholek zdobil útvar v podobě strmé pyramidy.⁴⁹⁷ První a druhé patro se na výšku lišily jen minimálně, nejvyšší etáž byla nižší. Celá stavba pak měřila přibližně 15 m.⁴⁹⁸

Výzdoba byla tvořena falešnými dveřmi, které podle zvyků přenesených z Egypta představovaly symbolický vstup pro zemřelého do posmrtného života. Rohy jednotlivých pater lemovaly korintské sloupy či pilastry nesoucí vlysy s různými náměty.⁴⁹⁹ Z hlediska stylu a provedení byly tyto vlysy poměrně primitivní, z hlediska obsahu však fascinující. Zahrnovaly hlavně výjevy a scény z každodenního života – třeba portréty žen nebo dětí, dokonce i vyobrazení antilop či pštrosů; dále symbolické motivy – například rybu nebo letící postavu znázorňující zřejmě duši, a v neposlední řadě také náboženské akty.⁵⁰⁰ Podle Mattinglyho se nejednalo pouze o pohřební monumenty, ale také o stavby, které měly velký náboženský význam.⁵⁰¹

První zmínky o zdejších hrobkách se objevují u vojenského velitele Smythe, který se v roce 1816 zdržoval v oblasti Leptis Magny a okolí a zanechal jejich stručný popis. Hned v roce 1825 byly pořízeny i kresebné materiály, o něž se zasloužil major Denham.⁵⁰² Dalšími cennými informacemi díky svým návštěvám Ghirzy a jejích starověkých památek přispěli například francouzský cestovatel de Mathuisieulx, italský důstojník Bauer nebo Haynes, a to v letech 1903, 1935 a 1945.⁵⁰³

Do dnešní doby se hrobky z Ghirzy dochovaly pouze částečně, a to kvůli vykradačům a nepříznivým přírodním podmínkám. Největší škody však způsobilo rozsáhlé zemětřesení v roce 1935.⁵⁰⁴ Z původních vysokých staveb tak lze v současnosti obdivovat pouze jejich nejnižší patra, někdy pouze základny. Z mauzolea A zbylo jen první patro a báze sloupů z druhé etáže.⁵⁰⁵ Hrobka F se dochovala v základech - fragmenty konstrukce byly převezeny do

⁴⁹⁶Toynbee, 1971, str. 176

⁴⁹⁷tamtéž, str. 178

⁴⁹⁸Willeitner, 2001, str. 162-163

⁴⁹⁹Toynbee, 1971, str. 177-178

⁵⁰⁰Mackendrick, 1980, str. 175

⁵⁰¹Barker, 1996, str. 1-404

⁵⁰²Brogan, Smith, 1957, str. 173

⁵⁰³tamtéž, str. 173

⁵⁰⁴Barker, 1996, str. 1-404

⁵⁰⁵tamtéž, str. 1-404

muzea v Bani Walid (obr. 78).⁵⁰⁶ Nejhezčí výzdobou se mohlo pyšnit mauzoleum G. Jeho dekoraci tvořilo mimo jiné vyobrazení dvou predátorů – lva a lvice- a jejich oběti - berana, který možná znázorňoval symbol libyjského boha Ammona (obr. 79).⁵⁰⁷ Nechyběly ani ozdobné prvky ve formě vinných hroznů, slunečnic nebo ryb, jež byly typické pro všechny zdejší hrobky.⁵⁰⁸ Pozůstatky pohřebního monumentu G byly v roce 1958 rozebrány a přeneseny do Národního muzea v Tripolisu, aby se předešlo dalším poškozením (obr. 80).⁵⁰⁹

Zatím se neví, kterému římskému klanu obývajícímu tuto oblast pohřebiště patřilo, protože se nenašel žádný nápisný materiál, jenž by k určení pomohl. Jistá je však alespoň datace, která hrobky zasazuje do 4. st. po Kr.⁵¹⁰ Architektura těchto monumentů představuje unikátní příklad mísení římské a místní domorodé kultury složené z helénistických, punských a numidských vlivů. Jejich tvary v podobě jehly a vrcholky ve formě pyramidy jsou místní tradicí, sloupy zase představují typicky římské znaky, stejně jako náměty reliéfů.⁵¹¹

5.1.3 Lokality Maktar a Kasserine

Dalšími hrobkami, které byly v pozdní antice nositelkami numidské kultury, jsou Maktar a Kasserine.

Věžovitý monument v Maktaru, který se nachází ve vnitrozemské části severního Tuniska, se dochoval ve velice obstojném stavu, a proto jsou na něm dobře patrné starší numidské vlivy (obr. 81). Hrobka byla vystavěna na třístupňové bázi, která nesla dvě patra.⁵¹² Každé z nich bylo osázeno korintskými pilastry a ohraničeno vystupující římsou. Střecha měla tradiční pyramidální podobu (obr. 82).⁵¹³

Mauzoleum na lokalitě Kasserine mělo méně obvyklou čtyřstupňovou platformu a běžnou třípatrovou konstrukci.⁵¹⁴ Každé patro bylo stejně jako u maktarské hrobky lemováno korintskými pilastry a opatřeno římsou a útvarem v podobě pyramidy na vrcholu (obr. 83). Na jedné straně prvního patra se nacházely dveře do pohřební komory.⁵¹⁵ Ze stavby se mimo jiné dochoval i 170řádkový kamenný nápis, který z hlediska své velikosti představuje nejrozsáhlejší epigrafické dílo, jaké bylo zatím v severní Africe nalezeno.⁵¹⁶ Především díky

⁵⁰⁶Barker, 1996, str. 1-404

⁵⁰⁷tamtéž, str. 1-404

⁵⁰⁸tamtéž, str. 1-404

⁵⁰⁹tamtéž, str. 1-404

⁵¹⁰Mackendrick, 1980, str. 174

⁵¹¹Toynbee, 1971, str. 176-178

⁵¹²tamtéž, str. 167

⁵¹³tamtéž, str. 167

⁵¹⁴tamtéž, str. 167

⁵¹⁵tamtéž, str. 167

⁵¹⁶Fabbri, Maggi, 2008, str. 63

němu víme, že hrobka v Kasserine byla určena k pohřbu a památce Flavia Sabina a jeho rodiny.⁵¹⁷

5.2 Džedary

Numidské pohřební tumuly a jejich architektura a výzdoba v mnohém ovlivnily pozdější berberské stavby funerálního charakteru pozdně římské a raně středověké doby v oblasti severní Afriky. Oproti monumentům, stavěným především v 3.-1. st. př. Kr., které byly mnohdy středem zájmu různých badatelů, se těmto mladším hrobkám nedostalo tolik pozornosti. Ta totiž byla směřována hlavně na římské stavby pozdní antiky, protože Berbeři a jejich architektura nepředstavovali tak atraktivní a zajímavý cíl výzkumů. Z pozdní antiky navíc existuje pouze malé množství historických textů, které by pomohly situaci v severní Africe na přelomu starověku a středověku přiblížit.⁵¹⁸

Berberské hrobky pozdní antiky a raného středověku, ve kterých se zrcadlí prvky jejich starověkých předchůdců, jsou známé pod názvem džedary a datují se do 5., 6. a 7. st. po Kr..⁵¹⁹ Svými dispozicemi se hodně podobají jak Medracenské hrobce, tak monumentu v Tipase (obr. 84).⁵²⁰ Liší se však v půdorysu, který nebyl kruhový, ale čtvercový.⁵²¹ Spodní část stavby umístěná na nízké bázi sestávala z pravoúhlé, nejčastěji čtvercové spodní části, jež byla tvořena kameny nebo deskami spojenými maltou. Jednotlivé hrany měly orientaci ve směru sever-jih a východ-západ.⁵²² Horní část hrobky bývala stupňovitá a zformovaná do podoby tradiční pyramidy.⁵²³

Džedary stavěné pro bohatší zadavatele měly vnitřek stavby protkaný chodbami a podzemními pohřebními komorami, jež opět odkazují na své antické předobrazy. V těch chudších hrobkách byli zemřelí pochováni jednoduše ve výplni spodní části stavby. Vstupní dveře se vždy nacházely na východní straně.

Nejvýznamnější džedary se nacházejí v západním Alžírsku necelých 30 km jihozápadně od města Tiaret na pahorcích ohraničených ze západu plošinou Sersou.⁵²⁴ Jedná se o 13 hrobek, které se dělí do dvou skupin.⁵²⁵ 1. skupina je tvořena džedary A, B a C, jež leží na

⁵¹⁷Fabbri, Maggi, 2008, str. 63

⁵¹⁸Horn, Rüger, 1979, str. 264-265

⁵¹⁹tamtéž, str. 263

⁵²⁰Merrills, 2004, str. 82-84

⁵²¹Horn, Rüger, 1979, str. 142

⁵²²tamtéž, str. 263

⁵²³tamtéž, str. 263-264

⁵²⁴Merrills, 2004, str. 79-86

⁵²⁵tamtéž, str. 79

vrcholcích pohoří Džebel Lachdar. 2. skupina vzdálená od první asi 2,5 km zahrnuje džedary označené jako D-M ležící na hřebenech Džebel Araoui.⁵²⁶

První zmínky o těchto stavbách se objevují na přelomu 10. a 11. století, a to u arabského historika Rakika, jehož spisy se uchovaly díky Chaldúnovi.⁵²⁷ Další informace pocházejí až z druhé poloviny 19. století od francouzských vojáků, kteří se zdržovali v oblasti alžírských hor a pro něž tyto monumenty představovaly objekt zájmu.⁵²⁸ V roce 1865, po výzkumech v Tipase a odkrývání Medracenské hrobky, se badatelé zaměřili i na jim tolik podobné džedary. První větší „ohledání“ provedli konzervátor knihovny v Alžíru Maccarthy a člen soudní rady Letourneux v roce 1875.⁵²⁹ Výsledky tohoto neodborného a spíše destruktivního výzkumu však nebyly nikdy publikovány. Další studijní cestu, která ale nevedla k žádným vykopávkám, provedl v roce 1882 de la Blanchère.⁵³⁰ Tento vědec se spokojil pouze s obecným popisem vnějšího stavu hrobek a interiérem džedaru F. Zájem o tyto stavby následně téměř na sto let upadl. Velká výkopová kampaň pak proběhla až v letech 1968-1970. Koncentrovala se hlavně na Džebel Lachdar a mauzolea A a B, která byla kompletně prozkoumána, částečně byl prozkoumán i džedar C.⁵³¹ Výzkumem bylo zjištěno, že tyto tři hrobky představují nejstarší příklady tohoto typu staveb a tvoří jakousi jednotu. Archeologové se zaměřili hlavně na vnější část staveb, protože hrobky byly již dávno vyloupeny, a tak ani neexistovala naděje, že by po nich něco zbylo.⁵³² Základy monumentů byly vytesány do skály a vyplněny nevyužitým materiálem ze stavby. Kromě zbytků stavebních nástrojů a stop po práci s kamenem se nenašel žádný dobrý archeologický materiál – žádná pohřební výbava, ani mince či keramika.⁵³³

5.2.1 Džedar A

Nejlépe dochovaným a zanalyzovaným objektem tohoto typu je džedar A (obr. 85) Byl postaven na severní straně Džebel Lachdar, a to v místě, které bylo položeno ještě o 95 m výše než zbylé dvě hrobky této skupiny.⁵³⁴ Monument působí jako velmi komplexní budova, protože obsahuje vnitřní chodby, pohřební komory, vnější dvůr obklopený zdmi a také různá zařízení určená pro kult.

⁵²⁶Ponsart, 2005, str. 395

⁵²⁷tamtéž, str. 399

⁵²⁸Horn, Rüger, 1979, str. 264

⁵²⁹Ponsart, 2005, str. 368

⁵³⁰tamtéž, str. 342

⁵³¹Bocard de E., 1970, str. 40

⁵³²Horn, Rüger., 1979, str. 264

⁵³³Ponsart., 2005, str. 341-344

⁵³⁴Horn, Rüger, 1979, str. 266

Čtvercová základna stavby měřila v obvodu asi 34,5 m a dosahovala výšky 4 m. Byla vystavěna z velkých kamenných bloků, které byly pečlivě opracovány a sesazeny k sobě.⁵³⁵ Z horní pyramidální části hrobky, původně vysoké 9,5 m, se dobře dochovalo pouze pět stupňů na východní straně. Na ostatních bocích jsou jednotlivé schody špatně patrné.⁵³⁶ Vstup do nitra stavby byl uprostřed východní fasády ve výšce asi 4,5 m nad zemí.⁵³⁷ Za vchodem byla horizontálně jdoucí krytá chodba o délce 4,80, šířce 0,80 a výšce 1,75 m.⁵³⁸ Koridor byl ukončen sedmi schody, za nimiž se ukrývaly dvojce dveře (obr. 86). První, uzavřené čtvercovou kamennou deskou, se daly otevírat pákami. Na uzavření druhých dveří byla použita posunovací kruhová deska. Za těmito dvěma typy dveří se nacházela další chodba o délce 11,3, šířce 1 a výšce 2 m (obr. 87).⁵³⁹ Obě strany koridoru byly lemovány vchody do osmi menších pohřebních komor o délce 2,20, šířce 1,80 a výšce 1,80 m orientovaných ve směru východ-západ.⁵⁴⁰ Vstupy byly opatřeny kamennými dveřmi s rytými geometrickými motivy, nejčastěji hvězdami a trojúhelníky.⁵⁴¹ Komory byly bohužel vyloupeny, nenašly se tu ani žádné lidské ostatky. Dochovaly se pouze zbytky lavic vyrobených z cihel a orientovaných ve směru východ – západ o rozměrech 2 x 1,2 x 0,40 m, které asi sloužily jako podstavce pro dřevěné sarkofágy.⁵⁴² To mohlo nasvědčovat tomu, že to byla hrobka postavená pro nějakou rodinu.

Celý monument byl navíc obklopen nízkou zdí, jež byla na jižní straně opatřena dvěma reliéfy s loveckými scénami odkazujícími na staré libyjské tradice.⁵⁴³ Reliéfy mají symbolický význam spojený s pohřebním kultem. Na východní straně stavby byla také zařízení určená kultu zemřelého, směřující k místu východu slunce (obr. 88). V dávných dobách byl totiž podle historických i archeologických pramenů sluneční kult úzce propojen se zádušním a na této stavbě se ukazuje, že tyto tradice částečně přežily až do pozdní doby.⁵⁴⁴ U džedaru A se jednalo především o menší, dnes těžce poškozeno budovu představenou před vlastní hrobkou na západní straně, obsahující místnost o délce 4,50 a šířce 3,30 m, ve které byly dvě nízké lavice určené pro lidská těla, světlík poskytující proudění čerstvého vzduchu a dveře, které bylo možno otevřít i zevnitř.⁵⁴⁵ Tato stavbička zřejmě sloužila jako jakási

⁵³⁵Horn, Rüger, 1979, str. 267

⁵³⁶tamtéž, str. 267-270

⁵³⁷tamtéž, str. 269

⁵³⁸tamtéž, str. 269

⁵³⁹tamtéž, str. 271

⁵⁴⁰tamtéž, 271-273

⁵⁴¹Ponsart, 2005, str. 349-350

⁵⁴²Horn, Rüger, 1979, str. 273

⁵⁴³Bocard, 1970, str. 40

⁵⁴⁴Horn, Rüger, 1979, str. 2675

⁵⁴⁵tamtéž, str. 277

inkubační komora, možná pro pozůstalé, kteří chtěli v blízkosti zemřelého asi v rámci nějakého obřadu strávit noc.⁵⁴⁶

Tuto problematiku zkoumal například Camps, jenž to spojoval i se staršími svatyněmi Numidie jako třeba Simmithus/Chemtou a dalšími. Je také možné, že hrobky sloužily pouze jako svatyně a vlastní těla tu ani nebyla pohřbena, nebo měla obojí funkci – jak pohřební, tak obřadní.⁵⁴⁷ Stavební techniky rozdílné od těch, jež užívali Římané, ukazují, že monument byl dílem lokálních umělců pyšných se dlouho tradicí. Bylo zde nalezeno také množství dalších reliéfů se světskou i náboženskou tematikou.⁵⁴⁸

Na západní straně stavby v horní části základy byly odkryty zbytky monumentálního latinského nápisu, který však byl hodně poničený. Nedá se pořádně rozluštit a s jistotou lze rozeznat pouze latinské slovo znamenající provincie.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶Merrills, 2004, str. 82

⁵⁴⁷Horn, Rüger, 1979, str. 277-279

⁵⁴⁸Ponsart, 2005, str. 349-351

⁵⁴⁹tamtéž, str. 351-352

ZÁVĚR

Numidové ani Garamanti nehráli v historii starověkého světa sice velikou, ale vůbec ne nezanedbatelnou roli. Obě tato etnika pomáhala rozvíjet známější, mocnější a důležitější národy, které zanechaly v naší minulosti mnohem větší stopu. Poznatky získané četnými archeologickými, historickými, lingvistickými i dalšími výzkumy v různých oborech jsou toho jasným důkazem. Určitou výpovědní hodnotu mají i spisy antických autorů, jež pomáhají dokreslit informace zjištěné archeologickým bádáním.

Díky výše uvedeným zdrojům už dnes víme, že Garamanti nebyli jen divokým nomádkým kmenem z předpolí Sahary, jak se dříve usuzovalo. I přes nepříznivé přírodní podmínky totiž příslušníci tohoto berberského etnika dokázali rozvinout zemědělskou produkci a vytvořit si silnou pozici v dálkovém obchodě. Navíc byli i občasnými soupeři Římanů na válečném poli, což vedlo nejen k tomu, že se dostali do širšího povědomí, ale také k určitému rozvoji samotného impéria.

Numidské kmeny tvořily od svého „vstupu“ do dějin ve 3. st. př. Kr. důležitou složku v římském dobývání severní Afriky i některých přilehlých oblastí. Massylové svým přičiněním například pomohli Římu zvítězit v několika konfliktech nad stále vlivnějšími Kartáginci. Tím se jim podařilo zajistit si jeho přízeň a z ní plynoucí výhody, které přispěly k rozvoji Numidie a její přeměně ve vyspělou a bohatou říši. I když nebyly numidsko-římské vztahy v průběhu času vždy přátelské a měnily se podle stylu vlády jednotlivých panovníků, zajistily této berberské říši místo v historii.

Oba kmeny – Numidové i Garamanti - zanechaly nesmazatelný otisk nejenom v dějinách, ale také v umění a architektuře. Přestože v mnohém čerpaly od jiných etnik a národů, vytvořily si vlastní svěbytnou kulturu s charakteristickými znaky a určujícími prvky, jež se zrcadlila nejen v sakrální, ale především ve funerální architektuře. Honosné pohřební stavby se mohly rozvíjet hlavně díky čilým obchodním aktivitám, které přinášely nejen finanční prostředky, ale také inspiraci z cizích krajů. U Garamantů byly hybnou silou pro použití nových prvků impulsy z východu, snad ze samotného Egypta nebo merojské říše v dnešním Súdánu. Otázka původu vlivů sice nebyla dodnes přesvědčivě zodpovězena, ale nápadná vizuální podobnost s pohřebními stavbami výše uvedených oblastí nabízí určité vodítko k jejímu rozřešení. Numidové vděčili za mnohé příchozím punským architektům. Důležitým faktorem pro rozvoj funerálního umění bylo i dějinné období známé jako helénistické, které se vyznačovalo kosmopolitismem a otevřeností k novým věcem.

Oba kmeny zároveň čerpaly z vlastních tradic a v menší míře i z obyčejů sousedních berberských národů. Smísením všech těchto prvků z různých dob a časových etap pak vznikly pozoruhodné památky.

Numidské pohřební stavby, ať už tumuly nebo věžovité hrobky, byly daleko zdobenější a monumentálnější než ty garamantské. Byly vidět daleko do krajiny a poukazovaly na moc a slávu svých majitelů. Přesto se v nich na rozdíl od druhých jmenovaných nenašly skoro žádné milodary nebo cennosti, a proto dnes poutají pozornost vědců hlavně díky svým architektonickým parametrům. Nedostatečný je také jejich počet, protože do dnešní doby máme zachovány pouze dva pohřební tumuly – Medracenskou hrobku a monument v Tipase, a čtyři věžovité funerální stavby – mauzoleum Besa v Sabrathě, věžovitou hrobku Beni Rhenani u Sigy, monument v Duze a pohřební stavbu Es Súmaa v blízkosti Cirty. Všechny navíc přežily staletí od svého vzniku jen zásluhou různých rekonstrukcí. U garamantských hrobek, které nebyly zdaleka tak rozlehlé a majestátní, máme oproti tomu velké množství příkladných hrobů jak z pohřebních staveb pyramidálního charakteru, tak z funerálních mohyl. Ve velmi špatném stavu a malém množství se dochovala pouze mauzolea. Z pohřebišť kmene Garamantů je k dispozici spousta pohřebního materiálu, a to amfor, lidských kostí, korálků nebo lamp. Možnosti interpretace jsou tak mnohem lepší než u Numidů.

Na kvalitní a důvtipné provedení funerálních staveb obou popsaných kmenů poukazují i pozdější stavby – například římské hrobky nebo raně středověké džedary, které se jednotlivými typy numidských a garamantských pohřebních staveb ve spoustě věcí inspirovaly a staly se zároveň dalšími nositeli této v mnoha ohledech originální funerální architektury starověkých Berberů.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Akerraz, Aomar - Ruggeri, Paola - Siraj, Ahmed - Vismara, Cinzia. L'Africa romana: Mobilità delle persone e dei popoli, dinamiche migratorie, emigrazioni ed imigrazioni nelle province occidentali dell'Impero romano: volume 4. Centro di Studi Interdisciplinari sulle Province Romanedell'Università degli Studi di Sassari: Rabat, 2004. ISBN 978-8843039906
- Ayoub, Suleiman, Muhammad. *Libya antiqua: Annual of the department of antiquities of Libya: volume III-IV*. The Department of Antiquities: Tripolis, 1966-1967
- Barker, Graeme. *Farming the Desert. The UNESCO Libyan Valleys Archaeological Survey*. In www.livius.org. United Nations Educational Scientific and Cultural: Paříž a Tripolis, 1999, str. 1-404. ISBN 978-9231032141
Dostupné z http://www.livius.org/ga-gh/ghirza/ghirza_south-a.html
- Barker, Graeme - Gilbertson, David. *The archeology of drylands: living at the margin*. Routledge: Londýn, 2000. ISBN 0-415-23001-2
- Bayley, M. D. - Litt, D. *Libyan studies: volume 26*. The society for Libyan studies: Londýn, 1995
- Bengtson, Herman. *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde: erster Band Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Ch.* C. H. Beck: Mnichov, 1967. ISBN 3 406 08617
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=SxQgYt8jLz4C&pg>
- Berbrugger, Adrien. *Tombeau de la Chrétienne: mausolée des rois mauritaniens de la dernière dynastie*. Bastide, Libraire-éditeur: Alžír, 1867
- Birley, Richard, Anthony. *Septimius Severus: the African Emperor*. Eyre and Spottiswoode: Londýn, 1971. ISBN 0-415-16591-1
dostupné z <http://books.google.cz/books?id=Obu1zSDuUYsC&printsec=frontcover>

- Boccard, De, E. *Bulletin d'archeologie algérienne:tome IV*. Ministere de l'information et de la culture, Republique algerienne democratique et populaire: Alžír, 1970
- Bowman, Alan - Wilson, Andrew. *Settlement, urbanization and population*. Oxford University Press: Oxford, 2011. ISBN 978-0-19-960235-3
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=yf5b50KuibQC&printsec>
- Bowman, K., Alan - Champlin, Edward - Lintott, Andrew. *The Cambridge Ancient History:The Augustan Empire, 43 B. C.-A. D. 69*. The Cambridge University Press: Cambridge, 1996, ISBN 0 521 26430 8
- Bradley, Keith. *Apuleius and Antonine Rome:historical essays*. University of Toronto Press: Toronto, 2012. ISBN 978-1-4426-4420-5
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=IpQ1Ndu6ZtUC&printsec=frontcover>
- Brogan, Olwen. - Smith, David. *The Journal of Roman studies:The Roman Frontier Settlement at Ghirza:An Interim Report*. Society for the Promotion of Roman Studies: Londýn, 1957
- Camps, Gabriel. *Nouvelles observations sur l'architecture et l' âge du Medracen, mausolée royal de Numidie*. In:Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres: Paříž, 1973
- Clayton, A., Peter - Price, J., Martin. *The seven wonders of the ancient World*. Routledge: New York, 1988. ISBN 0-415-00279-6
- Crook, A., J. - Lintott, Andrew. *The Cambridge Ancient History:The Last Age Of the Roman Republic 146-43 B. C*. The Cambridge University Press: Cambridge, 1994, ISBN 0 521 25603 8
- Ehret, Christopher. *The civilizations of Africa:a history to 1800*. University of Virginia Press: Charlottesville, 2002, ISBN 0852554753
- Enserink, Martin. *Revolution brings new hopes for libyan archeology* In www.sciencemag.org SCIENCE vol 334 18, 2011

Dostupné z <http://www.sciencemag.org/content/334/6058/885.summary>

- Erskine, Andrew. *A companion to ancient history*. Blackwell Publishing: Oxford, 2009. ISBN 978-1405131506
- Evrard, Ginette di Vita - Musso, Luisa - Turmjan, Abdullah-al, Mustafa. *Libya antiqua:annual of the department of antiquities of Libya:volume IV*. L'erma di Brestchneider: Tripolis, 1998
- Fabbri, Patrizia, Florencie - Maggi, Giovanna. *Art and history:Tunisia*. Bonechi Art and History: Florencie, 2008. ISBN ISBN 978-88-476-21770
- Fage, D., J. *The Cambridge history of Africa:From 500 B. C. to 500 A. D.* The Cambridge University Press:Cambridge: Cambridge, 1978. ISBN 0 521 21592 7
- Ferguson, John. *Roman Algeria. In Greece and Rome:second series, vol.13, no.1, pp.169-187*. The Cambridge University Press: Cambridge, 1966
- Frankfurter, David. *Religion in Roman Egypt:assimilation and resistance*. Princeton University Press: New Jersey, 1998. ISBN 0-691-02685-8
- Galaty, L., Michael - Watkinson, Charles. *Archaeology under dictatorship*. Kluwer Academic/Plenum Publishers: New York, 2004. ISBN 0-306-48508-7
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=OEnd58DfwmIC&printsec>
- Gearon, Eamonn. *The Sahara:a cultural history*. Oxford University Press: Oxford, 2011. ISBN 978-0-19-986196-5
- Golfetto, Arthur. *Dougga – die Geschichte einer Stadt im Schatten Karthagos*. Raggi Verlag: Basilej, 1961
- Gsell, Stéphane. *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*. Librairie Hachette: Paříž, 1928

- Gsell, Stéphane. *Les monuments Antiques de l'Algerie I. Ancienne librairie Thorin et fils: Paříž, 1901*
- Gsell, Stéphane. *Les monuments Antiques de l'Algerie II. Ancienne librairie Thorin et fils: Paříž, 1901*
- Hermann, J. Zürcher E. *History of humanity:volume III:From the seventh century B. C. to the seventh century A. D.*Routledge: Paříž, 1996. ISBN 0-425-09307-4
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=WGUz01yBumEC&printsec>
- Hildinger, Erik. *Swords against the senate:the rise of the Roman army and the fall of the republic.* Da Capo Press: Wokingham 2002. ISBN 0-306-81279-7
- Hooper, Finley, Alison. *Roman realities.* Wayne State University Press: Detroit, 1979. ISBN 0-8143-1594-1
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=QCYDPVx7LQkC&%20printsec>
- Horn, Günter, Heinz - Rüger B., Christoph. *Die Numider:Reiter und Könige nördlich der Sahara.* Rheinland-Verlag: Bonn, 1979. ISBN 3-7927-0498-6
- Hoyos, Dexter. *A companion to the Punic wars.* Wiley – Blackwell: Chichester, 2011. ISBN 978-1-4051-7600-2
- Christofle, Marcel. *Tombeau de la Chrétienne.* Arts et Métiers Graphiques: Paříž, 1951
- Khanoussi, Mustapha. *L'évolution Urbane de Thugga (Dougga) en Afrique proconsulaire:de l'agglomération numide à la ville africoromaine. In Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres: no.1:pp.131-155, 2003*
- Khanoussi, Mustapha - Ruggeri, Paola - Vismara, Cinzia. *L'Africa romana:atti del XIII convegno di studio Djerba 10-13Dicembre 1998. Djerba, 1998*
- Kuiper, Kathleen. *Ancient Greece:From the archaic period to the death of Alexander the Great.* Rosen Education Service: New York, 2001. ISBN 978-1-61530-209-3.

Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=wYKhJDqA3xQC&printsec>

- Laronde, A. *Libya antiqua: The general history of Africa: studies and documents*. UNESCO: Paříž, 1986, ISBN 92-3-102376-4
- Law, C., C., L. *The Garamantes and Trans-Saharan Enterprise in Classical Times*. In *The Journal of African History*, vol.8, no.2, pp.181-200. Cambridge University Press: Cambridge, 1967
- Mackay, S., Christopher. *Ancient Rome: a military and political history*. Cambridge University Press: Cambridge, 2005. ISBN 0-521-80918-5
- Mackendrick, Lachlan Paul. *The north African stones speak*. The University of North Carolina Press: Severní Karolína, 1980. ISBN 0-8078-1414-8
- Marek, Václav - Oliva, Pavel - Charvát, Petr. *Encyklopedie dějin starověku*. Nakladatelství Libri: Praha, 2008. ISBN 978-80-7277-201-8
- Martínez, Prados, Fernando. *Architectura púnica: los monumentos funerarios*. Departamento de Historia Antigua y Arqueología: Madrid, 2006. ISBN 978-84-00-8619-0.
Dostupné z http://books.google.cz/books?id=O7_UGnx7XccC&printsec=frontcover
- Matthews, D., Kenneth. *Cities in the sand: Leptis Magna and Sabratha in Roman Africa*. Trustees of the University of Pennsylvania: Philadelphie, 1957
- Mattingly, David - Dore, J. – Mirazón, Lahr, M. *DMP II: 2008 fieldwork on burials and identity in the Wadi al-Ajal*. In *Libyan Studies* 39. Society for Libyan studies: Londýn, 2008
- Mattingly, David - Mashai Ibrahim al, Mohamed. *Libya antiqua: annual of the department of antiquities of Libya: volume III*. L'erma di Bretschneider: Řím, 1997. ISBN 88-8265-027-8

- Mattingly, David. *The archaeology of Fezzan : volume 3, excavations of C. M. Daniels*. The Society for Libyan studies and Department of Atiquities: Londýn, 2010, ISBN 978-1-900971-10-2
- Mattingly, David. *Who were the Garamantes and what became of them. In Archaeology of Fezzan:volume1*. The Cambridge University Press: Cambridge, 2004
- McCall, F., Daniel. *Herodotus on Garamantes:A Problem in Protohistory*. In History in Africa, vol. 26, pp.197-21. African studies association: Boston, 1999
- Mcdougall, James. Scheele, Judith. *Saharan frontiers:space and mobility in northwest Africa*. Indiana University Press: Bloomington, 2012. ISBN 978-0-253-00124-5.
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=pah5fClSP0sC&printsec>
- Merrills, H., Andrew. *Vandals, Romans and Berbers:New Perspectives on Late Antique North Africa*. Ashgate Publishing Limited: Aldershot, 2004. ISBN 0 7546 4145 7
- Mitchell, Peter. *African connections: an archaeological perspective on Africa and the wider world*. Altamira Press: New York, 2005. ISBN 978-0759102583.
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=4QGV7Eiy3PsC&printsec=frontcover>
- Mokhtar, G. *General history of Africa II:ancient civilizations of Africa*. James Currey; Abridged edition: Londýn, 1981. ISBN 92-3-102585-6
- Moscati, Sabatino. *The Phoenicians*. Gruppo Editoriale: Milán, 1988. ISBN 978-0847821945
- Naylor, Chiviges, Phillip. *North Africa:a history from antiquity to the present*. University of Texas Press: Houston, 2009. ISBN 978-0-292-71922-4.
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=a1jfzkJTAZgC&printsec=frontcover&dq>
- Poinssot, Claude. *Les ruines de Dougga*. Secrétariat d'Etat à l'Education nationale, Institut national d'archéologie et arts: Tunis, 1958

- Poinssot, Claude. Salomonson, Willem-Jan. *Le mausolée libyco-punique de Dougga et les papiers du comte Borgia*. In: Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 103e année, no. 2, pp. 141-149, 1959
- Ponsart-Briand, Claude. *Identités et cultures dans l'Algérie antique*. Publications de l'Université de Rouen et du Havre: Rouen, 2005. ISBN 2-87775-391-3.
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=VuqO7LOBy7QC&printsec>
- Quéllec le, Loic, Jean. *Ghirza, la vallée aux mausolées*.
Dostupné z http://rupestres.perso.neuf.fr/page93/assets/Rahla_179.pdf
- Raven, Susan. *Rome in Africa*. Routledge: Londýn, 1993. ISBN 0-415-08261-7.
Dostupné z <http://books.google.cz/books?id=x7wOAAAAQAAJ&printsec=frontcover>
- Rehak, Paul - Younger, G., John. *Imperium and cosmos: Augustus and the northern campus Martius*. University of Wisconsin Press: Wisconsin, 2006, ISBN 0-299-22010-9.
Dostupné z http://books.google.cz/books?id=_YVGsS1tHWcC&printsec=frontcover
- Roller, W., Diane. *Cleopatra: a biography*. Oxford University Press: Oxford, 2010. ISBN 978-0-19-536553-5
- Science Daily. *Castles in the desert: Satellites reveal lost cities of Libya*. University of Leicester: Leicester, 2011.
Dostupné z <http://www.sciencedaily.com/releases/2011/11/111107121448.htm>
- Shillington, Kevin. *Encyclopedia of African history: volume 1: A-G*. Taylor and Francis Group: New York, 2005. ISBN 0-203-48386-3.
Dostupné z http://books.google.cz/books?id=Ftz_gtO-pngC&printsec=frontcover
- Stokes, Jamie. *Encyclopedia of the peoples of Africa and the Middle East*. Infobase Publishing: New York, 2000. ISBN 978-0-8160-7158-6.
Dostupné z http://books.google.cz/books/about/Encyclopedia_of_the_Peoples

- Storm, Elfriede. *Masinissa: Numidien im Aufbruch*. Franz Steiner Verlag: Stuttgart, 2001. ISBN 3-515-07829-0
- The Journal of African History, vol.8, no.2 (1967), pp.181-200. Cambridge University Press: Cambridge, 1967
- Toynbee, Catherine Mary Jocelyn. *Death and burial in the Roman World*. The Camelot Press Ltd.: Londýn, 1971. ISBN 0 500 40015 3
- Tyldesley, Joyce. *Cleopatra: last queen of Egypt*. Basic Books: Londýn, 2008. ISBN 978 1 86197 9650
- Walsh P., G. *Masinissa*. In The Journal of Roman Studies, Vol. 55, No. 1/2, Parts 1 and 2 (1965), pp. 149-160. Society for the Promotion of Roman studies, 1965
- Werner, Louis - Savage, Toby. *Libya's forgotten desert kingdom*. In *Saudi aramco world*: Houston, 2004.
Dostupné z <http://www.saudiaramcoworld.com/issue/200403/libya.s.forgotten.desert>
- Willeitner, Joachim. *Libyen: Tripolitanien, Syrtebogen, Fezzan und die Kyrenaika*. DuMont: Köln, 2001. ISBN 3770148762
- Winter, E., Frederik. *Studies in hellenistic architecture*. University of Toronto Press: Toronto, 2006. ISBN 0-8020-3914-9
- <http://eu.art.com/gallery/id--a237500/posters-prints.htm?ui=67579DAE70D443A1A61662F03B34A506>
- <http://jyrichter.us/travel/Libya/Sahara/Sahara.htm>
- <http://onsearchoflight.blogspot.cz/2010/05/mausoleum-of-halicarnassus.html>
- <http://www.agefotostock.com/en/Stock-Images/Rights-Managed/WDP-ZB720-112781-0003>

- <http://www.ancient.eu.com/image/218/>
- <http://www.ancients.info/gallery/showphoto.php/photo/3029>
- <http://www.forum-algerie.com/parlons-en/32136-les-7-merveilles-dalgerie-11.html>
- <http://www.google.com/imgres?q=foggara&hl>
- <http://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Jugurtha/126244>
- <http://www.livius.org/>
- <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/juba-ii-king-mauretania-25-bc-ad-23>
- <http://www.marsnjak.com/sergej/?menu=libya&pic=262&type=pic>
- <http://www.panoramio.com/photo/10257780?tag=Batna>
- <http://www.roman-reenactor.com/es%20soumaa.html>
- <http://www.superstock.com/stock-photos-images/1566-907098>
- <http://whc.unesco.org>

SEZNAM VYOBRAZENÍ V PŘÍLOZE

1. Foggary – důmyslný zavlažovací systém kmene Garamantů. Zdroj <http://www.google.com/imgres?q=foggara&hl>
2. Mozaika z Leptis Magny s vyobrazením exekuce Garamantů v místním amfiteátru, 1. st. po Kr. Zdroj http://www.livius.org/vi-vr/villa/villa_dar_bur_ammera_gladiators
3. Mapka fortifikace Limes tripolitanus s vyznačenými městy, pevnostmi i farmami. Zdroj <http://www.livius.org/li-ln/limes/tripolitanus.html>
4. Germa, hlavní město kmene Garamantů, pod středověkou zástavbou. Zdroj <http://www.saudiaramcoworld.com/issue/200403/libya.s.forgotten.desert.kingdom.htm>
5. Tradiční způsob uložení zemřelých do hrobu – skrčená poloha. Zdroj Mattingly, 2010, str. 357
6. Rekonstruované pyramidální hrobky na pohřebišti Al-Hattia, 1.-5. st. po Kr. Zdroj <http://eu.art.com/gallery/id--a237500/posters-prints.htm?ui=67579DAE70D443A1A61662F03B34A506>
7. Monument Watwat, jeden z nejlépe dochovaných příkladů garamantských mauzoleí. Zdroj <http://www.agefotostock.com/en/Stock-Images/Rights-Managed/WDP-ZB720-112781-0003>
8. Překresba typů mohylových hrobek na pohřebišti Taqallit, 1.-5. st. po Kr. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
9. Pohled na jedno z polí pyramidálních hrobek ve Wádí al-Ajal. Zdroj <http://www.marsnajak.com/sergej/?menu=libya&pic=262&type=pic>
10. Jednoduchá pyramidální hrobka typu 1. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 192

11. Podoba a půdorys pohřební stavby pyramidálního charakteru typu 2a. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 192
12. Náčrty podoby a půdorysu pyramidální hrobky typu 2b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 192
13. Pyramidální hrobka typu 2b na pohřebišti Al-Hattia. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 193
14. Pohřební monument s pyramidální strukturou typu 2c. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 192
15. Jedna z dochovaných hrobek pyramidálního charakteru a typu 2c na pohřebišti Al-Hattia. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 193
16. Náčrty mohylové hrobky typu 1a. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
17. Podoba mohylové hrobky typu 1b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
18. Struktura mohylové hrobky podskupiny 1c. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
19. Mohylová hrobka typu 1d. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
20. Náčrty tzv. sudovité mohyly typu 3a. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
21. Mohylová sudovitá hrobka typu 3b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
22. Náčrty pravoúhlé pohřební mohyly typu 4a. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
23. Pravoúhlá mohylová hrobka typu 4b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
24. Stupňovitá mohylová hrobka typu 5a. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

25. Garamantská pohřební stavba stupňovitého charakteru typu 5b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
26. Stupňovitá mohylová hrobka podskupiny 5c. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197
27. Mauzoleum Watwat, detail hlavice pilastru iónského řádu. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 190
28. Náčrt mauzolea Watwat, které ukazuje rekonstrukci jakési předsíně. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 191
29. Rozmístění hrobek na tzv. královském pohřebišti v blízkosti Germy. Zdroj Mattingly, 2010, str. 359
30. Příklad pohřební stély pomalované červenou barvou charakteristické pro všechny typy mohylových pohřebních staveb. Zdroj Mattingly, 2010, str. 246
31. Kresebné zachycení typologie mohylových hrobek na pohřebišti Taqallit. Zdroj Mattingly, 2010, str. 345
32. Pyramidální hrobky různých typů na lokalitě Al-Hattia. Zdroj <http://jyrichter.us/travel/Libya/Sahara/Sahara.htm>
33. Kresebné zachycení koncentrace funerálních staveb na pohřebišti Al-Charaig. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 196
34. Mince z doby Syphaxe s vyobrazením osoby na koni a portrétu neidentifikovaného muže, zřejmě Syphaxe. Zdroj <http://www.livius.org/su-sz/syphax/syphax.html>
35. Masinissovy mince s vyobrazením koně a portrétu neidentifikovaného muže, zřejmě Masinissy. Zdroj <http://www.livius.org/man-md/masinissa/masinissa.html>
36. Mince s vyobrazením portrétu Micipsy, období jeho vlády, tedy asi 148-118 př. Kr. Zdroj <http://www.ancients.info/gallery/showphoto.php/photo/3029>

37. Model svatyně Simmithus/Chemtou, vytvořen v 70. letech 20. století. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 123
38. Mince s portrétem Jugurthy, 2. st. př. Kr., Bibliotheque Nationale, Paříž. Zdroj <http://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Jugurtha/126244>
39. Portrét numidského vládce Juby II., římská práce nalezená v Cherchelu, datace do doby rozmachu křesťanství. Zdroj <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/juba-ii-king-mauretania-25-bc-ad-23>
40. Portrét numidského vládce Ptolemaia, nalezeno v Cherchelu, datace do let 30-40 po Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 508
41. Medracenova hrobka v severovýchodním Alžírsku, konec 3. nebo počátek 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 135
42. Pohřební tumulus u alžírské Tipasy, konec 1. st. př. Kr. nebo počátek 1. st. po Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 139
43. Výškový pohled na několik alžírských djedarů, 5-7. st. po Kr. Zdroj <http://www.forum-algerie.com/parlons-en/32136-les-7-merveilles-dalgerie-11.html>
44. Kruhový půdorys Medracenovy hrobky s naznačením vnitřní chodby, pohřební komory i vnější kultovní představbou. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 136
45. Bližší pohled na pozůstatky dórských sloupů, které lemují celou spodní část konstrukce Medracenovy hrobky, konec 3. nebo počátek 2. st. př. Kr. Zdroj <http://www.panoramio.com/photo/10257780?tag=Batna>
46. Jedny z falešných dveří Medracenovy hrobky, konec 3. nebo počátek 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 137
47. Model Medracenovy hrobky dle Rakoba a di Carla, vytvořen v 70. letech 20. století. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 451

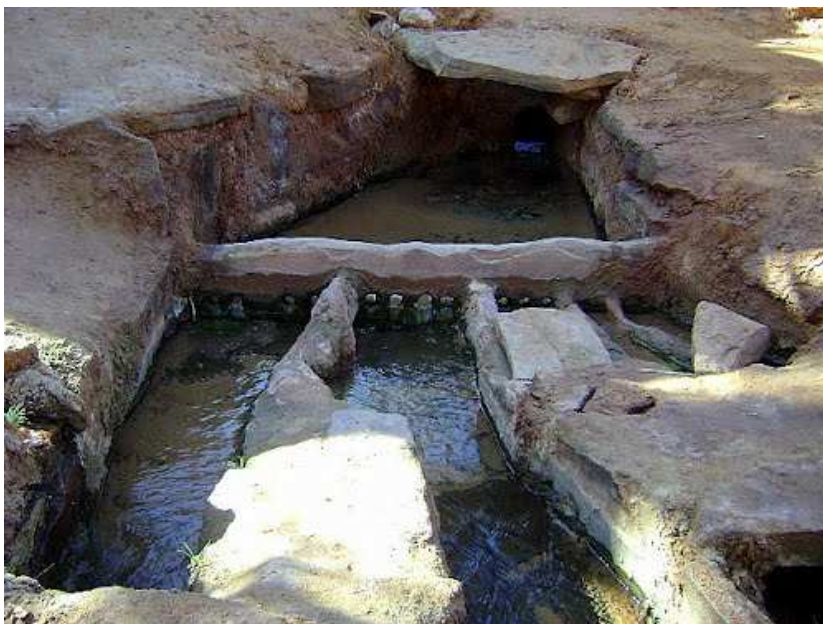
48. Půdorys tumulu v Tipase i s vnitřní kruhovou galerií a pohřební komorou. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 138
49. Prstenec iónských sloupů spodní části tumulu v Tipase. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 140
50. Detail falešných dveří ve východní části monumentu v Tipase. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 141
51. Model pohřebního tumulu v Tipase dle Rakoba a di Carla, 70. léta 20. století. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 453
52. Překresba nástěnných maleb z tuniské nekropole Džebel Mlezza, konec 3.-počátek 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 146
53. Mauzoleum v Halikarnássu, jedna z kresebných rekonstrukcí stavby ze 4. st. př. Kr. Zdroj <http://onsearchoflight.blogspot.cz/2010/05/mausoleum-of-halicarnassus.html>
54. Rekonstrukce mauzolea v Halikarnássu. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 147
55. Římské věžovité mauzoleum v Maktaru. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 170
56. Římská věžovitá mauzolea na Jižním pohřebišti v Ghirze, 3. st. po Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 169
57. Rekonstruovaná věžovitá hrobka u Sabrathy, konec 3. nebo počátek 2. st. př. Kr. Zdroj <http://sv.wikipedia.org/wiki/Sabratha>
58. Rekonstrukce věžovité hrobky u libyjské Sabrathy, 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 148
59. Model numidského věžovitého mauzolea na lokalitě Siga, 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 150
60. Mauzoleum Siga, průřez podzemními komorami. Zdroj Akerraz, Ruggeri, Siraj, Vismara, 2004, str. 2585

61. Skulptura v podobě mužské hlavy, nalezena v Size a uložena v muzeu Tlemcen, počátek 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 459
62. Fragment ženské hlavy, nalezena v Size, uložena v muzeu Oran, počátek 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 461
63. Numidské věžovité mauzoleum na tuniské lokalitě Dougga, 2. pol. 2. st. př. Kr. Zdroj <http://www.ancient.eu.com/image/218/>
64. Detail dochovaných aiolských hlavic mauzolea v Duze. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 158
65. Reliéf s vyobrazením koňského čtyřspřeží z mauzolea v Duze, Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 158
66. Model numidského věžovitého mauzolea Es Súmaa. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 160
67. Rekonstrukce hrobky Es Súmaa dle Ravoisiého. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 161
68. Rekonstrukce základny monumentu Es Súmaa s naznačenou pohřební komorou. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 160
69. Kruhová aplika s vyobrazením psa z věžovité hrobky Es Súmaa, stav před konzervačními pracemi. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 361
70. Medailon s vyobrazením Poseidona z monumentu Es Súmaa, stav před konzervačními pracemi. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 355
71. Nákresy hrotů kopí nalezených v hrobce Es Súmaa. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 355
72. Současný stav hrobky Es Súmaa po částečné rekonstrukci. Zdroj <http://www.roman-reenactor.com/es%20soumaa.html>
73. Rekonstrukce římského věžovitého mauzolea Bir er.Uaar. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 148

74. Překresba fragmentu římsy z druhého patra mauzolea Bir-er Uaar. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 150
75. Pozůstatky mauzolea Bir-er Uaar před rekonstrukcí. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 157
76. Mauzelum Bir er-Uaar po rekonstrukci. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 157
77. Celkový pohled na Jižní pohřebiště v Ghirze, kde se nacházejí římské hrobky věžovitěho typu. Zdroj http://www.livius.org/ga-gh/ghirza/ghirza_south-a.html
78. Tetrapylon z mauzolea F uložený v muzeu Bani Walid. Zdroj http://www.livius.org/ga-gh/ghirza/ghirza_south-f.html
79. Detail výzdoby mauzolea G v libyjské Ghirze, uchovaný v tripolském muzeu Jamahirjia. Zdroj http://www.livius.org/ga-gh/ghirza/ghirza_south-g.html
80. Celkový pohled na rekonstruované pozůstatky mauzolea G. Zdroj http://www.livius.org/ga-gh/ghirza/ghirza_south-g.html
81. Celkový pohled na římskou věžovitou hrobku v tuniském Maktaru. Zdroj <http://www.superstock.com/stock-photos-images/1566-907098>
82. Náčrt rekonstrukce maktarské hrobky. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 169
83. Římský pohřební monument v Kasserine, 2. st. po Kr. Zdroj <http://www.agefotostock.com/en/Stock-Images/Rights-Managed/X8N-1557313>
84. Porovnání vizuální podobnosti pohřebního tumulu v Tipase, Medracenovy hrobky a jednoho z raně berberských džedarů. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 144
85. Celkový pohled na džedar A ze západní strany. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 266
86. Vnitřní schodiště džedaru A vedoucí k pohřební komoře. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 271

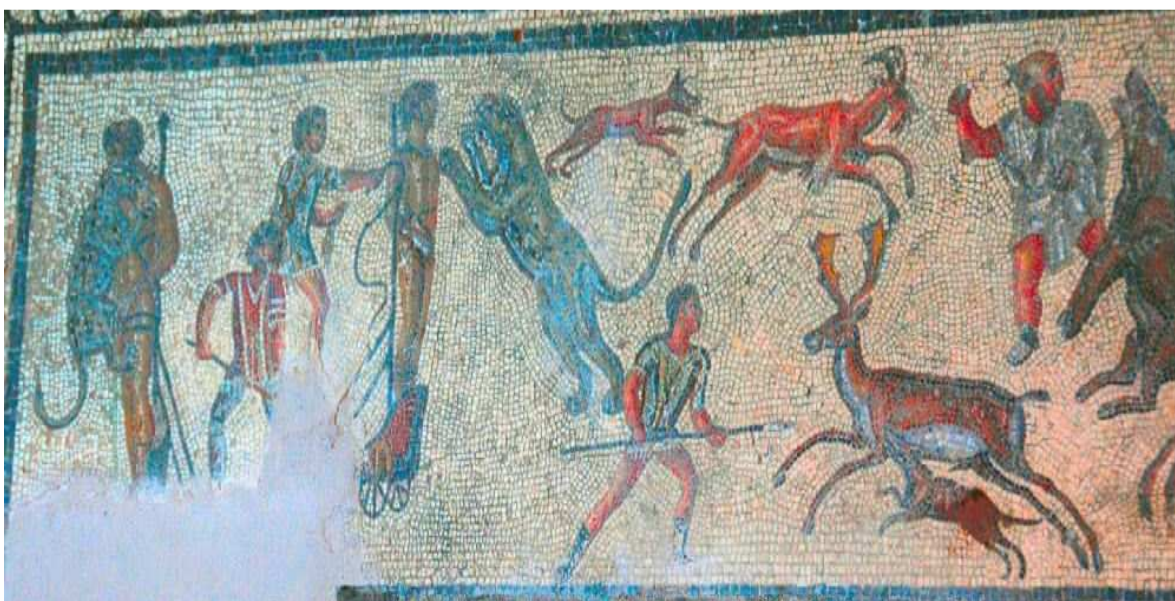
87. Vnitřní chodba džedaru A se vstupem do pohřební komory. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 272
88. Východní strana džedaru A s pozůstatky kultovní budovy. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 276

PŘÍLOHY

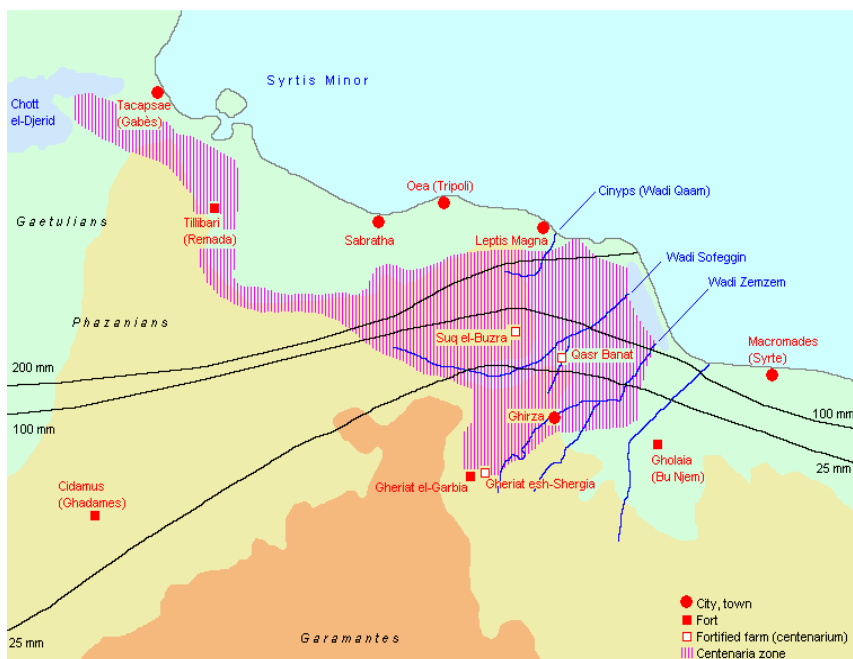

1. Foggary – důmyslný zavlažovací systém kmene Garamantů. Zdroj

<http://www.google.com/imgres?q=foggara&hl>

2. Mozaika z Leptis Magny s vyobrazením exekuce Garamantů v místním amfiteátru, 1. st. po Kr. Zdroj http://www.livius.org/vi-vr/villa/villa_dar_bur_ammera_gladiators.html

3. Mapa fortifikace Limes tripolitanus s vyznačenými městy, pevnostmi i farmami. Zdroj <http://www.livius.org/li-ln/limes/tripolitanus.html>

4. Germa, hlavní město kmene Garamantů, pod středověkou zástavbou. Zdroj <http://www.saudiaramcoworld.com/issue/200403/libya.s.forbidden.desert.kingdom.htm>

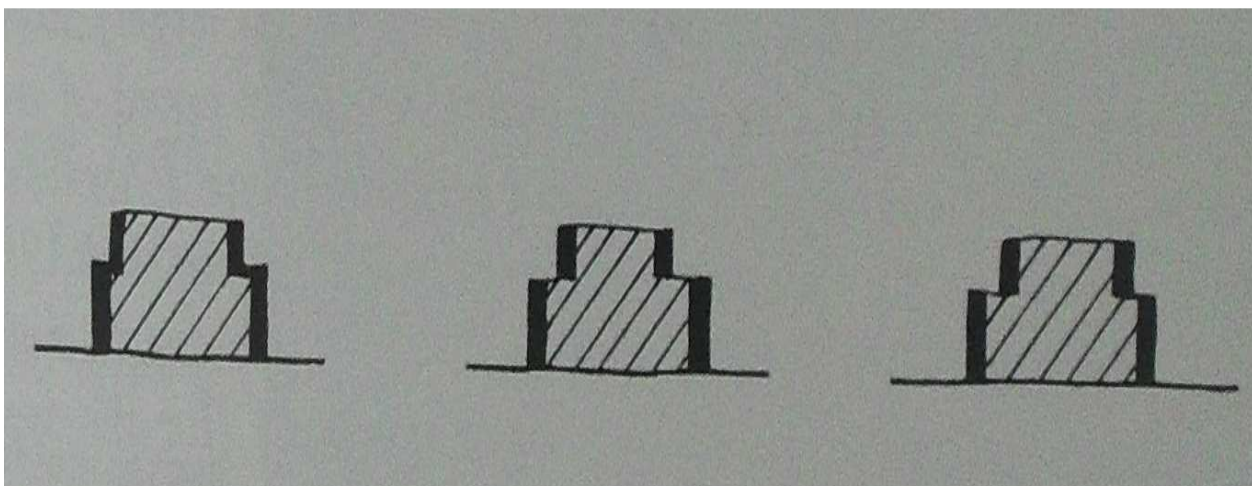
5. Tradiční způsob uložení zemřelých do hrobu – skrčená poloha. Zdroj Mattingly, 2010, str. 357

6. Rekonstruované pyramidální hrobky na pohřebišti Al-Hattia, 1.-5. st. po Kr. Zdroj <http://eu.art.com/gallery/id--a237500/posters-prints.htm?ui=67579DAE70D443A1A61662F03B34A506>

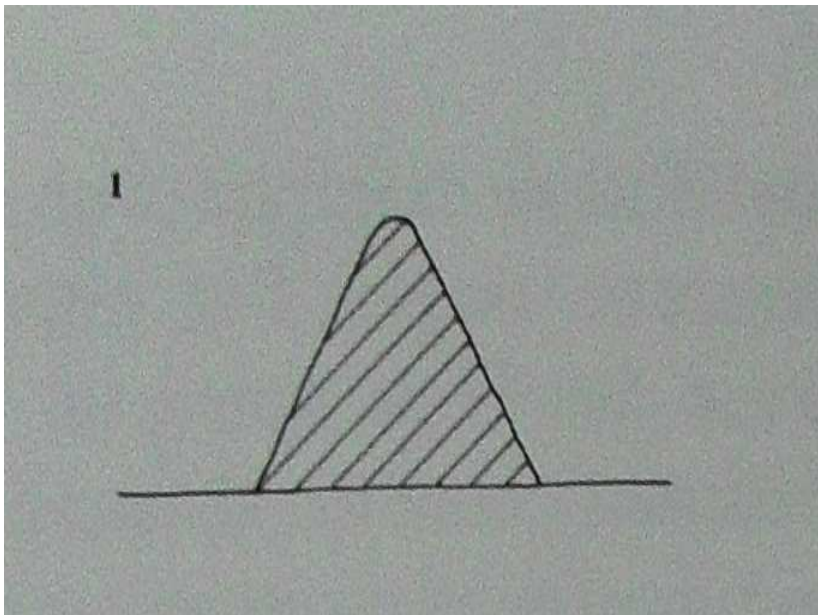
7. Monument Watwat, jeden z nejlépe dochovaných příkladů garamantských mauzoleí. Zdroj <http://www.agefotostock.com/en/Stock-Images/Rights-Managed/WDP-ZB720-112781-0003>

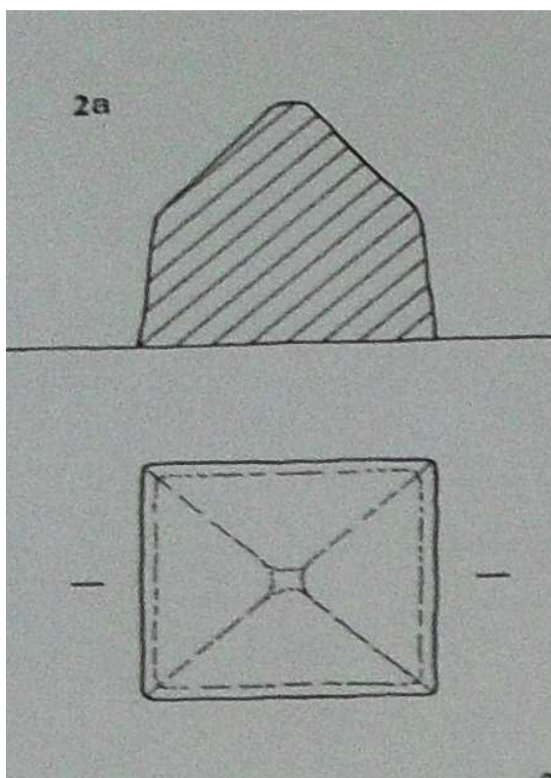
8. Překresba typů mohylových hrobek na pohřebišti Taqallit, 1.-5. st. po Kr. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

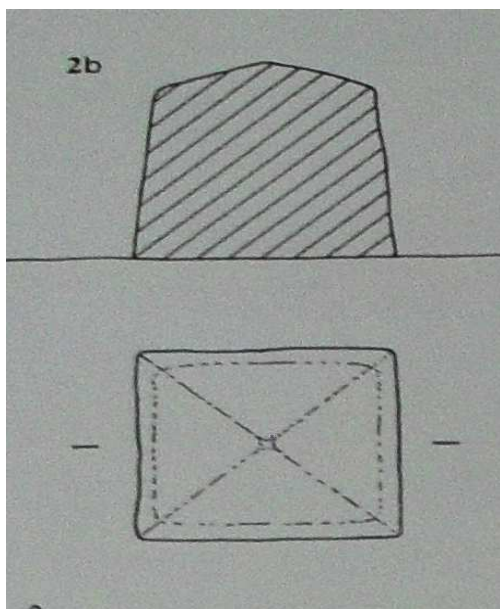
9. Pohled na jedno z polí pyramidálních hrobek ve Wádí al-Ajal. Zdroj <http://www.marsnjak.com/sergej/?menu=libya&pic=262&type=pic>

10. Jednoduchá pyramidální hrobka typu 1. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 192

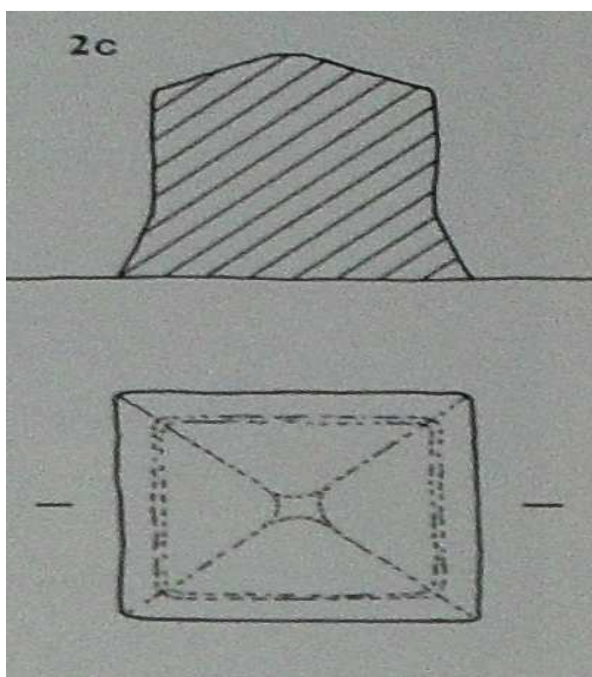
11. Podoba a půdorys pohřební stavby pyramidálního charakteru typu 2a. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str.192

12. Nákres podoby a půdorysu pyramidální hrobky typu 2b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str.192

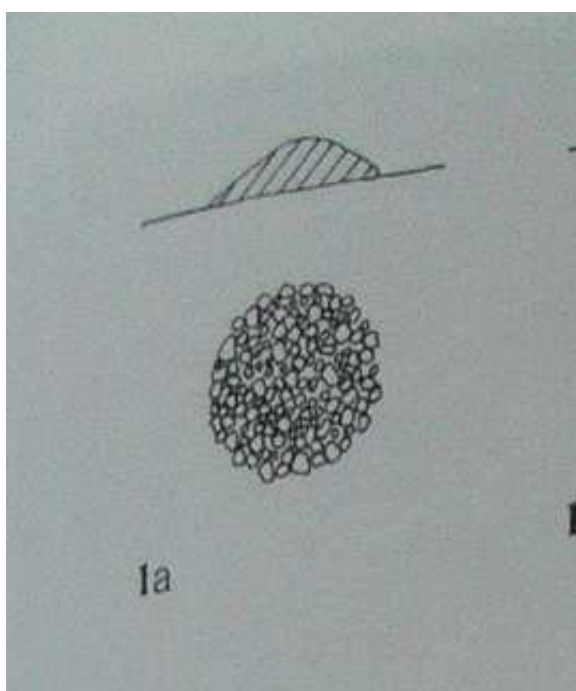
13. Pyramidální hrobka typu 2b na pohřebišti Al-Hattia. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 193

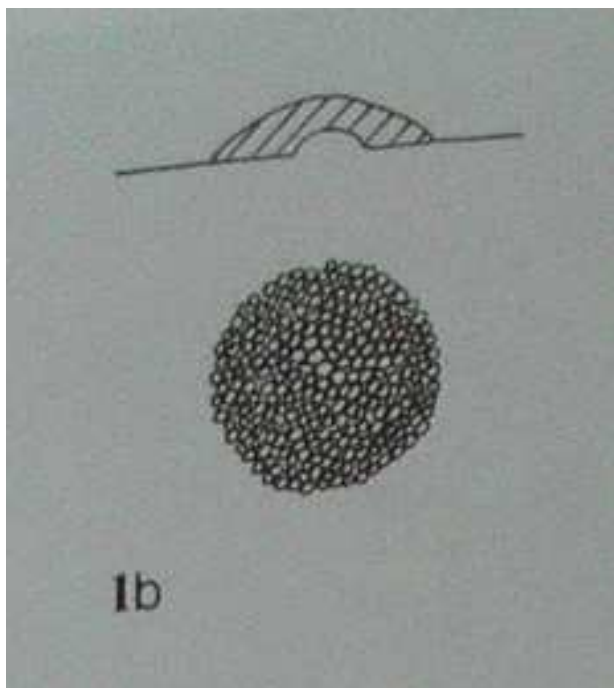
14. Pohřební monument s pyramidální strukturou typu 2c. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 192

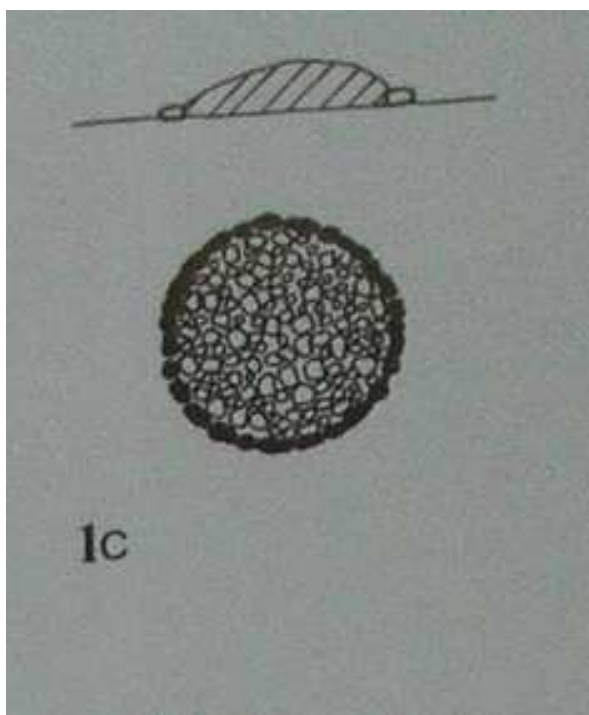
15. Jedna z dochovaných hrobek pyramidálního charakteru a typu 2c na pohřebišti Al-Hattia.
Zdroj Evrard, Musso, Turnjan, 1998, str. 193

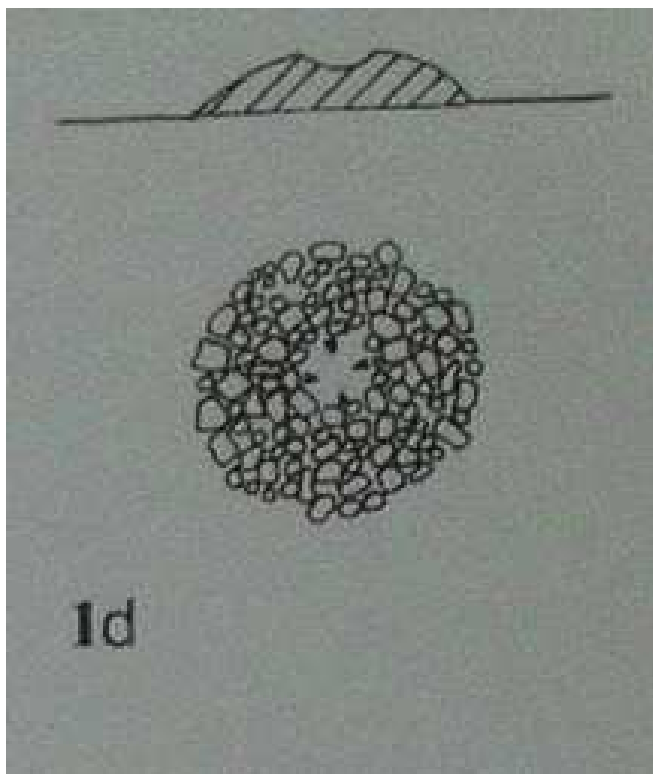
16. Náčrt mohylové hrobky typu 1a. Zdroj Evrard, Musso, Turnjan, 1998, str. 197

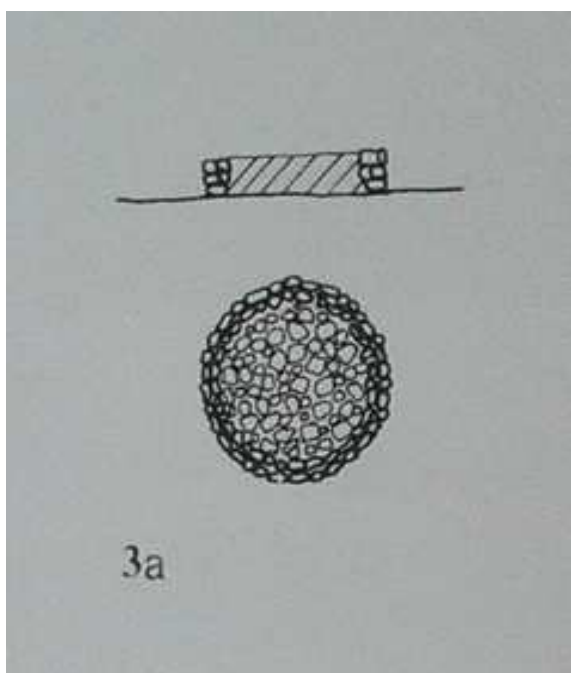
17. Podoba mohylové hrobky typu 1b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

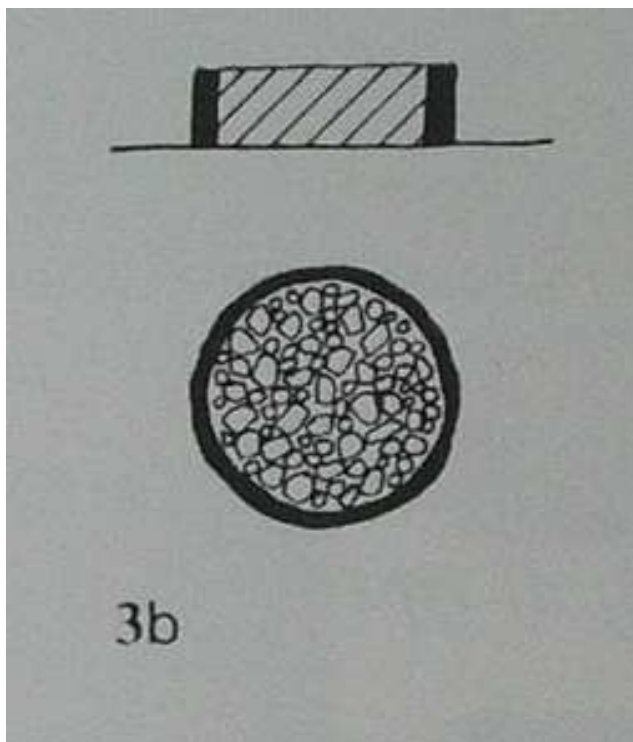
18. Struktura mohylové hrobky podskupiny 1c. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

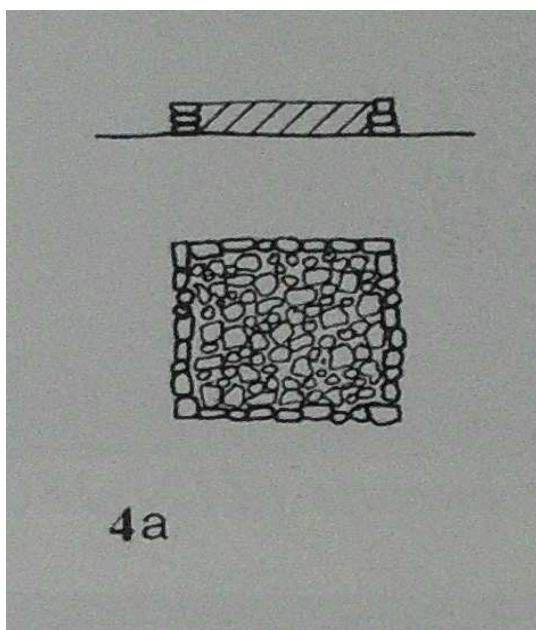
19. Mohylová hrobka typu 1d. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

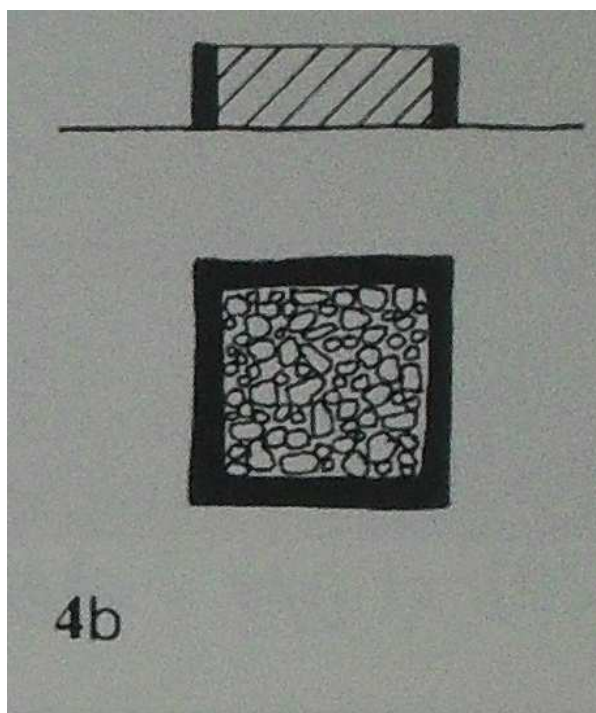
20. Nákres tzv. sudovité mohyly typu 3a. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

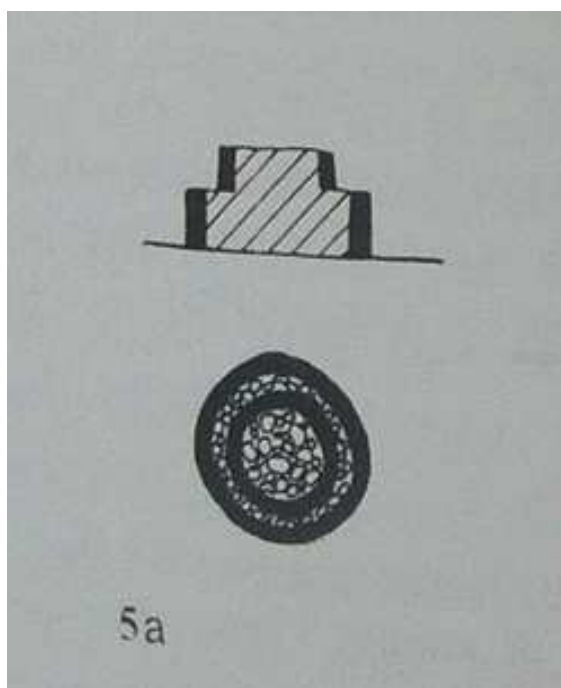
21. Mohylová sudovitá hrobka typu 3b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

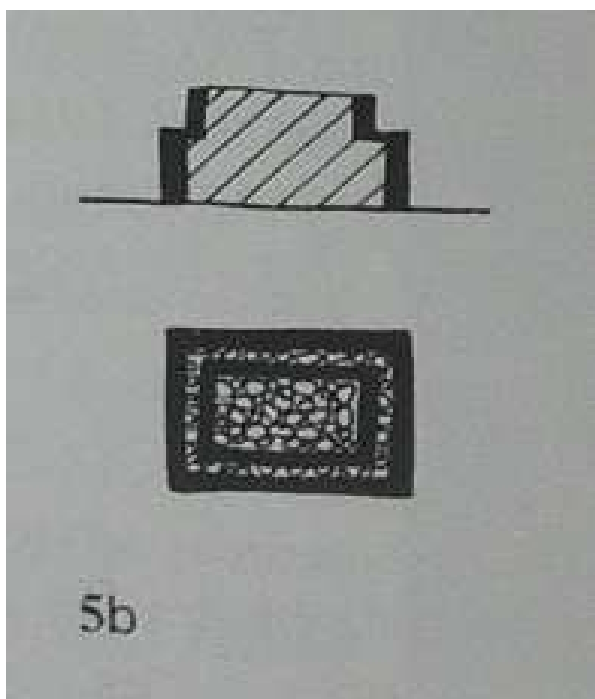
22. Náskres pravouhlé pohřební mohyly typu 4a. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

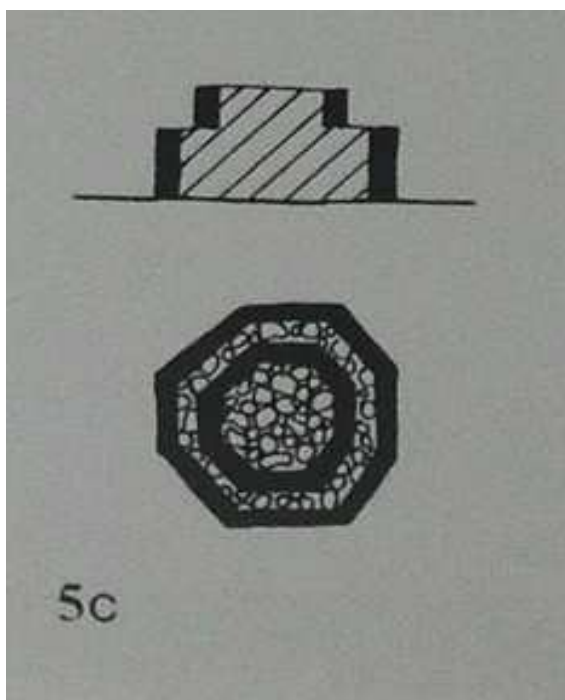
23. Pravoúhlá mohylová hrobka typu 4b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

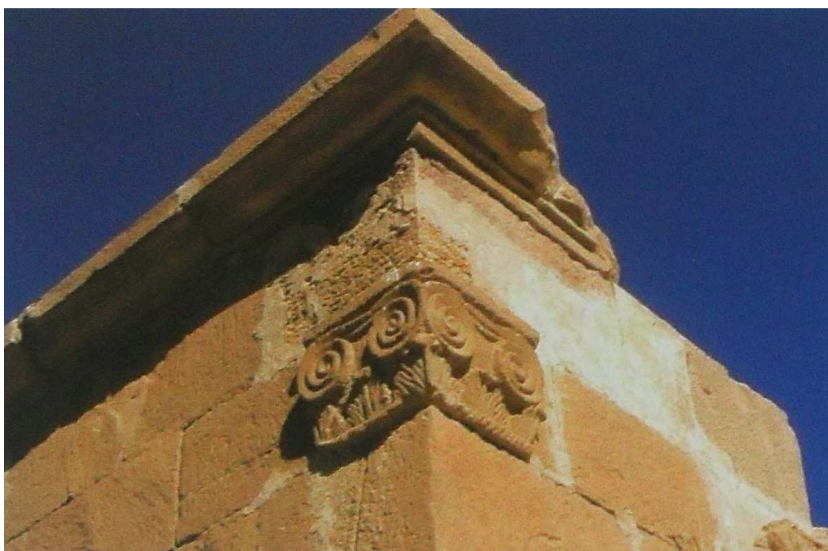
24. Stupňovitá mohylová hrobka typu 5a. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

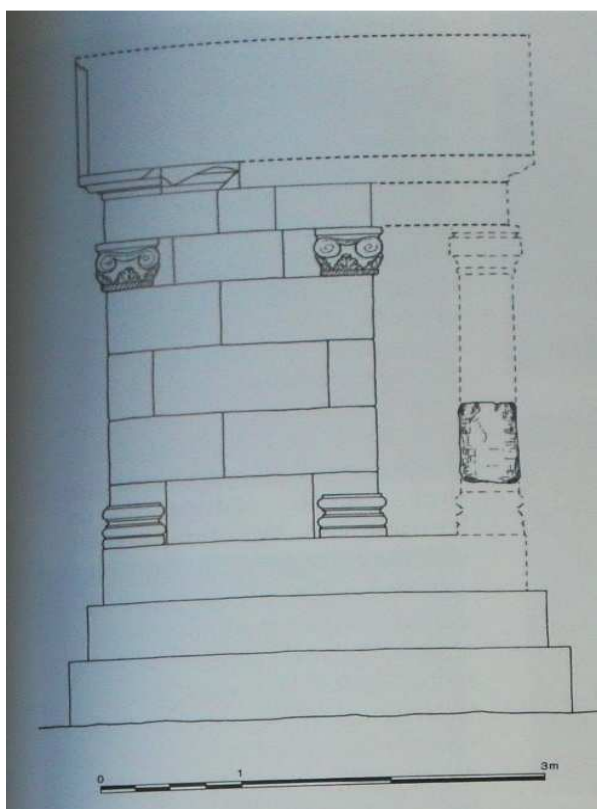
25. Garamantská pohřební stavba stupňovitěho charakteru typu 5b. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

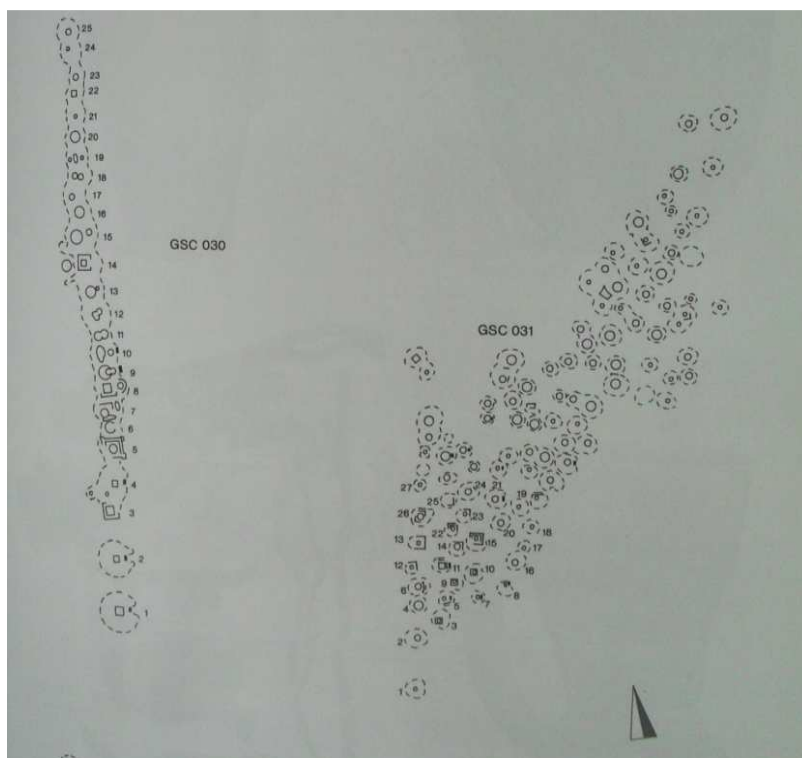
26. Stupňovitá mohylová hrobka podskupiny 5c. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 197

27. Mauzoleum Watwat, detail hlavice pilastru iónského řádu. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 190

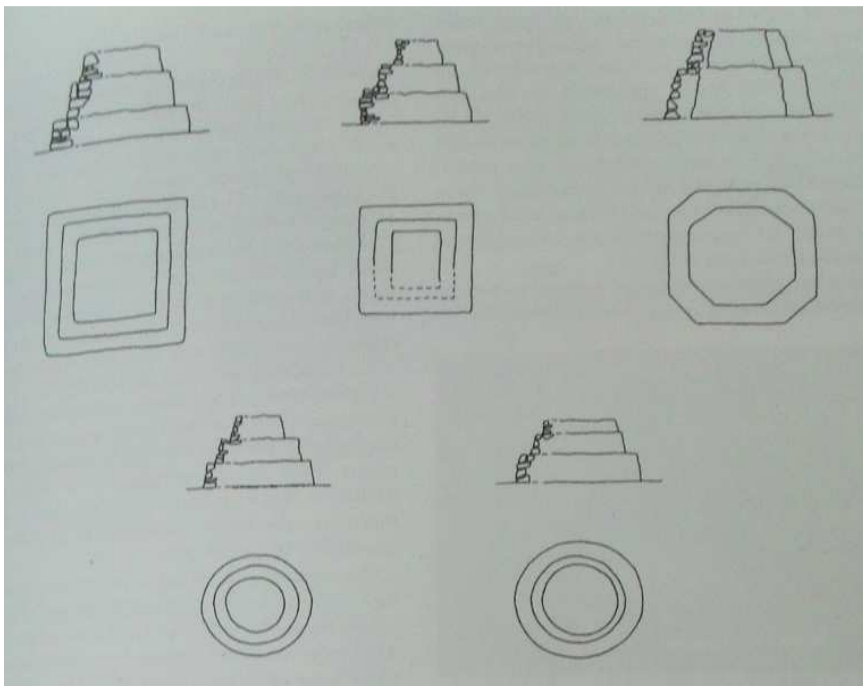
28. Náčrt mauzolea Watwat, které ukazuje rekonstrukci jakési předsíně. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 191

29. Rozmístění hrobek na tzv. královském pohřebišti v blízkosti Germy. Zdroj Mattingly, 2010, str. 359

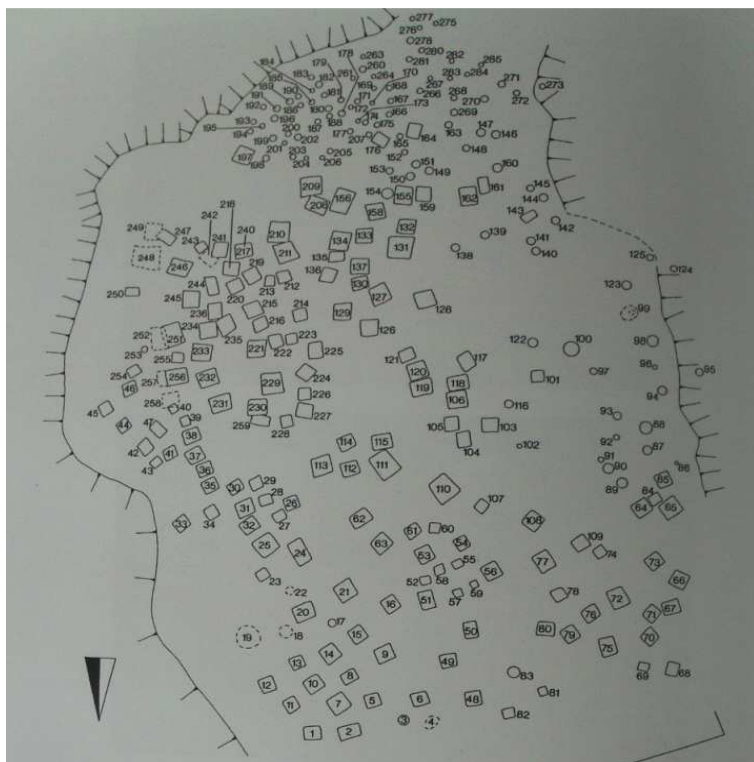
30. Příklad pohřební stély pomalované červenou barvou charakteristické pro všechny typy mohylových pohřebních staveb. Zdroj Mattingly, 2010, str. 246

31. Kresebné zachycení typologie mohylových hrobek na pohřebišti Taqallit. Zdroj Mattingly, 2010, str. 345

32. Pyramidální hrobky různých typů na lokalitě Al-Hattia. Zdroj <http://jyrichter.us/travel/Libya/Sahara/Sahara.htm>

33. Kresebné zachycení koncentrace funerálních staveb na pohřebišti Al-Charaig. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 196

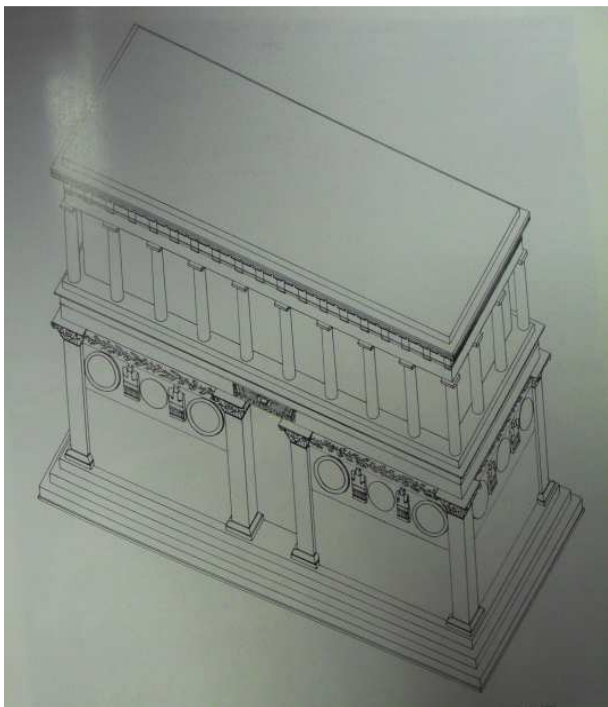
34. Mince z doby Syphaxe s vyobrazením osoby na koni a portrétu neidentifikovaného muže, zřejmě Syphaxe. Zdroj <http://www.livius.org/su-sz/syphax/syphax.html>

35. Masinissovy mince s vyobrazením koně a portrétu neidentifikovaného muže, zřejmě Masinissy. Zdroj <http://www.livius.org/man-md/masinissa/masinissa.html>

36. Mince s vyobrazením portrétu Micipsy, období jeho vlády, tedy asi 148-118 př. Kr. Zdroj <http://www.ancients.info/gallery/showphoto.php/photo/3029>

37. Model svatyně Simmithus/Chemtou, vytvořen v 70. letech 20. století. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 123

38. Mince s portrétem Jugurthy, 2. st. př. Kr., Bibliotheque Nationale, Paříž. Zdroj <http://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Jugurtha/126244>

39. Portrét numidského vládce Juby II., římská práce nalezená v Cherchelu, datace do doby rozmachu křesťanství. Zdroj <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/juba-ii-king-mauretania-25-bc-ad-23>

40. Portrét numidského vládce Ptolemaia, nalezeno v Cherchelu, datace do let 30-40 po Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 508

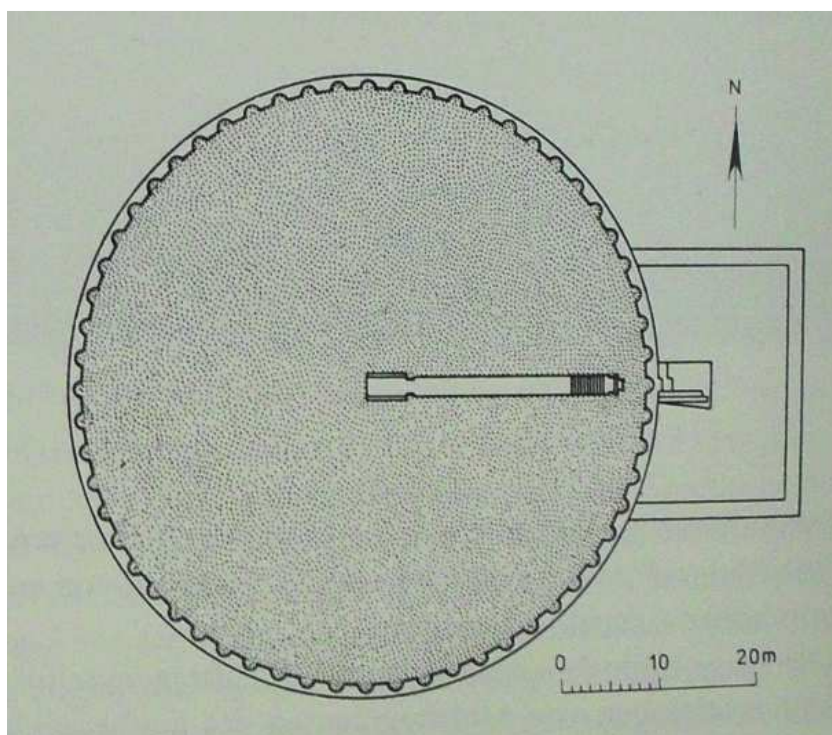
41. Medracenova hrobka v severovýchodním Alžírsku, konec 3. nebo počátek 2. st. př. Kr.
Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 135

42. Pohřební tumulus u alžírské Tipasy, konec 1. st. př. Kr. nebo počátek 1. st. po Kr. Zdroj
Horn, Rüger, 1979, str. 139

43. Výškový pohled na několik alžírských djedarů, 5-7. st. po Kr. Zdroj <http://www.forum-algerie.com/parlons-en/32136-les-7-merveilles-dalgerie-11.html>

44. Kruhový půdorys Medracenovy hrobky s naznačením vnitřní chodby, pohřební komory i vnější kultovní představbou. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 136

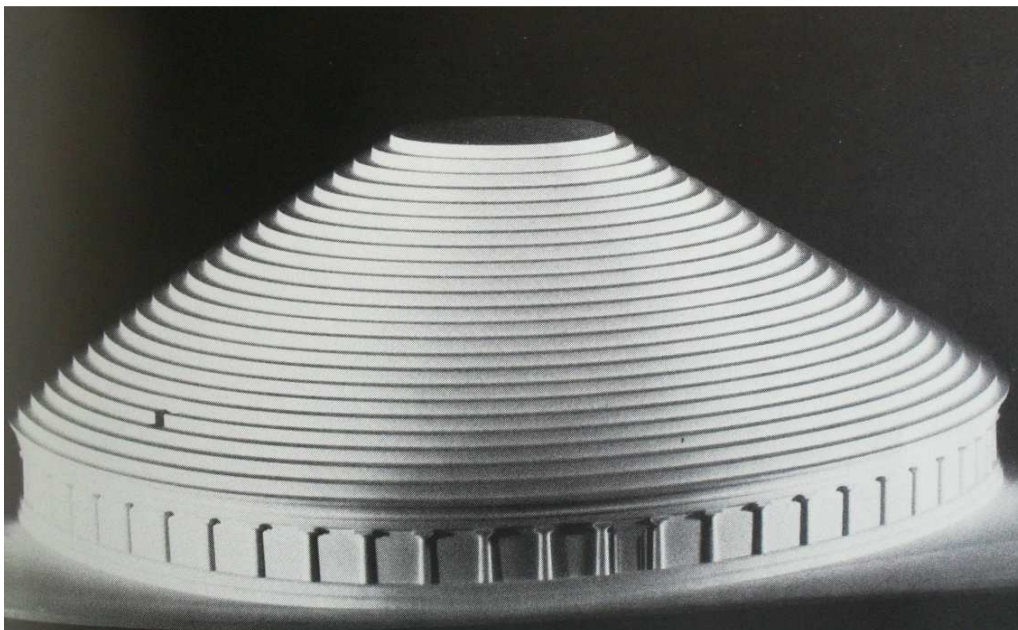

45. Bližší pohled na pozůstatky dórských sloupů, které lemují celou spodní část konstrukce Medracenovy hrobky, konec 3. nebo počátek 2. st. př. Kr. Zdroj

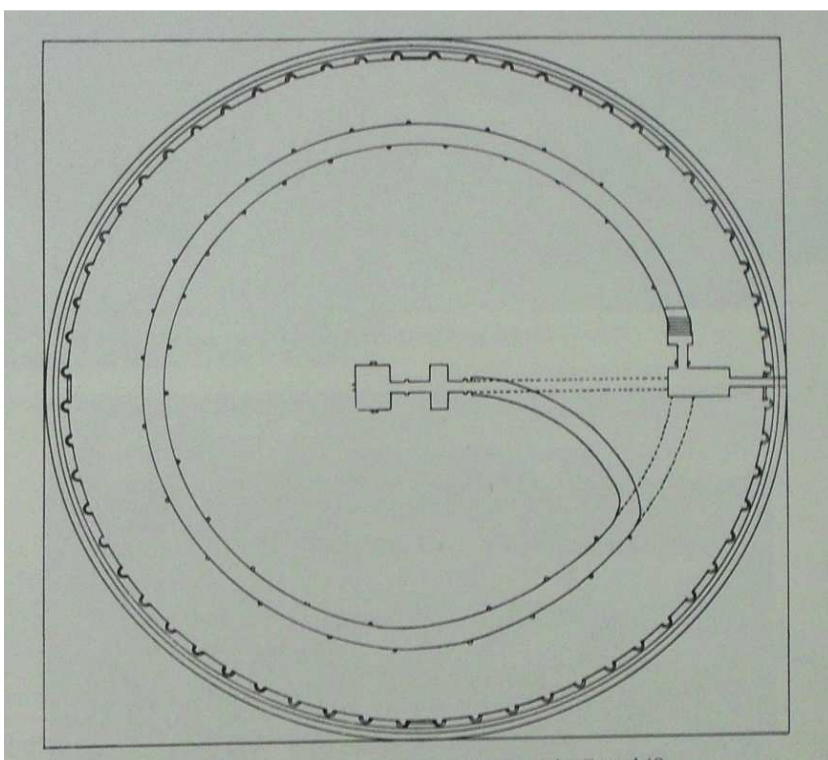
<http://www.panoramio.com/photo/10257780?tag=Batna>

46. Jedny z falešných dveří Medracenovy hrobky, konec 3. nebo počátek 2. st. př. Kr. Zdroj
Horn, Rüger, 1979, str. 137

47. Model Medracenovy hrobky dle F.Rakoba a P.di Carla, vytvořen v 70. letech 20. století.
Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 451

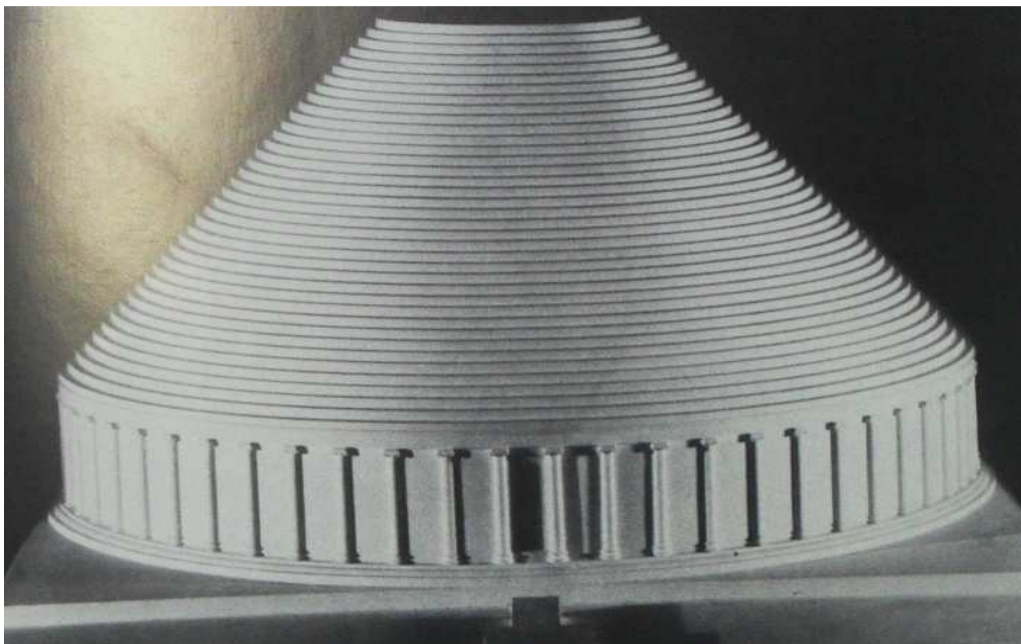
48. Půdorys tumulu v Tipase i s vnitřní kruhovou galerií a pohřební komorou. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 138

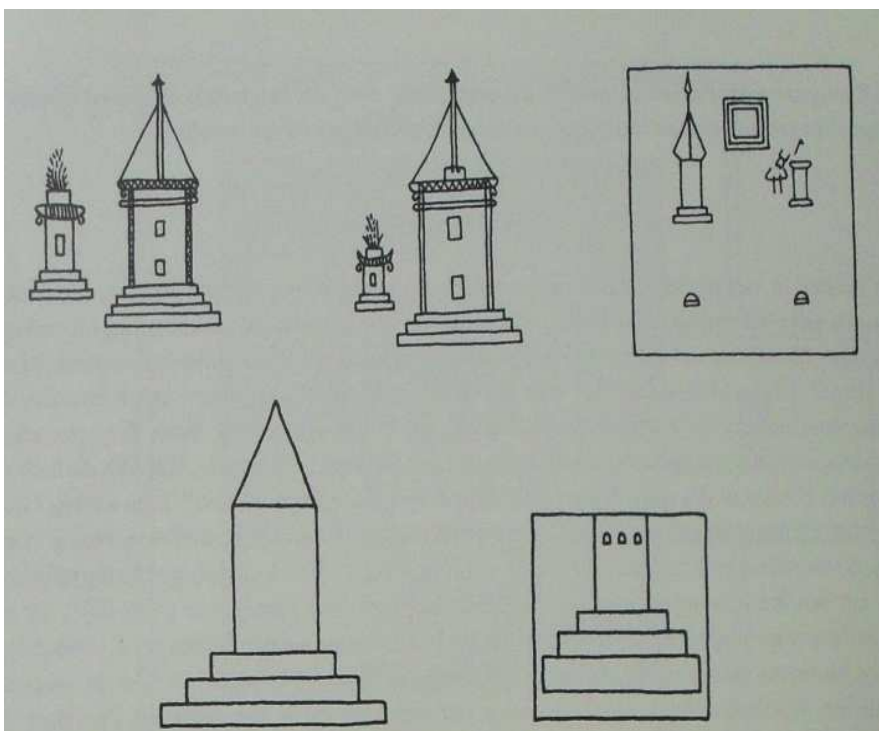
49. Prstenec iónských sloupů spodní části tumulu v Tipase. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 140

50. Detail falešných dveří ve východní části monumentu v Tipase. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 141

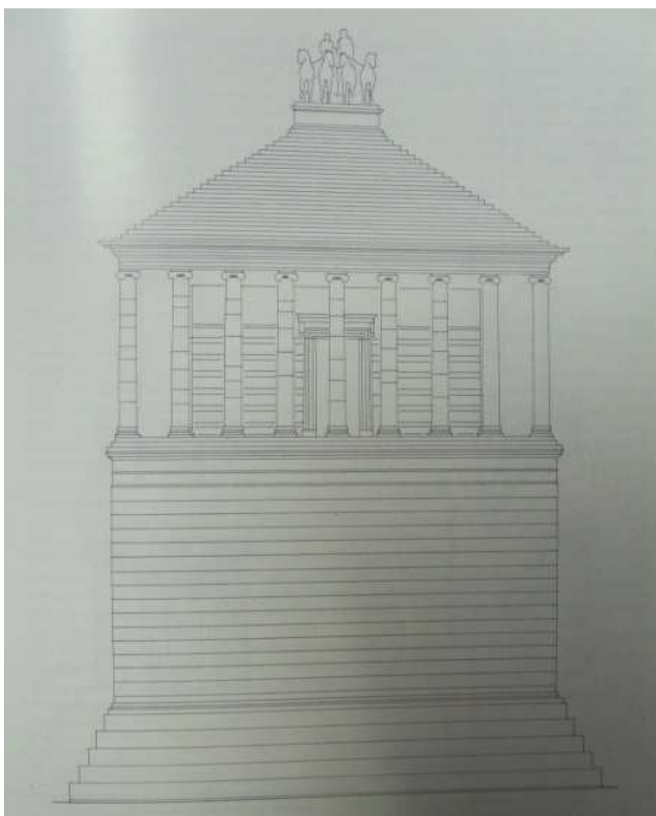
51. Model pohřebního tumulu v Tipase dle F.Rakoba a P.di Carla, 70. léta 20. století. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 453

52. Překresba nástěnných maleb z tuniské nekropole Džebel Mlezza, konec 3.-počátek 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 146

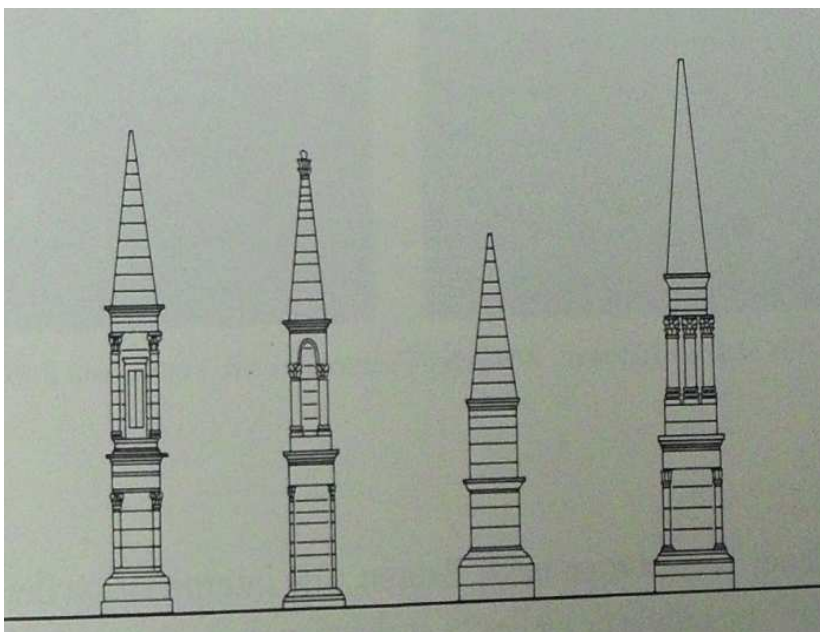
53. Mauzoleum v Halikarnássu, jedna z kresebných rekonstrukcí stavby ze 4. st. př. Kr. Zdroj <http://onsearchoflight.blogspot.cz/2010/05/mausoleum-of-halicarnassus.html>

54. Rekonstrukce mauzolea v Halikarnássu. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 147

55. Římské věžovité mauzoleum v Maktaru. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 170

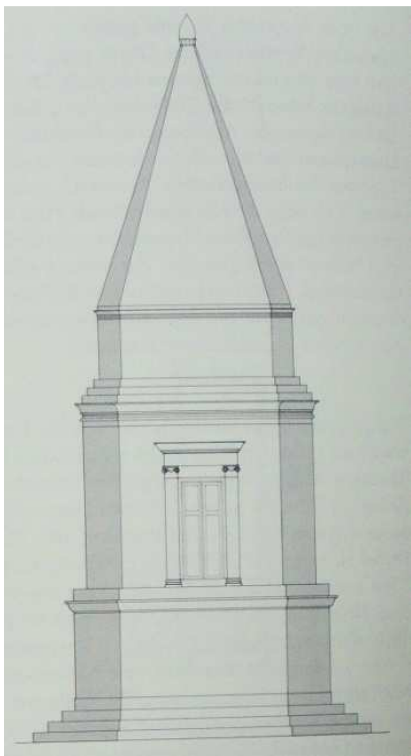
56. Římská věžovitá mauzolea na Jižním pohřebišti v Ghirze, 3. st. po Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 169

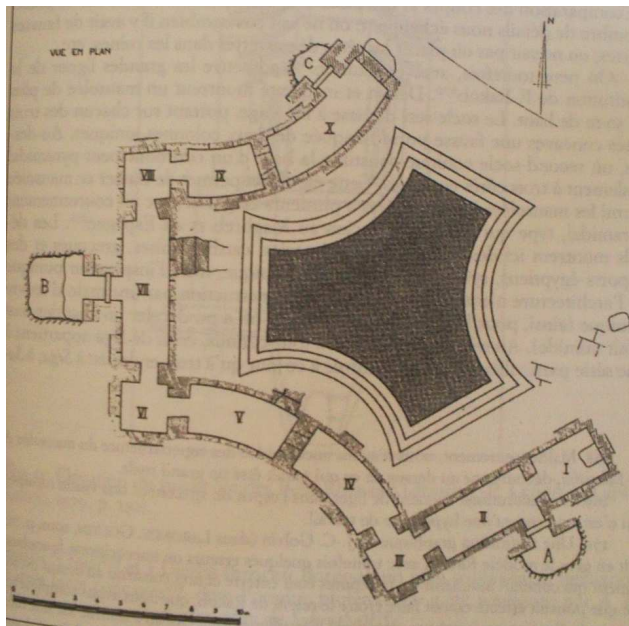
57. Rekonstruovaná věžovitá hrobka u Sabrathy, konec 3. nebo počátek 2. st. př. Kr. Zdroj <http://sv.wikipedia.org/wiki/Sabratha>

58. Rekonstrukce věžovité hrobky u libyjské Sabrathy, 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 148

59. Model numidského věžovitého mauzolea na lokalitě Siga, 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 150

60. Mauzoleum Siga, průřez podzemními komorami. Zdroj Akerraz, Ruggeri, Siraj, Vismara, 2004, str. 2585

61. Skulptura v podobě mužské hlavy, nalezena v Size a uložena v muzeu Tlemcen, počátek 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 459

62. Fragment ženské hlavy, nalezena v Size, uložena v muzeu Oran, počátek 2. st. př. Kr. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 461

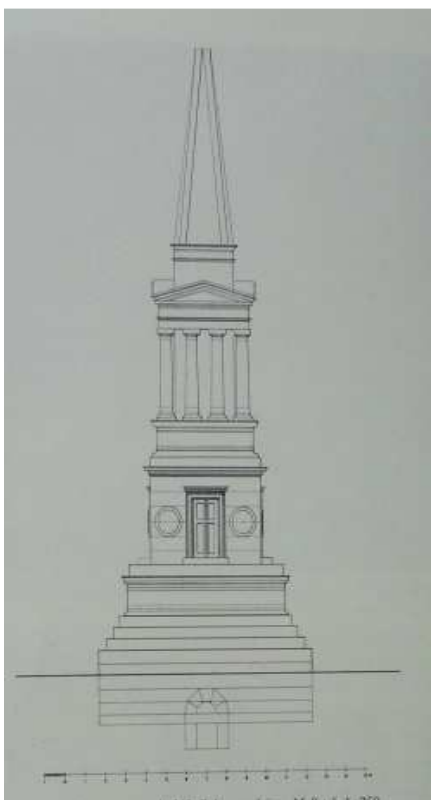
63. Numidské věžovité mauzoleum na tuniské lokalitě Dougga, 2. pol. 2. st. př. Kr. Zdroj <http://www.ancient.eu.com/image/218/>

64. Detail dochovaných aiolských hlavic mauzolea v Duze. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 158

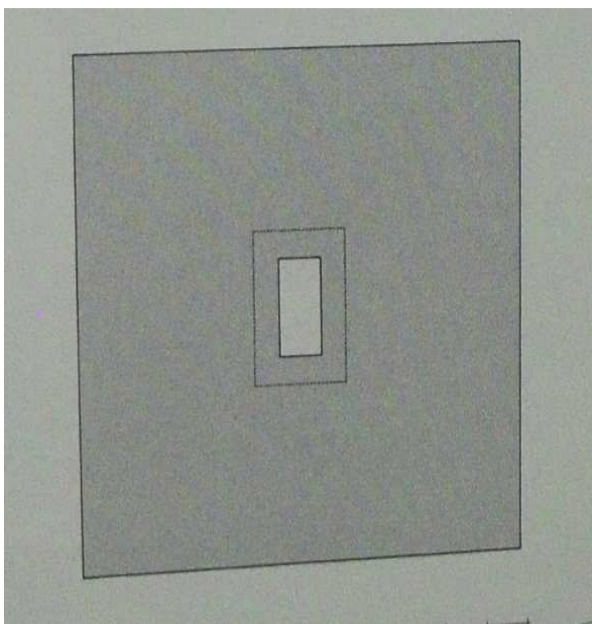
65. Reliéf s vyobrazením koňského čtyřspřeží z mauzolea v Duze, Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 158

66. Model numidského věžovitého mauzolea Es Súmaa. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 160

67. Rekonstrukce hrobky Es Súmaa dle Ravoisiého. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 161

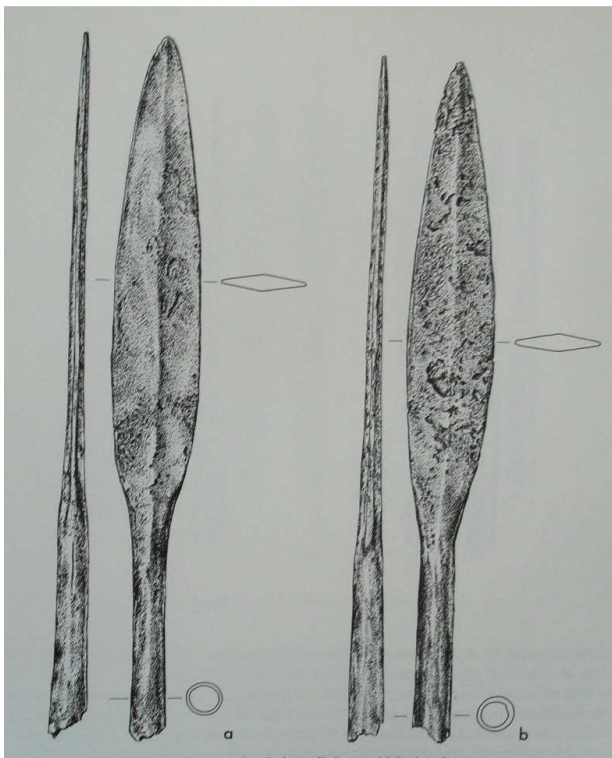
68. Rekonstrukce základny monumentu Es Súmaa s naznačenou pohřební komorou. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 160

69. Kruhová aplika s vyobrazením psa z věžovité hrobky Es Súmaa, stav před konzervačními pracemi. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 361

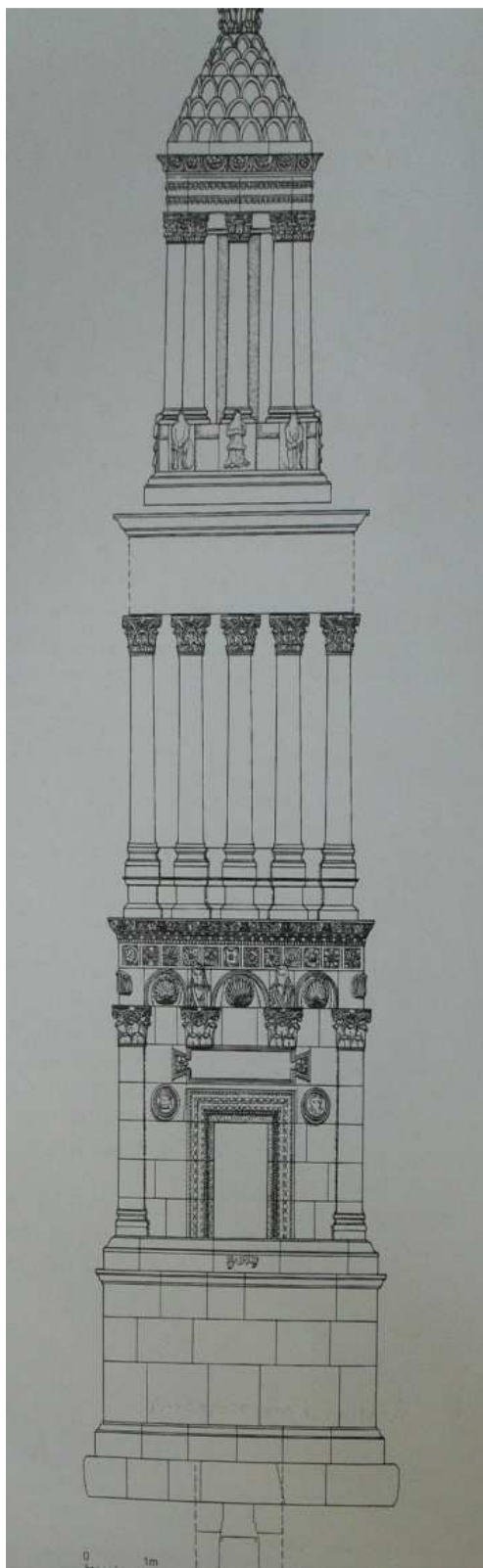
70. Medailon s vyobrazením Poseidona z monumentu Es Súmaa, stav před konzervačními pracemi. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 355

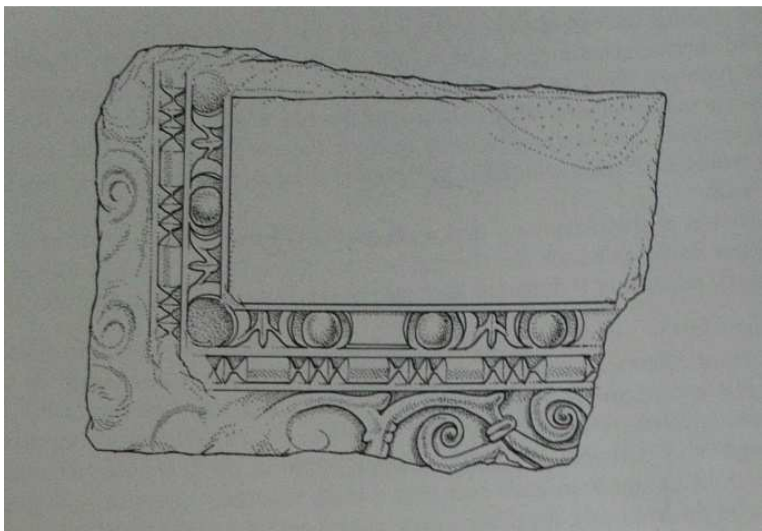
71. Nákresy hrotů kopí nalezených v hrobce Es Súmaa. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 355

72. Současný stav hrobky Es Súmaa po částečné rekonstrukci. Zdroj <http://www.roman-reenactor.com/es%20soumaa.html>

73. Rekonstrukce římského věžovitého mauzolea Bir er.Uaar. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 148

74. Překresba fragmentu římsy z druhého patra mauzolea Bir-er Uaar. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 150

75. Pozůstatky mauzolea Bir-er Uaar před rekonstrukcí. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 157

76. Mauzelum Bir er-Uaar po rekonstrukci. Zdroj Evrard, Musso, Turmjan, 1998, str. 157

77. Celkový pohled na Jižní pohřebiště v Ghirze, kde se nacházejí římské hrobky věžovitého typu. Zdroj http://www.livius.org/ga-gh/ghirza/ghirza_south-a.html

78. Tetrastylon z mauzolea F uložený v muzeu Bani Walid. Zdroj http://www.livius.org/ga-gh/ghirza/ghirza_south-f.html

79. Detail výzdoby mauzolea G v libyjské Ghirze, uchovaný v tripolském muzeu Jamahirjia.

Zdroj http://www.livius.org/ga-gh/ghirza/ghirza_south-g.html

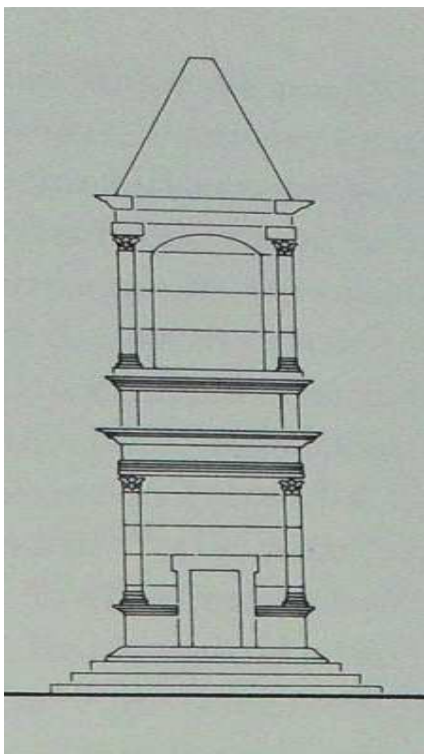

80. Celkový pohled na rekonstruované pozůstatky mauzolea G. Zdroj

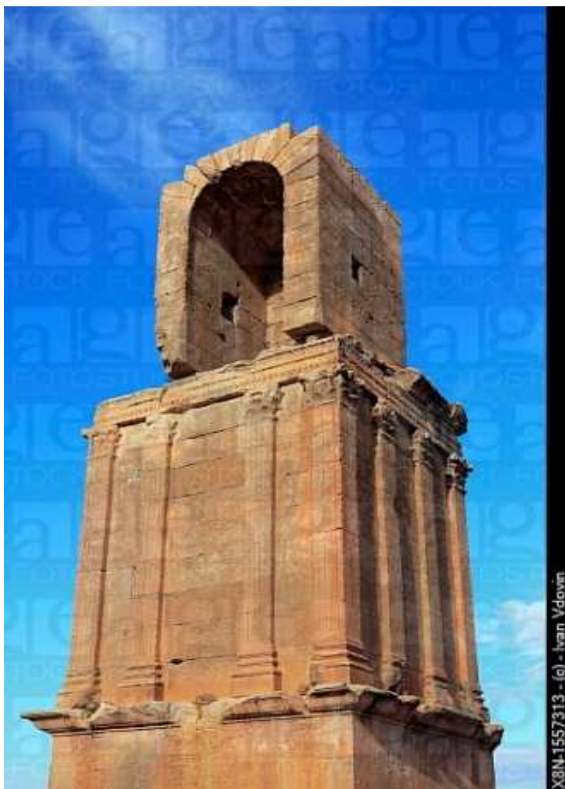
http://www.livius.org/ga-gh/ghirza/ghirza_south-g.html

81. Celkový pohled na římskou věžovitou hrobku v tuniském Maktaru. Zdroj <http://www.superstock.com/stock-photos-images/1566-907098>

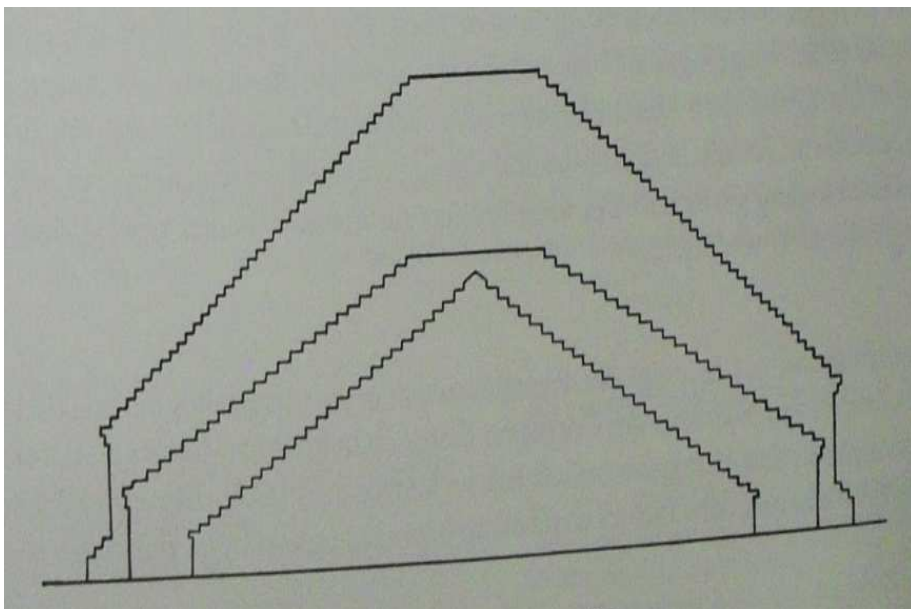

82. Náčrt rekonstrukce maktarské hrobky. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 169

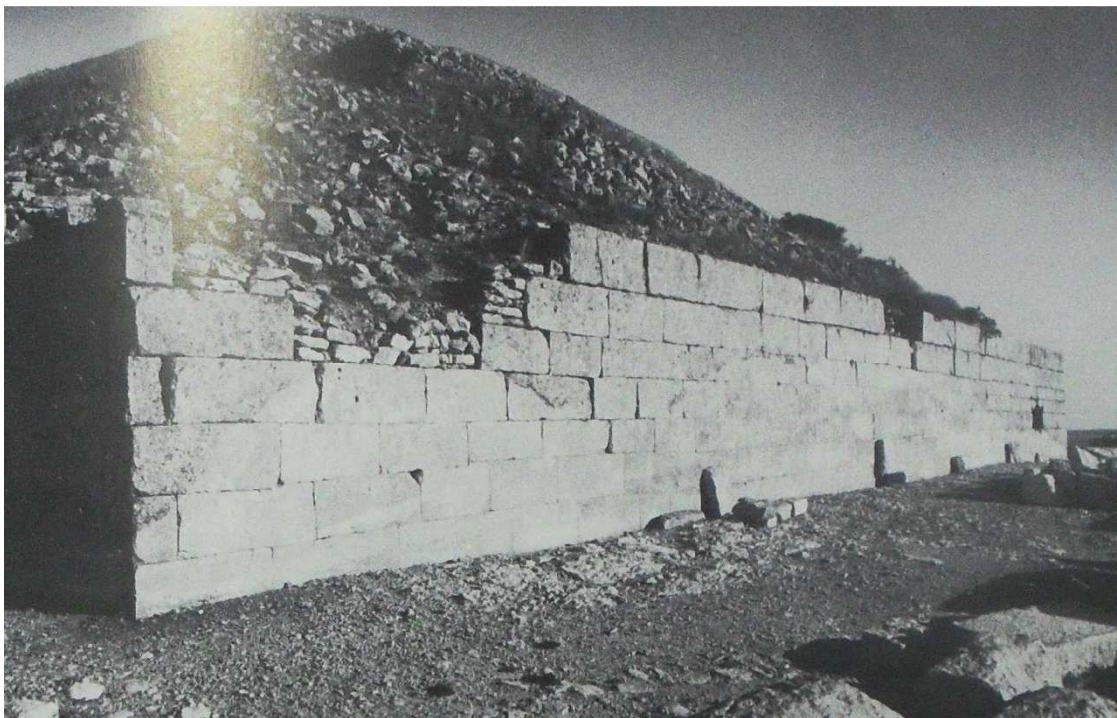

83. Římský pohřební monument v Kasserine, 2. st. po Kr. Zdroj

<http://www.agefotostock.com/en/Stock-Images/Rights-Managed/X8N-1557313>

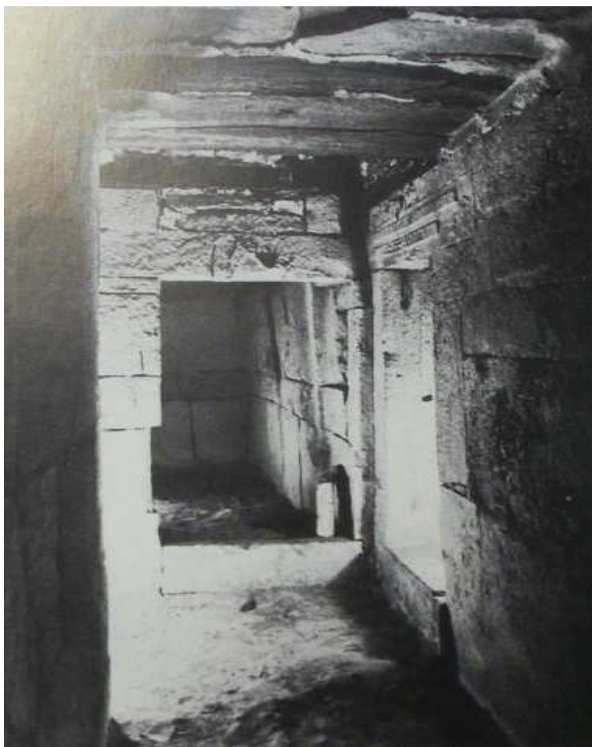
84. Porovnání vizuální podobnosti pohřebního tumulu v Tipase, Medracenovy hrobky a jednoho z raně berberských džedarů. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 144

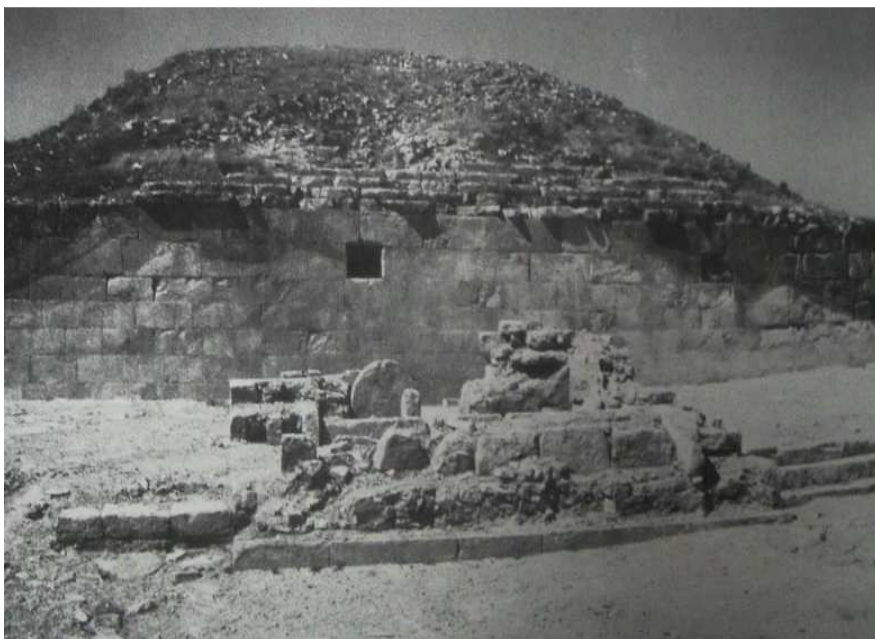
85. Celkový pohled na džedar A ze západní strany. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 266

86. Vnitřní schodiště džedaru A vedoucí k pohřební komoře. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 271

87. Vnitřní chodba džedaru A se vstupem do pohřební komory. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 272

88. Východní strana džedaru A s pozůstatky kultovní budovy. Zdroj Horn, Rüger, 1979, str. 276